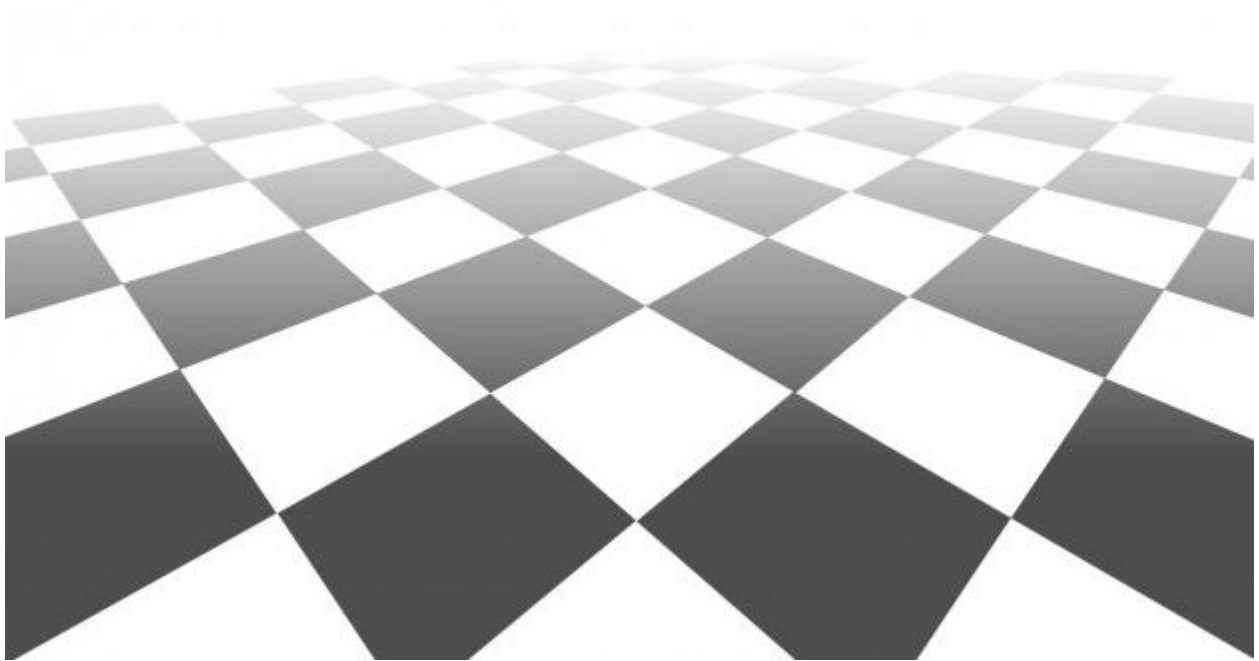

Ю.П. ЛІСОВСЬКА

**УКРАЇНА
ЯК ПРАВОВИЙ СУБ'ЄКТОР
СВІТОВОЇ ШАХІВНИЦІ**

Київ, 2020

УДК 67.401.212я73

Л11

*Рекомендовано до друку на засіданні Вченої Ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 2 від 26 лютого 2020 року)*

Рецензенти:

Ковальчук А.Ю. – доктор юридичних наук, професор;

Муравйов К.В. – доктор юридичних наук, професор;

Препотенська М.П. – доктор філософських наук, професор.

Лісовська Ю.П.

Л11   **Україна як правовий суб'єктор світової шахівниці** : монографія. —
К.: Видавничий дім «Кондор», 2020. — 260 с.

ISBN

У монографії автор розкриває масштабність сучасних перетворень в Україні. Ще за часів Київської Русі це пояснюється логічним і необхідним темпом розвитку суспільних відносин на арені світової шахівниці. Акцентовано увагу на адміністративно-правовий захист інформаційного капіталу України у сучасному кіберпросторі. При цьому, висвітлено юридичний, економічний, дипломатичний, технологічний та організаційний характер сучасного комплексу інформаційного капіталу та систему превентивних заходів квантової безпеки. Показано бідність та олігархат в Україні як фігуральні показники соціальної нерівності у світовій шахівниці. На новому законодавчому рівні пропонується можливе використання Україною антикорупційного досвіду серед розвинутих країн як дипломатично-правового тренду у світовій шахівниці XXI століття.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, студентів, курсантів, співробітників спецслужб.

ISBN

УДК 67.401.212я73

© Ю.П. Лісовська, 2020

© Видавничий дім «Кондор», 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СВІТОВІЙ ШАХІВНИЦІ.....	7
1.1 Виникнення Київської Русі як суб'єкта українства.....	7
1.2 Україна як правовий центр міжнародних геополітичних дискусій.....	10
1.3 Критеріальний огляд етнічного страху українства у світовій шахівниці.....	13
 РОЗДІЛ 2. КОНСТРУКТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ В СВІТОВІЙ ШАХІВНИЦІ.....	 23
2.1. Україна та її соціально-правова інфраструктура громадянського суспільства у світовій шахівниці.....	23
2.2. Контррозвідка як контрольно-координуючий суб'єкт «гри грою» у системі світової шахівниці: сутнісний вияв організованої злочинності і корупції.....	32
2.3. Людина ХХІ століття: дипломатична логіка «гри».....	74
2.4. Концепція квантової безпеки як дифузійно обумовленої цифрової матриці на світовому шаховому полі.....	94
 РОЗДІЛ 3. ЛАТЕНТНИЙ ВПЛИВ СПЕЦСЛУЖБ ДЕРЖАВ СВІТУ У ГЕОПОЛІТИЧНІЙ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІЙ СТРУКТУРАХ ШАХІВНИЦІ.....	 101
3.1. Ентропія як субстанційна основа феноменології спецслужб у світовому шаховому просторі.....	101
3.2. Війна як насильницький метод людських вболівань.....	106
3.3. Квантові війни як глобально-технологічна проблема у світовій шахівниці та її гібридні методи.....	121
3.4. Мирне співіснування України та дотримання правил «гри» як патріотичний гарант щодо шахового світового порядку.....	134
 РОЗДІЛ 4. ГЕОМЕТРИЧНА ПРИРОДА ФРАКТАЛЬНО ВИРАЖЕНИХ ЗНАЬ У СВІТОВІЙ ШАХІВНИЦІ.....	 138
4.1. Людиноцентризм та людинокосмізм освіти, науки та виховання у світовій шахівниці.....	138

4.2. Перспективи розвитку інклюзивної освіти України на світовому шаховому полі.....	139
4.3. Система ентропійних процесів математично-статистичної моделі світової шахівниці щодо підбору та якості оцінки персоналу.....	141
4.4. Кібербезпека як космічна фрактальність у міжнародному праві світової шахівниці.....	153
РОЗДІЛ 5. АНТИКОРУПЦІЙНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ ШАХІВНИЦІ.....	162
5.1. Історичні аспекти щодо прояву корупції серед країн світу шахового поля.....	162
5.2. Лексико-семантичне визначення корупції у сучасних міжнародних документах світової шахівниці.....	166
5.3. Класифікаційна кодифікація корупції у суспільних відносинах на арені світової шахівниці.....	172
5.4. Бідність та олігархат в Україні як фігуральні показники соціальної нерівності у світовій шахівниці.....	201
5.5. Світова шахівниця як фундаментальна матриця Часу, Простору та Розвитку Людини у протидії організованій злочинності та корупції в Україні.....	220
ВИСНОВКИ.....	236
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	237

ВСТУП

Сучасний стан України, яка гостро потребує нових змін у всіх сферах суспільних відносин, привертає до себе увагу з боку інших країн світу. Це провідні країни Заходу, Європи та Сходу. За цих обставин автори вважають світову шахівницю як фундаментальну матрицю, в якій здійснюється **багатоходова (всебічна, різновекторна, інтерполярна тощо) «гра грою»** як часово-просторова пріоритетність. При цьому, Україна, на наш погляд, виступає правовим суб'єктом (фігурантом) такої «гри» без шахової дошки. Основними лідерами як прихованого, так і явного характеру фігуральної гри у світовій шахівниці є спецслужби держав світу (зокрема контррозвідка), що є прерогативою у вирішенні правових інтересів кожної особи на рівні окремо взятої держави та суспільства.

Як всім відомо, сьогодні в Україні до влади прийшла молода за арифметичним віком та свіжа генерація людей, що здатні добротворчо запалити серця та розум громадян України.

Тому метою автора означеної монографії є системно-аналітичне розкриття сутності, структури та механізму розвитку України в історичному, сучасному та майбутньому вимірах, що становлять часово-просторову та правову пріоритетність світової шахівниці. При цьому, головне завдання автора – це виявлення та подолання організованої злочинності і корупції в Україні та світовому процесі. З огляду на це, саме контррозвідка в особі порядних, професійних та патріотично налаштованих людей, як незалежної міжвідомчо-силової структури, здатна якісно виявляти корумповано злочинні угруповання у всіх сферах життєвого світу. Проте, на жаль, (так склалось історично) емоційно-ментальна заздрість пересічного громадянина України не дає повноцінної можливості об'єднати Україну з тим, щоби був мир та злагода на українській землі. Тому, саме наполеглива та добротворча праця вчених, конструкторів, виробників, що створюють унікальні системи оборонного характеру, а також ветерани органів безпеки як «Одних у полі воїнів» здатна зберегти мир та спокій на світовій арені шахівниці Землі і Космосу.

Від автора

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СВІТОВІЙ ШАХІВНИЦІ

1.1 Виникнення Київської Русі як суб'єкта українства

Київська держава, як і будь-яка інша держава раннього чи пізнього середньовіччя, виникла й розвивалась у тісному сусідстві – мирному чи войовничому – з іншими народами, слов'янськими та неслов'янськими. Важливим осереддям цієї могутньої територіально-державної спільноти було подніпровське плем'я полян, яке через деякий час привласнило собі ще й іншу назву – руси, русичі, русини. Тому є підстави вважати, що ці терміни були перейняті полянами-слов'янами від своїх південних сусідів, з якими вони межували з давніх часів і мали значну кількість спільних контактів, зокрема щодо захисту своїх земель від численних нападів кочових орд.

Так, готський історик VI ст. Йордан розповідає про народ під назвою росомани, з якими воювали готські племена («рос» – самоназва народу, «ман» – в німецькій мові «людина», отже росоман – роська людина, чи, в пізнішій вимові, рос, русич, русин). Готи воювали не тільки з росоманами, а й із племенем антів, на чолі якого стояв легендарний Бос, або Бож [61, с. 612].

Як згадує пророк Єзекіїль в найдревнішій писемній пам'ятці світової цивілізації – Біблії, що войовничим народом є «рош». Корінь «рос» досить поширений серед імен і власних назв у народів північно-східного Причорномор'я, Приазов'я та північного Кавказу: Руслан, вірменські царі на ім'я Руса; стародавня назва Волги – Рос-Аракс тощо. Адже Росів знають усі східні джерела, що проживають на території північно-східного регіону Європи (Дон, Приазов'я, Крим), яких ще називали скіфами.

Проте, регіон західного Причорномор'я пов'язувався джерелами із розселенням слов'ян-антів. Плем'я полян, очевидно, жило на межі з племенами росів-русів. Адже поляни зіграли консолідуючу роль у творенні Подніпровської слов'янської держави. У цьому розумінні варто звернути

увагу на те, що «Повість врем'яних літ» вказує на формат полянської Київської землі у вигляді назви – Русь. «Автор літопису виводить назву «русь» від закликаних до словен ільменських дружин варягів... Вважається, що ця теорія, яка буйно розквітла за німецьких імператорів на російському престолі, безпідставна» (там же). Також цікаво, що всі українські видання в Західній Україні в ХІХ ст. іменували себе руськими, починаючи від знаменитої «Русалки Дністрової» Руської трійці 1837 року.

В сучасній історіографії з наукового обігу не зникло припущення, за якою руси-варяги – північного походження. Але ті «північні руси» не дали своєї назви всій Новгородській землі чи Приладожжю. Відомо, що Олег, який ішов із Новгорода завойовувати Київ, узяв до свого війська «багато своїх воїв-варягів, чудь, словен, мерю, весь, кривичів. Русь тут не названа. А коли прийшов до Києва, до столиці полян, мовив: «Хай буде се мати городам руським». Не Лагода і не Новгород були оголошені «матір'ю», тобто столицею міст руських. І саме після взяття Києва літописець повідомив: «І були в нього словени, і варяги, й інші, що прозвалися руссю». Отже, Руссю прозвалися новгородці після взяття Києва. Уже Ігор, йдучи на Візантію, бере з собою разом з іншими народами і русів.

З усього викладеного ясно, що Київська Русь – це держава, яка виникла в ареалі розселення саме подніпровських словянських і неслов'янських племен, їх співжиття, з яких у багатовіковій історії сформувалось українство як поліетнічний феномен. Спроби зробити ініціатором утворення Київської Русі «північних русів», що нібито прийшли зі Скандинавії, а згодом жили в регіоні Ладоги й Новгорода, і тим підтвердити споконвічну «єдність» і «неподільність» російського народу з українським. Не мають під собою наукового підґрунтя.

Крім того, візантійські хроністи упродовж 300 літ писали про Аскольда, «прегордого кагана скіфів», як назвав його візантійський імператор Василій Македонянин (слово каган у східних народів означало імператорський чин), писали про численні його походи на Константинополь,

на Візантійську імперію, писали як про великого войовника. Саме за Аскольда молода феодальна подніпровська держава вийшла на міжнародну арену, здобула міжнародне визнання, утвердила себе в історії європейської цивілізації першим дипломатичним договором із Візантією, як довів це російський історик А. Сахаров.

Головною зовнішньополітичною акцією Аскольда були його візантійські походи. Найбільшого значення набув похід на Константинополь 860 року. Таким чином, можна говорити про те, що епоха Аскольда була періодом розквіту держави Києвічів, оскільки це був період її найбільшого піднесення. Проте походи на Візантію і, особливо, прийняття християнства викликали значну опозицію в самій його державі.

Незаперечним є те, що починаючи з IV ст. н. е. в Київській Русі відбулось об'єднання у державну формацію антів. Саме з цього періоду М. Грушевський розпочинає історію України. «От се й були наші українські племена, що зайняли тоді вже побережжя чорноморське від Дністра до Азовського моря і впрше тут виступають в історичних джерелах окремо під назвою «антів». Найдавніша звістка, яку про сих антів переказують нам візантійські письменники, належить до кінця IV ст., зараз по гунській бурі, і се те, що зветься початком історичного життя наших племен» [31, с. 32].

З цього приводу, на думку нашого історика, виснажені постійними війнами з готами, гунами, аварами, свою державну організацію анти не втримали. На її зміну прийшов поляно-руський політичний союз із центром у Середньому Подніпров'ї, з якої і розпочалось формування державності Київської Русі. Адже, не дивлячись на те, що «право» на історію Київської русі декларують скандинавські, російські, білоруські та інші вчені, варто визнати приналежність саме українцям саме тому. що важливий осередок цієї держави фактично сформувався на території сучасної України з центром у м. Києві. «Іншої держави тут бути не могло, так само як тут не могла не утворитися держава. Очевидно, що пращури українців, на відміну від інших етносів, у

тому числі й інших індоєвропейських, змогли найкраще пристосовуватися до умов території України, не виселятися з неї, «заполонити» її» [161, с. 178].

1.2. Україна як правовий центр міжнародних геополітичних дискусій

Сучасна Україна як поставангард світової шахівниці характеризується сукупністю географічного, політичного і економічного планового прогнозування. Саме в інтегрованому вигляді ці характеристики вивчає така наука, як геополітика, яка з'являється на початку XX століття. Адже це поняття «геополітика» пов'язане з науковими розвідками шведського політолога-пангерманіста Р. Челлена. Намагаючись розв'язати комплекс суперечностей, що спричинили до розв'язання Першої світової війни, Р. Челлен розробив оригінальне правове вчення про державу, як про своєрідний географічний і біологічний організм, що прагне до зростання, розширення свого «природного тіла» військовими засобами. Подібне прагнення вчений і позначив терміном «геополітика». Саме цю філософію (стратегію, ідею) підхопили й поглибили німецький географ Ф. Ратцель, англійський адмірал А. Мехен. У період між двома світовими війнами ця ідея посилено культивувалась в Німеччині. При цьому, офіційним речником став генерал К. Хаусхофер – засновник і редактор журналу «Цайтшрифт фюр геополітик». Його близькість до верхівки фашистської партії сприяла просуненню такої ідеї в офіційні кола тогочасної німецької політики. Збуджені ідеями реваншу і агресії, доповнивши доктрину ідеями соціал-дарвінізму, мальтузіанства та географічного детермінізму, останні прийняли геополітику як офіційну політичну концепцію фашизму [23, с. 18]. У 40-х роках XX ст. ідеї геополітики активно розвивав і пропагував Н. Спідмен.

З певним часом поняття «геополітика» втратило свій початковий агресивний потенціал. Виважені вчені наповнили його новим змістом та формою, в яких ключовими стали правові ідеї осмислення та переосмислення долі

«Заходу та Сходу», «Півночі та Півдня», уникнення можливих міжцивілізаційних суперечностей та розв'язання глобальних проблем сучасності в обличчі усунення локальних війн. У такому сенсі переосмислюється специфіка зовнішньої політики країн світу відповідно з їх географічним розташуванням, наявними природними ресурсами, людським капіталом, а також прогнозуються перспективи їхнього розвитку і можливий вплив на світові процеси. Предметом перманентної (безпосередньої) уваги геополітиків стали регіони, в яких зосереджується комплекс міждержавних суперечностей, а також країни. Розвиток чи занепад яких може мати суттєвий вплив на світову спільноту.

У цьому розумінні новий цикл геополітичних досліджень у світовій шахівниці пов'язаний із можливими наслідками розпаду СРСР і виникненням спектру незалежних держав, зміною балансу сил на арені світової шахівниці, переосиленням перспектив міжнародної політики як динаміки в системі глобалізаційних процесів. Тому однією з центральних тем сучасної геополітики у світовій шахівниці є проблеми розвитку України як незалежної держав, її дипломатичне (гнучке) місце в європейському географічному розташуванні та господарюванні, міжнародному фінансово-економічному поділу праці та земельних ресурсів.

Через територію України у свій час пролягав знаменитий шлях «Із варяг у греки»; її землями проходили фаланги Олександра Македонського і Хрестові вояки, що прагнули до Єрусалиму. Україна стояла на шляху навали на Європу степової кочової стихії, а згодом – німецького прориву до Кавказу, Сходу та Індії. Адже Україна є своєрідним історичним та географічним перехрестям, в якому відбувається перебіг світових подій та перспективи європейського розвитку. Така прикордонна (порубіжна, погранична) земля – це свята земля постійного зіткнення міжнародних інтересів як діалектичного підходу щодо діалогу та конфлікту культур у світовій шахівниці. Тому, саме сьогодні відновлення територіальної цілісності країни є однією із актуальних векторів її зовнішньої політики.

Як свідчить історія, з давніх-давен Україна представляє землю, навколо якої зосереджувались геополітичні суперечності греко-візантійського (серединоземноморського) та переднь-азіатського світів. Як уже раніше зазначалось, з євразійських степів в українські землі приходили кочові племена, зокрема кімме-рійці; десь на початку VII ст. до н. е. з'являються скіфи. Ці скіфи ввійшли в контакт із грецькою цивілізацією і одночасно зіткнулись із нею. Що й стало початком честі і слави цього обдарованого люду.

Близько 400 років в українських степах панували сармати. На межі VII-VI ст. до н. е. в причорноморських районах розгортались грецькі поселення. Прадавні українці – це корінне населення цього краю, що зберегло свою ментальність (своєрідність душі), звичаї, обряди того історичного періоду і, якого суперечливо сприймали впливи прийдешнього люду.

Таким чином, історично-правовими напрямками означеної української геополітики на арені світової шахівниці є: захист земель держави від набігів кочових племен, особливо від монголо-татарської навали; контакти з греко-візантійськими та західноєвропейськими державами; конфліктогенна уживаність в умовах експансії в Україну росіян, литовців та поляків; збереження власного та ...потаємного етнонаціонального «Я», каталізуючим концентратом якого є споконвічне прагнення до незалежності і свободи. Як трактує І. Лисяк-Рудницький. Євразійська кочова стихія діяла на український народ зовні, але вона не була «інтерналізована», не стала складовою частиною українського національного типу. «Україна, – розташована між світами грецько-візантійської й західної культур і законний член їх обох, – продовжує вчений, – намагалася протягом своєї історії поєднати ці дві традиції в живу синтезу... Україна наближалася до цієї синтези у великі епохи своєї історії, за Київської Русі та козаччини XVII століття. Проте, хоч ці епохи були багаті на потенціальні можливості та часткові досягнення, в обох випадках остаточна синтеза зазнала невдачі й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від розривних внутрішніх сил» [90, с. 9]. У цьому контексті можна озвучити, що суттєве завдання, яке творить історичне покликання

українського народу, залишається і понині не здійсненим і належить майбутньому.

Безперечно, геополітика у світовій шахівниці розпочинається з праць німецьких теоретиків кінця XIX століття, об'єднаних загальною «організмичною ідеєю». Згідно з цією ідеєю держави розглядались як «уклінені в ґрунті» (територія, рельєф, природо-ресурсний потенціал тощо) «живі організми», які відрізняються одне від одного географічними, демографічними та етнокультурними характеристиками.

Фундатором як «хрищенням батьком» геополітики вважається Ф. Ратцель (1844-1904). Проте, в працях Ф. Ратцеля, в яких явно виражений пронімецький, націоналістичний характер. Україна розглядалась лише як «життєвий простір» («сировинний придаток»), який може бути виуористаним у процесі часово-просторового зростання (німецької) держави.

Значну роль України в Європейській геополітиці вперше виявив і обґрунтував шведський професор історії та політичних наук Р. Челлен (1864-1922). Аналізуючи політичні проблеми першої світової війни, дослідник зумів розпізнати «подвійний стандарт» «слов'янської» політики Росії та місце в ній українського фактору. Отже, знайомство з державними матеріалами та документами, в яких обстоюються стратегічні і тактичні національні інтереси України, дає стверджувати, що все ще недостатньо повно зроблено науково-експертний висновок щодо геополітичних фундаментальних обґрунтувань з історії розвитку України.

1.3. Критеріальний огляд етнічного страху українства на «гравальному» полі світової шахівниці

У сучасну добу глобалізаційних змін, коли відбуваються соціальні конфлікти, катастрофи та інші негаразди, феноменально-екзистенційний вимір страху у постнекласичному підході набуває актуальної ваги, оскільки в

цьому відношенні посткласична традиція поступово себе вичерпує. Адже варто відзначити, що саме ментально-ціннісні орієнтири мудрості народів світу є фундаментальною матрицею сучасних міжнародних відносин. За таких обставин якість життя на планеті здійснюється завдяки квантовій безпеці як збалансовано соціогенним та трансцендентально-космічним впливом на структуру індивідуальної та суспільної свідомості. Іншими словами, надпотужна енергія світла на атомно-молекулярному рівні у вигляді квантів як дрібних частинок корпускулярно-хвильової структури здатна захистити кожну особу, державу та суспільство від будь-яких загроз, що є надтоособливим у сфері енергоекологічного імперативу. Такі неймовірні сили Любові, Злагоди та Істини в сучасних міжнародних відносинах є специфікою та предметом філософського дослідження страху серед темних сил зла.

Поняття «страх», що містить у собі міждисциплінарний характер, розглядається не лише в філософії, а й у психології, релігієзнавстві, культурології, соціології тощо. Цю тематику висвітлювали ще з античних часів такі мислителі як: Сократ, Платон, Аристотель, Геракліт, Діоген, Епікур, Цицерон та інші. Серед праць, присвячених окремим аспектам означеної проблеми, можна виділити таких сучасних вітчизняних та зарубіжних авторів як: В. Андрущенко, А. Бичко, Л. Виготського, В. Ляха, К. Барта, Е. Брупера, Ф. Гогартена, Ф. Шлейермахера тощо. Водночас, питання вияву системи запобігання страху та якості переосмислення його модернізації в сучасних міжнародних відносинах не досліджувались.

Феномен людського страху завжди був специфікою та предметом особливої уваги філософії права, оскільки цей екзистенціал укорінений у глибинно ментальних структурах як особистісного, так і суспільного буття людини. Все це викликає нагальний інтерес у сучасних міжнародних відносинах, який у перехідні часи загострює людську увагу на собі, а саме: ситуацію масового страху перед майбутнім, страху втрати рідної землі (місця під Сонцем), питної води, голоду, жару та холоду. Саме така ломка руйнує звичні стереотипи діяльності та мислення, їм на зміну приходять нові, з якими людина ще не

стикалася, що породжує у сфері підсвідомого почуття страху. У таких неспокійних умовах страх модифікується (видозмінюється, перетворюється), змушуючи масову свідомість на ментальному рівні як руху «душі» замкнутись у собі (стати віртуальним «кібернаркологом» або зануритись у неорелігійний фанатизм. Така людина маси боїться всього: і диктатури, і демократії, і минулого, і майбутнього, що певною мірою викликає цикли агресивності, ментально-емоційної заздрості тощо.

Метафізично трансцендентний страх масової свідомості у сучасній глобалістиці

Основа страху Божого як екзистенційного виходу людини із наявного буття в трансцендентно-релігійні виміри знаходиться всередині сутнісного онтологічного конфлікту – між реальністю неминучості смерті та потребою в продовженні роду. При цьому осягання, переосмислення страху свободи – найбільш складне, парадоксальне філософське завдання.

Адже планетарне мислення «здатне взаємодіяти зі всіма великими релігіями, але найбільш виразно планетарний аспект є видимим, на думку дослідників, у трьох із них: даосизмі, дзен-буддизмі та християнстві. Даосизм (релігійний і філософський) зводиться до пошуку серединного шляху розвитку природи й людини» [135, с. 271]. У цьому сенсі неявний вигляд страху ставить питання про природну систему координат, про кореляцію між усіма природними процесами та їх рівнями – онтологічними, гносеологічними, аксіологічними тощо. Саме в силу підсвідомо вираженого людського страху дзен-будизм сходить «до повноти й цілісності природи через щоденну медитацію. Цей метод дозволяє людині стати богоподібною на основі найпростіших підручних засобів: при мінімальному використанні інформації та енергії» [135, с. 271].

Водночас далеко не дивно, що XXI століття ознаменоване квантовим стрибком як новим сплеском феномену страху на рівні масової свідомості перед космополітичним універсалізмом, що суттєво для філософії сучасних міжнародних відносин. Про це розкриває тезу 3. Бжезинський як про

«необхідність створення системи глобального планування» [156, с. 123] і довгострокового перерозподілу фінансово-економічних світових ресурсів. Дійсно, це відбувається на тлі паливо-енергетичного комплексу та сучасного ринку землі як основних джерел природного капіталу, що викликає неабиякий очевидний та латентний страх з боку формування глобальної еліти як інтелектуального потенціалу і наднаціональної світової влади під політичним керівництвом США. Крім того, апофеозом космополітичного універсалізму можна вважати Хартію Землі, текст якої розроблявся десять років і був схвалений Міжнародною комісією з Декларації Землі при ЮНЕСКО в березні 2000 року. У ній викладені основні принципи сталого розвитку як «загальноприйняті стандарти, якими повинні керуватися всі люди, організації, ділові кола. Уряди і транснаціональні інститути і за якими повинна оцінюватися їхня діяльність» [156, с. 125].

Філософська рефлексія людського страху у віртуальній реальності

З огляду на це у коловороті сучасних подій один із феноменально-екзистенційних вимірів масового поширення людського страху є віртуальна реальність як фізичний відхід від наявного буття в життєвому світі. Варто звернути особливу увагу на те, що створення віртуальної реальності, онлайн ігор, онлайн спілкування, онлайн знайомств. Відкривають безліч способів «втечі» сучасної людини від реального життя. Адже історичне прагнення людини до подолання свого екзистенційного обмеження проектується з реального буття у віртуальне, в якому можлива елімінація трансперсональних екзистенціальних страхів, що викликають розбалансованість, неврегульованість та неврівноваженість сенсорно-розумових актів масової свідомості, що певною мірою сприяє міжнародним маніпулятивним практикам спекулятивного характеру.

У цьому контексті доцільно звернутися до праці М.М. Карпицького «Віртуальність і темпоральність» [65, с. 134]. У свою чергу, «людина починає усвідомлювати віртуальну темпоральність як вихідну, проте при цьому для неї втрачають сенс екзистенційні характеристики константної темпоральності:

минулість, невідворотність, смертність, трагізм життя. За наявністю або відсутністю цих характеристик людина може судити про ступінь своєї відірваності від константної реальності» [65, 135]. Іншими словами, втеча від життєвих проблем у інший простір у більшості випадків не позбавляє, а навпаки, ускладнює ситуацію появою нових, більш складних проблем, які проектується, переносяться разом із втікачем, але в іншому перетвореному вигляді.

Віртуальна реальність може сприйматися як розширення об'єктивної реальності, її доповнення, а не виключення. У наш час віртуальну реальність розуміють не тільки як сучасний аспект комп'ютеризації, оскільки використовується як інструментарій у дослідженні економічних, політичних, культурних феноменів, що дає можливість проникнути у більш тонкі та приховані процеси нашого буття [60, с. 46].

При цьому дихотомія реального та віртуального світів виявляється в сучасних міжнародних відносинах як зміна самоідентичності суб'єкта в мережі. Зазначається, що реальний світ є структурованим, ієрархічно побудованим, достатньо прозорим, оскільки суб'єкт реального світу може бути підданий страховій процедурі верифікації. Крім того, інституціоналізованість реальності зводить до мінімуму можливість спонтанно характерних страхових проявів у рідчизні власної ідентичності, про що не можна гарантувати у віртуальних соціальних мережах.

Турбулентність міжнародної спільноти щодо світової енергоекологічної безпеки

Глобальні тенденції розвитку показують зменшення стабільного клімату, зростання кількості природних катастроф та техногенних аварій, тероризму, дефіциту питної води та продовольства, а також природних земельних ресурсів задля виробництва необхідних матеріальних благ. Як свідчить, зокрема історія України, що постійно велась і ведеться по теперішній час запекла боротьба за свою землю як захист навколишнього середовища. Тому сьогодні першочерговим питанням у розвитку людини постає не

суспільний прогрес, а питання еколоенергетичної безпеки. Для цього, сприятливою умовою повинно бути «підвищення екологічної свідомості населення та формування етичного ставлення до навколишнього природного середовища» [166, с. 267].

Отже, з огляду філософсько-світоглядного дискурсу стурбованість міжнародної спільноти щодо проблем екологічної безпеки обумовлено: екологічною свідомістю як усталену та усвідомлену систему уявлень про стан природного довкілля; здатністю до якісного переосмислення щодо краси природи та чистоти навколишнього довкілля. Змінивши своє ставлення зі споживацького на шанобливе. Відповідно, це передбачає наявність знань, які стосуються як соціального життя, так і царини природи, досягнень науково-технологічного прогресу. Знання необхідні нам, щоб коректно вести себе у навколишньому середовищі і проводити ефективну екологічну діяльність. Проте, варто відзначити, що очевидність таких знань не є гарантом відповідної життєдіяльності та екологічної культури, оскільки механізм формування екологічної культури, спрямованої на ментально-ціннісні орієнтації особистості, є складним, що потребує довготривалого очікування та виваженої послідовності. «Потрібно докласти багато зусиль, щоб у свідомості громадян гасло «екобезпечне майбутнє» перетворилася на потребу, щоб перші щаблі у ієрархії цінностей посідали не багатство і кар'єра, а чисте повітря, водойми, земля; щоб з'явилися установки на відтворення екологічної рівноваги, екологізації всіх видів та форм людської діяльності, забезпечення екологічної безпеки планети загалом» [93, с. 652]. Саме такі екологічні знання можна розглядати як алгоритм системи певних моделей стурбованої поведінки міжнародної спільноти щодо збалансованої та гармонійної взаємодії її з навколишнім середовищем.

Аналіз динамічних показників як стривоженості від техногенної небезпеки Донбасу

Сьогодні Україна, яка має багаті та різнопланові природні ресурси, використовує їх нераціонально, оскільки у керівників господарюючих

суб'єктів та масового населення переважає споживацька психологія у ставленні до природи. Тому викликає тривогу екологічна ситуація в окремих районах України, зокрема екологічна загроза Донбасу.

Аналітично-статистичні данні свідчать, що рівень техногенної небезпеки Донбасу завжди був обумовлений наявністю на його території потенційно небезпечних об'єктів. «Це Маріупольський металургійний комбінат, металургійний комбінат «Азовсталь», Старобешівська ТЕС (смт Новий Світ) та ВАТ «Лисичанська сода». У Луганській області розташовано 159 об'єктів підвищеної небезпеки. У Донецькій області є близько 157 вугільних шахт, 12 кар'єрів, 13 магістральних трубопроводів та відгалужень; у Луганській області – 69 вугільних шахт, 3 кар'єри, 4 родовища нафти» [9, с. 476].

Вищезначені об'єкти здійснювали та здійснюють негативний вплив на навколишнє природне середовище, який посилюється з початком війни на Донбасі. Як вважають вчені, що ведення бойових дій на Донбасі спричинили подальше погіршення стану довкілля внаслідок влучення снарядів та аварійного порушення роботи численних підприємств гірничодобувної, хімічної, енергетичної, металургійної галузей. Пошкодження та руйнування виробничої інфраструктури та обладнання, аварійні зупинки підприємств через відсутність необхідної сировини, енергоносіїв та електроенергії призводило до аварійних викидів і скидань шкідливих речовин. «Затоплення шахт також є небезпечним через те, що вони використовувалися як сховища небезпечних відходів. До таких шахт-сховищ можна віднести шахту «Юнком», в якій 1979 р. був проведений підземний ядерний вибух. Загроза посилюється тим, що забруднені шахтні води із сусідніх шахт «Полтавська» і «Вуглегірська» починають перетікати в виробки «Юнкама». Їх переповнення може спричинити підйом радіоактивних речовин на земну поверхню, в результаті чого може значно підвищитися рівень радіоактивного забруднення довкілля... Особливо небезпечною є підняття рівня підземних вод до рівня

грунтових, адже тоді буде отруєно питну воду і навколишнє природне середовище» [157, с. 123].

В цілому за експертними оцінками ОБСЄ та ЮНІСЕ, близько 1,3 млн. мешканців на територіях Донецької та Луганської областей стикнулися з кризою водопостачання у зв'язку із пошкодженими або зруйнованими лініями водогону та гострою нестачею води. Неодноразово зафіксовано випадки подачі неочищеної технічної води через руйнування інженерних мереж. Подача води на окупованих територіях відбувається без проведення дезінфекції, оскільки використовувати активний хлор у місцях ведення бойових дій занадто небезпечно. Адже недостатньо очищена питна вода, що надходить споживачам, може містити патогенні віруси і бактерії, що спричиняють виникнення різного роду кишкових інфекцій. «До початку конфлікту в Донецькій і Луганській областях розташовувалося близько 4 500 потенційно небезпечних промислових об'єктів... Систематичне перевищення над фоновими концентрацій забруднюючих речовин у ґрунтах місць бойових дій в 1,1-1,3 рази було відзначено для ртуті, ванадію, кадмію, нерадіоактивного стронцію і гамма-випромінювання. Характерне максимальне перевищення за окремими показниками становило 1,2-2 рази від фонового та в окремих випадках досягало 7-17 раз. За даними екологічних організацій, перевищення над фоновим рівнем за деякими показниками становило 1,2-12 разів» [114, с. 12].

Показовим і одним із найнебезпечніших екологічних наслідків ведення бойових дій на Донбасі є забруднення навколишнього середовища в результаті влучення снарядів та аварійного порушення роботи численних підприємств гірничодобувної, хімічної, енергетичної, металургійної галузей. «За даними ДСНС України частину території Донецької та луганської областей загальною площею близько 7 тис. квадратних кілометрів забруднено вибухонебезпечними предметами. Терористичними угрупованнями велись обстріли населених пунктів та мінування багатьох об'єктів соціальної інфраструктури, територій сільськогосподарського призначення, акваторій

водних об'єктів. Внаслідок цих дій виникли загрози для безпеки населення та необхідність відновлення нормального режиму функціонування пошкоджених систем життєзабезпечення» [104, с. 14].

Превентивні заходи занепокоєння євроспільноти щодо профілактики навколишнього середовища

Вочевидь, проблема екологічної безпеки є однією із занепокоєною для країн ЄС, що відобразилось у розробці та втіленні низки екостандартів за різними напрямками життєдіяльності людини й суспільства. Сьогодні в Європі автономно працюють три організації зі стандартами – CEN (Європейський комітет зі стандартизації), CENELEC (Європейський комітет зі стандартизації в електротехніці), ETSI (Європейський інститут зі стандартизації в галузі електрозв'язку). Так, у робочу програму CEN вміщено розроблення близько 7 200 європейських стандартів. Європейські стандарти містять основні вимоги до конкретних видів продукції та послуг, до безпеки виробів і їх сумісності, функціональних властивостей, довговічності, а також до якості продукції, системи якості й сертифікації. В окремих випадках вони можуть бути експериментальними європейськими стандартами (ENVs) або гармонізованими документами (HDs).

Здійснюючи вищезначені критерії та стандарти, євроспільнота домоглася того, що знизили викиди токсичних речовин до мінімуму, а саме: завдяки значних успіхів у використанні, наприклад, біодизельного пального. Адже біодизельне пальне має ряд корисних переваг: «біологічна нешкідливість»; менше викидів CO₂; високе цетанове число; малий вміст сірки; ефективно діючі змащувальні характеристики тощо. «Таке пальне є набагато кориснішим для екологічної ситуації, що склалась в Україні. Із застосуванням екологічних норм ЄВРО-2, ЄВРО-3, ЄВРО-4 та ЄВРО-5 суміш біодизельного пального і нафтового дизельного пального у співвідношенні 20:80 (20 % біопального і 80 % нафтового пального дає можливість знизити викиди шкідливих речовин транспортних засобів» [144, с. 86].

Таким чином, варто стверджувати, що Україна потребує імплементації європейських екологічних норм та стандартів з метою зміцнення та забезпечення екологічної безпеки особи, держави та суспільства, а також більш ефективного захисту навколишнього середовища, недопущення техногенних катастроф та порушення балансу у екосистемах, а також нових змін в українському законодавстві щодо дискурсивного характеру земельного ресурсу на сучасному ринку праці тощо.

З викладеного випливають такі висновки. *По-перше*, страх є неодмінним екзистенціальним та соціокультурним феноменом людського буття саме у сучасні перехідні часи. *По-друге*, страх є тим запобіжником, що артикулює можливість щодо якості переосмислення життя на планеті. *По-третьє*, на сучасному етапі цивілізаційного розвитку людини, держави та суспільства філософсько-правова рефлексія страху задає міждисциплінарний вектор наукових пошуків як необхідність зведення всіх інтерпретацій віртуальної реальності в змісті сучасного кіберпростору. *По-четверте*, екологічна загроза Донбасу викликає стурбованість не лише з боку української спільноти, а й європейської, оскільки екологічне законодавство ЄС встановлює європейський стандарт для національної специфікації систем управління навколишнім середовищем. *По-п'яте*, на міжнародному рівні відбувається конфлікт інтересів та стривоженість щодо земельного ресурсу України як основного природного багатства на сучасному ринку праці, що є перспективним напрямком для економічного розвитку провідних країн світу.

РОЗДІЛ 2. КОНСТРУКТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ В СВІТОВІЙ ШАХІВНИЦІ

2.1. Україна та її соціально-правова інфраструктура громадянського суспільства у світовій шахівниці

У конструктивній організації України як правового суб'єктора (учасника) світової шахівниці потрібно націлювати і чинне законодавство. Адже у ст. 13 «Управління охороною праці на виробництві та обов'язки роботодавця», що міститься у третьому розділі – «Організація охорони праці» Закону України «Про охорону праці» чітко зазначено: «Роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці.

З цією метою роботодавець повинен забезпечувати функціонування системи управління охороною праці». А вже далі у ст. 16 цього Закону дані вимоги ще більше конкретизуються, коли передбачається, що на підприємстві з метою забезпечення пропорційної участі працівників у вирішенні будь-яких питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за рішенням трудового колективу може створюватися комісія з питань охорони праці.

Така комісія може складатися з представників роботодавця та професійної спілки, а також уповноваженої найманими працівниками особи, спеціалістів з безпеки, гігієни праці та інших служб підприємства, що затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань праці та соціальної політики.

Законом також передбачено (ст. 24) створення добровільних об'єднань громадян з метою впливу на ситуацію з охороною праці». Зокрема, з метою об'єднання зусиль найманих працівників для поліпшення охорони праці, захисту працівників від виробничого травматизму і професійних захворювань в державі можуть створюватися асоціації, товариства, фонди та інші добровільні об'єднання громадян, що діють відповідно до законодавства.

У цьому ж переліку і сторона переговорного процесу, що носить назву громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці (ст. 41), який мають здійснювати професійні спілки, їх об'єднання в особі своїх виборних органів і представників. Зокрема, Законом дозволено, що професійні спілки здійснюють громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці, створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту. У разі загрози життю або здоров'ю працівників професійні спілки мають право вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях, виробничих дільницях, у цехах та інших структурних підрозділах або на підприємствах чи виробництвах фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, в цілому на період, необхідний для усунення загрози життю або здоров'ю працівників.

Професійні спілки також мають право на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об'єктів виробничого призначення, що проектуються, будуються чи експлуатуються на відповідність їх нормативно-правовим актам про охорону праці, брати участь у розслідуванні причин нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві та надавати свої висновки про них, вносити роботодавцям, державним органам управління і нагляду подання з питань охорони праці та одержувати від них аргументовану відповідь.

У разі відсутності професійної спілки на підприємстві громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці, згідно цієї ж статті Закону, здійснює уповноважена найманими працівниками особа.

Слід зазначити також, що дані положення доцільно розглядати також з точки зору перспектив розвитку соціального діалогу як інтегрального компонента удосконалення системи управління охороною праці із урахуванням сучасних міжнародних тенденцій.

В епоху глобалізації економіки необхідно на міжнародному рівні забезпечувати гарантії того, щоб спроби країн, спрямовані на розвиток охорони праці не руйнувались. Доведено, що на тих підприємствах, де мають місце життєздатні системи управління охороною праці, створені відповідно до рекомендацій МОП, зростає як безпека праці, так і техніко-економічні показники діяльності підприємства. Сучасні керівники знають: участь працівників в управлінні підприємством є надійною запорукою підвищення безпеки та продуктивності праці, росту конкурентоспроможності продукції, позитивного іміджу підприємства. Статистичні дані свідчать, що більш належна якість охорони праці спостерігається на тих підприємствах, де діють сильні профспілкові організації. В розвинених країнах висока якість стану охорони праці, за сприяння державної соціальної політики уряду, є досягненням багаторічної роботи по залученню працівників до ефективного трьохстороннього співробітництва за участю найманих працівників і профспілок, роботодавців, державних урядових структур.

За таких умов основоположний принцип роботи тристоронніх соціально-економічних рад – рівність сторін. Відповідно до нього, сторони мають рівні права для ведення соціального діалогу, обговорення будь-яких питань регулювання соціально-трудових відносин, включаючи і ситуацію з охороною праці на конкретному підприємстві, або в галузі. Кожна зі сторін може ініціювати переговорний процес, запропонувати перелік питань для колективних переговорів, вимагати надання необхідної інформації для ведення конструктивного діалогу з конкретною метою. В тому числі з метою апробації на практиці ефективності дії Закону України «Про охорону праці», яким визначено ряд функцій держави, органів місцевої виконавчої влади та самоврядування, громадських організацій, роботодавців і працівників стосовно забезпечення належних умов праці та безпечного ведення робіт.

У ситуації з аналізом стану речей навколо системи управління охороною праці в Україні одним із особливих моментів процедури соціального діалогу виступає збалансованість вимог і врахування правових інтересів партнерів.

В іншому випадку переговорний процес втрачає ефективність і основу для компромісу. Дотримання принципу рівноправності для учасників діалогу є стимулом розвитку системи соціально-правового партнерства. Надзвичайно важливою (з точки зору організації охорони праці) є така діяльність на кожному конкретному виробництві, на підприємстві, в установі чи організації, оскільки спрямована на комплексне і ефективне вирішення всіх проблем пов'язаних з безпекою праці та життєдіяльності.

Адже формування механізму стимулювання промислової безпеки було розпочато ще у 1992 році, коли приймався Закон «Про охорону праці», який визначив пріоритетність життя і здоров'я людини в процесі виробничої діяльності через створення незалежних умов праці, гарантування безпеки виробництва і вперше поклав відповідальність за ці питання на керівника підприємства, а точніше на роботодавця. Найважливішим принципом Закону проголошувалось використання економічних методів управління охороною праці і соціальний захист працівників з повним відшкодуванням особам, які постраждали на виробництві від нещасних випадків, аварій і професійних захворювань. У такий спосіб законодавство на той час було приведено до нормальної і всім зрозумілої логічної істини, що за здоров'я і життя людини, яка працює треба відповідати і платити. Зокрема, ст. 11 Закону «Про охорону праці» зобов'язувала власників підприємств відшкодовувати працівникові шкоду, завдану йому каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням трудових обов'язків.

Таким чином, із впровадженням цього законодавчого акту в дію, охорона праці виступала як цілком визначена соціальна і економічна категорія. Остання змушувала власників підприємств усіх форм власності рахувати і використовувати власні кошти з врахуванням витрат на охорону праці, надавала можливості здійснення контролю за цим процесом. Втім, з іншого боку в умовах економічної кризи на цілому ряді підприємств (особливо у вугільній галузі) величина регресних виплат постраждалим на виробництві особам досягла 30-50 % фонду заробітної плати підприємства, що

паралізувало їх діяльність.

Виходом із такої ситуації стало прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності» та введення в дію нової редакції закону «Про охорону праці». Особи, які постраждали на виробництві, на сьогодні є захищеними за рахунок використання коштів, сплачених підприємствами до Фонду соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань. Проте, практично з моменту виходу Закону була призупинена дія ст. 47 в частині знижок та надбавок до страхових тарифів, яких налічується 67, за низький рівень травматизму, професійної захворюваності та належний стан охорони праці. В результаті дійсний стан справ з охорони праці на підприємстві практично переставав впливати на розмір страхового внеску, який підприємство сплачує до Фонду. Економічних стимулів щодо покращення стану охорони праці на підприємстві не має, тому, що в разі нещасного випадку виплати Фонду значно перебивають сумарний страховий внесок конкретного підприємства.

До створення Фонду заборгованість з регресних виплат постраждалим сягала майже 2 мільярди гривень і ці виплати мали би здійснювати самі підприємства. На сьогодні щомісячні загальні витрати Фонду складають майже 95 мільйонів гривень. За даними його виконавчої дирекції у 2004 році Фонд проводив страхові виплати 309 тисячам потерпілих внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання та особам, які мають на це право у разі смерті потерпілого. Серед них – 168 тисячам шахтарів, що становить 55 % від загальної суми. Основна частина виплат за страховими випадками припадає на щомісячні страхові виплати таким категоріям громадян. Це становило 732,7 мільйона гривень

Наявність у підприємства міжнародного сертифіката свідчить про високий рівень безпеки праці, яка безпосередньо пов'язана з якістю і конкурентноздатністю продукції, та зменшення вірогідності втрати майна під

час аварій. Це робить підприємство більш привабливим для інвесторів, а також дає можливість зменшувати розміри відрахувань до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Але, таким чином, сферу охорони праці не слід розглядати з точки зору лише економічних категорій. Перехід підприємств на нову систему має відбуватись поступово, враховуючи доцільність її впровадження на тому чи іншому виробництві, розвиток нормативно-правової передумови її створення та важливість фактору соціальної злагоди на підприємстві, в конкретному регіоні в цілому.

Зі зміною форм власності, приватизацією підприємств, формуванням акціонерних структур активність працівників знизилася. Боячись звільнення, наймані працівники не висловлюють свого невдоволення діями адміністрації. Правові інтереси працівників у переговорному процесі відстоюють профспілки або представники трудового колективу. За традицією та об'єктивними і суб'єктивними обставинами профспілки найчастіше беруть на себе функції сторони у соціальному діалозі. Проте, вони ще не повною мірою стали соціальним інститутом, на який переважно покладаються громадяни у пошуках захисту своїх прав та інтересів.

Розповсюдженість таких явищ – наслідок нерозвиненості громадянського суспільства і слабкої правової захищеності населення. Низький рівень соціальної відповідальності бізнесу, якому поки не властиве державне мислення і незнайомі, поширені у розвинутих країнах, принципи гуманізації соціально-трудових відносин, призводить до розшарування населення.

У методологічному плані надзвичайно важливо здійснювати аналіз розділено-сумісних відносин у сфері економіки, управління і влади. Тільки у соціальних відносинах, де взаємодіють різні інтереси, реалізується прагнення до спільних дій з метою задоволення вказаних інтересів. Це є найбільша фундаментальна підвалина функціонування суспільства і, як свідчать результати досліджень, без її розуміння не вдається забезпечити його сталий

розвиток.

За таких умов, одним із визначально-правових напрямів на шляху до соціального діалогу є підвищення ролі і значення колективних договорів і угод в частині дотримання вимог охорони праці аж до, обов'язкового «поінформування під розпис», в разі необхідності, всіх причетних сторін стосовно атестації робочих місць за умовами праці. За українським законодавством колективний договір, таким чином, стає локально-правовим актом, який встановлює певні права і обов'язки сторін. Крім того, за структурою договори поділяються на три групи: нормативні, зобов'язальні, інформаційні. Така структурованість колективних договорів дає можливість встановлювати локальні норми права сторонами переговорного процесу в межах їх компетенції і підводити підвалини під регулювання соціально-трудових відносин.

Проте така законодавча вимога не покликана передбачати всі можливі умови, які впливають на безперешкодну реалізацію працівниками своїх інтересів. В тому числі і щодо належних умов з організацією охорони праці. У цьому випадку нормативні положення дають право розв'язувати проблемні питання соціально-трудових відносин, якщо законодавство прямо передбачило колективно-договірний порядок їх розв'язання. Однак механізм реалізації деяких положень колективних договорів має певні ускладнення, які вносять суперечності в систему діяльності тристоронньої соціально-економічної ради.

Однією з причин, яка унеможливорює узгодженість механізмів і вирішення поточних трудових спорів, є недостатня увага до виявлення і вплив соціальних партнерів на підприємства, їх власників, що неспроможні виконати взяті зобов'язання. До всього, традиційно це стосується забезпечення побутових і економічних прав найманих працівників у зв'язку зі зміною власника, зміною організаційної структури приватизованих підприємств та їх банкрутства.

Таким чином, для того щоб поліпшити ситуацію, яка склалась у сфері

охорони праці, необхідні ефективні та швидкі структурні зміни. Основним напрямком покращення стану охорони праці є створення систем управління охороною праці та налагодження ефективного співробітництва уряду, роботодавців та працівників. Такий тісний діалог дасть можливість вирішувати питання даної сфери і стане запорукою зменшення витрат на недоліки в сфері охорони праці, а також дасть можливість спрямовувати ці кошти на інвестування виробничого процесу та тим самим покращити показники діяльності підприємств. Такі дії стануть наслідком покращення соціально-економічної ситуації в Україні і вона буде мати згоду зайняти гідне місце серед конкурентно-спроможних країн світу.

З огляду на зазначене, слід припустити, що для більшості виробничих підприємств України має стати предметом діалогу і правовий пошук шляхів висунення на передові позиції питань профілактики, запровадження ефективних методів управління на рівні світового досвіду. У цьому ж переліку і завдання пошуку нових важелів впливу на роботодавця, насамперед, економічних, для зниження рівня виробничого травматизму та професійних захворювань. Адже і в країнах з розвинутою ринковою економікою щорічно банкрутує значна кількість підприємств саме з економічних причин, але стан з питань охорони праці там продовжує залишатись на значно кращому рівні.

Тим більше, що все це обов'язково і давно вже могло бути відображено в колективних договорах і втілено в практику на підприємствах, як те на законодавчому рівні регламентує ст. 20 Закону України «Про охорону праці»: «У колективному договорі сторони передбачають забезпечення працівникам соціальних гарантій у галузі охорони праці на рівні, не нижчому за передбачений законодавством, їх обов'язки, а також комплексні заходи щодо досягнення встановлених нормативів безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, підвищення існуючого рівня охорони праці, запобігання випадкам виробничого травматизму, професійного захворювання, аварії і пожежі, визначають обсяги та джерела фінансування зазначених заходів».

Таким чином, досвід розвинутих країн доводить, що безпечні умови

праці економічно вигідні для них водночас з тим, що забезпечення і впровадження норм охорони і гігієни праці повною мірою відповідає їх інтересам кожного робітника та кожного роботодавця. Ось чому, на наше глибоке переконання, лише на цій основі державна політика в галузі охорони праці має базуватись, стверджуючи принципи пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних безпечних здорових умов праці. Саме тому в умовах обмежених фінансових і матеріальних ресурсів більшості підприємств «країн із перехідною економікою», що ступили на шлях євроінтеграції, мотивація до ведення соціального діалогу між соціальними партнерами на всіх рівнях є важливим правовим інструментом вдосконалення стану і системи охорони праці зокрема, як і соціальної політики держави в цілому.

Загалом же, запропоновані в розділі конкретні заходи з оптимізації системи управління охороною праці, що побудовані на використанні концепції соціального діалогу, для ефективного впровадження потребуватимуть найближчим часом не лише соціально-правового аналізу. Це на даному етапі, безумовно, бачиться перспективним для розвитку України як соціально-правової держави.

Серед перспективних напрямів продовження опрацювання проблематики управління системою охорони праці в контексті соціального діалогу слід виділити теоретичні розробки для:

- забезпеченням учасників соціального діалогу доброякісними знаннями для прийняття спільних управлінських рішень;
- налагодження системного соціально-економічного моніторингу та аудиту, особливо на низовому та регіональному рівнях;
- розвитку стандартів добробуту в громадянському суспільстві [33, с. 116].

2.2. Контррозвідка як контрольно-координуючий суб'єкт «гри грою» у системі світової шахівниці: сутнісний вияв організованої злочинності і корупції

Подальший аналіз стану організованої злочинності в Україні та світі дає підстави для контррозвідки більш детальнішої класифікації злочинних спільнот та сформулювати загальний термін – організована кримінальна структура (ОКС), що охоплює собою поняття організованої злочинної групи (ОЗГ), організованого злочинного угруповання (ОЗУ) (злочинної організації) та відповідає послідовним етапам якісного розвитку організованої злочинності.

Контррозвідка, що передбачає просту форму ОКС, є організована злочинна група (ОЗГ) – стійке об'єднання двох або більше осіб для спільного вчинення злочинів з корисливою метою, якому притаманні такі основні ознаки:

- наявність організаційно-управлінської структури зі своїм лідером (організатором) або керівним ядром ОЗГ та виконавцем (виконавцями), іншим розподілом ролей, а також системою планування, що забезпечують конспірацію її діяльності та одержання незаконних прибутків на постійній основі;

- відносно стійкий характер групи та її злочинної діяльності протягом тривалого часу – сталість складу, системи взаємовідносин, методів і способів вчинення злочинів тощо;

- як правило, наявність економічної основи, яку складають кримінальний промисел, інші види «тіньової» економічної діяльності, а також підконтрольні або власні комерційні структури, що займаються легальним бізнесом.

Розвинutoю формою ОКС є організоване злочинне угруповання (ОЗУ):

- стійке об'єднання двох або більше ОЗГ («бригад») для спільного широкомасштабного вчинення злочинів з корисливою метою, якому притаманні такі основні ознаки:

- наявність чітко-визначеної ієрархічної організаційно-управлінської структури, очолюваної лідером (найбільш впливовим у злочинному

середовищі регіону кримінальним авторитетом) або керівним ядром ОЗУ, розподілу ролей та системи планування злочинної діяльності; наявність економічної основи, яку утворюють власні та контрольовані структури, що займаються кримінальним промислом, іншими видами «тіньової» економічної діяльності, а також комерційні структури офіційного сектора економіки, через які здійснюється легалізація («відмивання») доходів, отриманих незаконним шляхом; використання корумпованих зв'язків у різних ланках державного апарату – правоохоронних, судових, законодавчих та інших органах влади і управління;

- відносно стійкий характер угруповання та його злочинної діяльності протягом тривалого часу – сталість структури, складу, системи;

- взаємовідносин, методів і способів вчинення злочинів тощо; постійне прагнення до розширення сфер впливу;

- наявність міжрегіональних або міжнародних зв'язків у злочинному середовищі.

Додатково ОЗГ і ОЗУ можуть характеризуватись за етнічним (національним) складом.

Найбільш розвинутою формою ОКС є злочинна організація (синоніми: організоване злочинне співтовариство, злочинний клан, злочинна сім'я) – інтеграція можливостей державних службовців, керівників фінансово – економічних структур та організованих злочинних угруповань з метою отримання надприбутків, економічної та політичної влади, якому притаманні такі основні ознаки:

- наявність ієрархічно складної, із суворим підпорядкуванням знизу догори, функціонально-спеціалізованої структури, яка включає, як правило, керівне ядро, управлінців, консультантів, економістів, фінансистів, виконавців, у тому числі власну службу безпеки, бойовиків, кілерів тощо;

- наявність міцної економічної основи, яку утворюють власні та підконтрольні структури (суб'єкти) «тіньового» та офіційного секторів

економіки, а також накопичені в результаті їх діяльності значні фінансово-матеріальні ресурси;

- широке використання корумпованих зв'язків серед посадових осіб органів державної влади і управління, керівників галузей економіки, банківських і фінансових структур, правоохоронних і контролюючих органів;

- фінансування, створення і використання для лобіювання своїх злочинних інтересів громадсько-політичних організацій, партій, рухів, засобів масової інформації, депутатських фракцій і окремих депутатів;

- постійна тенденція до розширення сфер впливу та монополізму, здатність заради цього економічно або фізично усувати будь-яких конкурентів, використовуючи для цього свій економічний потенціал, корумповані зв'язки в державному апараті, а також можливості організованих злочинних угруповань (шантаж, вбивства, терористичні акти із застосуванням зброї та вибухівки тощо); міжрегіональний і транснаціональний характер діяльності.

Лідер (організатор) ОКС – особа, яка організувала або керує організованою злочинною структурою, об'єднує її учасників, розробляє план вчинення злочинних дій, розподіляє ролі та прибутки між ними. Завдяки власним вольовим якостям, авторитету, застосуванню заходів примусу його вказівки мають обов'язкову силу для всіх учасників ОКС.

Керівне ядро ОКС – при відсутності одноосібного лідера ОЗГ, ОЗУ, ОЗС група осіб, яка виконує його функції, – колегіальний орган керівництва організованої кримінальної структури.

Кримінальний авторитет – відома і визнана в злочинному середовищі певного регіону особа, яка координує злочинну діяльність, має злочинне прізвище, користується авторитетом у злочинному світі, як на волі, так і в установах виконання покарань. Як правило, є лідером одного з впливових ОКС регіону. Безпосередньо або через уповноважених осіб створює та контролює загальну касу («общак»), виконує роль третейського судді при владнанні конфліктів, які виникають у злочинному середовищі.

«Злодій у законі» – кримінальний авторитет, раніше судимий за навмисні злочини, відомий і визнаний у вузькому колі «злодіїв у законі», «коронований» («хрещений») відповідно до злочинних традицій за згодою та в присутності інших «злодіїв у законі». Зберігає і розвиває злочинні традиції, ідеї, погляди. З метою залучення до злочинної діяльності матеріально підтримує засуджених і звільнених з місць позбавлення волі, постійно впливає на них. Намагається контролювати найбільш прибуткову злочинну діяльність одного або декількох регіонів та збільшувати її масштаби. Координує свої дії з іншими «злодіями в законі». Безпосередньої участі у вчиненні злочинів, як правило, не бере.

Економічна основа ОКС – сукупність структур офіційного та «тіньового» секторів економіки, а також накопичених в результаті їх діяльності фінансово-матеріальних ресурсів (коштів на рахунках в банках та інвестованих в легальні і нелегальні сфери, готівкових коштів, цінних паперів, нерухомого і рухомого майна, речей, запасів високоліквідних товарів, сировини тощо), що належать або підконтрольні організованій кримінальній структурі.

«Тіньовий» сектор економіки утворюють структури (суб'єкти), що займаються неврахованими або незаконними видами економічної діяльності.

Неврахованою вважається неприхована (легальна) економічна діяльність, яка в силу існуючих недоліків законодавства не підлягає оподаткуванню і не враховується державними статистичними органами.

Незаконною є навмисно приховувана (нелегальна) діяльність для отримання доходу, здійснювана зареєстрованими або незареєстрованими суб'єктами, яка підпадає під статті Кримінального кодексу України (кримінальна складова) або Кодексу України про адміністративні правопорушення (некримінальна складова).

Кримінальну складову незаконної діяльності для отримання доходу утворюють:

- кримінальний промисел (наркобізнес, незаконна торгівля зброєю, вибухівкою, радіоактивними матеріалами, людьми і трансплантатам, викрадення та збут автотранспортних засобів; рекет; секс-бізнес тощо);

- економічна злочинність (приховування прибутків від оподаткування, розкрадання, шахрайства з фінансовими ресурсами, хабарництво тощо).

У цьому змісті корупція є феноменом, тісно пов'язаним з організованою злочинністю, оскільки існують різні трактування цього поняття. Ми розуміємо під корупцією соціальне явище, суспільна небезпека якого полягає у використанні особами уповноваженими на виконання державних або прирівнених до них функцій свого статусу та пов'язаних з ним можливостей для непередбачено законами отримання матеріальних, інших благ за переваг, а протиправне надання зазначеним особам благ та переваг фізичними юридичними особами. Американські експерти окреслюють такі конкретні види корупції:

- підкуп політичних і профспілкових діячів, а також іноземних офіційних осіб;

- незаконні пожертвування на політичні цілі;

- фальсифікація рахунків за контрактами з держустановами, звітності і витрат, даних про обсяги виробництва, продуктивності праці і фінансового становища компанії;

- шахрайство та інші незаконні операції з акціями компаній;

- незаконні угоди про фіксовані ціни;

- ухилення корпорацій від сплати податків;

- хабарі агентам – покупцям товарів;

- нечесна реклама, продаж неякісних і пошкоджених товарів, шкідливих продуктів, підроблених і некорисних ліків;

- крадіжка, в тому числі інструментів та сировини, шахрайство та інші зловживання, що здійснюються робітниками і службовцями;

- підтасовка даних і фальшива звітність про вихід на роботу та запізнення;

- корисливі порушення поштових правил;
- злочини, що пов'язані з незаконним використанням ЕОМ;
- порушення правил з охорони навколишнього середовища [129, с. 15].

Переважає більшість злочинів учасники організованих злочинних угруповань вчиняють з використанням активного впливу на посадових осіб державних органів влади та управління шляхом залучення їх до участі в корупційних діях та хабарництві.

Протягом 1999 року органами внутрішніх справ України виявлено та припинено діяльність 83 злочинних угруповань з корумпованими зв'язками. В результаті здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів та скоординованих дій підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю викритті злочинні групи, що мали корумповані зв'язки в центральних та місцевих органах державної влади.

За попередніми даними 60 % організованих злочинних угруповань мають корумповані зв'язки в різних структурах влади та управління. В корумпованих взаємовідносинах знаходиться більшість підприємств та близько 90 % доходів комерційних структур. Домінуючою складовою доходів службовців середнього рівня є хабарі.

Внаслідок відповідної роботи по виконанню Закону України «Про боротьбу з корупцією», «Національної програми боротьби з корупцією», Указу Президента України «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998 – 2005 роки» в 1999 році складено 4 887 адміністративних протоколів за корупційні діяння. Із указаної кількості на органи і підрозділи внутрішніх справ припадає 2 629 (53,7 %) адміністративних протоколів, з них 2 115 складено на державних службовців різних рангів, 109 – на депутатів різних рівнів, до суду направлено 2 608 протоколів, у тому числі 2 113 – стосовно державних службовців, 102 – стосовно депутатів.

Поступове збільшення кількості виявлених фактів корупції та хабарництва висвітлює, з одного боку, позитивну роботу правоохоронних органів, з іншого боку, – негативно впливає на суспільно-політичну свідомість

громадян, тобто громадську думку, яка відображає ставлення населення чи певної його частини до процесів, що відбуваються в суспільстві.

Щодо кількісних показників боротьби з хабарництвом, як одного з найбільших проявів корупції, то їх динаміка ілюструється наведеною нижче таблицею (за статданими МВС України).

Кількість виявлених фактів хабарництва

Роки	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Кількість	988	1336	1591	1860	1905	2216	2448	2326

Із зазначеної кількості фактів хабарництва, викритих протягом 1999 року, 211 становлять ті, до яких причетні учасники організованих злочинних угруповань.

Починаючи з 1996 року, кількість викритих фактів хабарництва з боку посадових осіб, причетних до діяльності злочинних організацій, зросла з 92 до 141 в 1998 році, проте в подальшому їх кількість зменшилась до 109. Слід зазначити, що питома вага участі підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю у ліквідації зазначених організованих злочинних структур складає близько 70 %.

Скоєння корупційних діянь в центральних та місцевих органах виконавчої влади пов'язано із:

- сприянням посадовими особами органів влади та управління у вирішенні питань приватизації, надання в оренду приміщень та земельних ділянок, ліцензій, дозволів, пільг тощо, на користь зацікавлених осіб;
- протиправним використанням бюджетних та позабюджетних коштів;
- протиправним оформленням документів працівниками митниці, а також сприяння контрабандному ввозу та вивозу товарів;
- прийняттям рішень всупереч закону працівниками правоохоронних та контролюючих органів.

З метою вивчення громадської думки щодо корупції та пов'язаних з цим явищем проблем Київський міжнародний інститут соціології провів відповідне дослідження, об'єктом якого було доросле населення України віком від 16 років.

Аналіз здобутих результатів засвідчує, що у населення України ще не сформувалося однозначного визначення поняття «корупція». Частіше респонденти обирали декілька відповідей. Загалом, більше половини (56,7 %) респондентів назвали це явище «хабарництвом, продажністю та підкупом посадових осіб, політичних діячів», дещо менше (54 %) – «зловживанням владою, перевищенням посадових повноважень для власного збагачення». Певна частина респондентів усвідомлює корупцію на макрорівні: «як кооперування влади та кримінальних структур, мафія при владі» (42,4 %) та як «розкрадання державної й колективної власності» (40,2 %).

На думку респондентів (60 %) рівень корумпованості в державі дуже поширений і, в першу чергу в медичних закладах (69 %), державтоінспекції (68,5 %), вищих навчальних закладах (65,7 %), міліції (64,6 %), органах місцевого самоврядування (61,3 %), міністерствах та інших органах центральної влади (60,8 %). Тобто громадська думка на перший план висовує ті сфери, які безпосередньо стосуються життєвих потреб, а потім щодо корупції на вищому державному рівні.

Хоча опитувані й оцінили більшість установ як корумпованих, не всі вважають, що хабарництво обов'язкове при вирішенні питань з посадовою особою (37 %), але 33 % респондентів впевнені, що без хабара вирішити проблему неможливо.

Оцінюючи заходи по боротьбі з корупцією, громадяни України вважають, що ця робота ведеться на низькому рівні (63,4 %). Деякі респонденти навіть не чули про програму боротьби з корупцією.

З огляду на наведені результати вивчення громадської думки можна зробити висновок, що населення країни не задоволене результатами боротьби з хабарництвом та корупцією і не вірить у спроможність держави подолати це

негативне явище. Як наслідок, відсутня реальна підтримка з боку громадськості в цьому питанні. Зазначений фактор в свою чергу є однією з причин неефективної боротьби з «тіньовою» економікою та пов'язаних з нею корупцією і хабарництвом.

Важливою умовою розповсюдження корупції в суспільстві є недосконалість системи управління, особиста користь та низький рівень свідомості осіб, наділених правами адміністративно-розпорядчих функцій, неналежна організація порядку підбору і розстановки кадрів в органах влади і управління, неналежна обізнаність держслужбовців щодо законодавства України, яким регулюється їхній правовий статус, недостатнє правове забезпечення проведення реформ, прийняття недосконалих законів та інших нормативних актів.

Зарубіжний досвід свідчить, що разом з існуючими законодавчими актами в боротьбі з корупцією ефективно протидіють цьому явищу кодекси моралі, в яких ураховані, зокрема, національні культурні традиції, і що совість виявляється більш ефективним контролером, ніж структури інформаторів та мережі підслуховуючих засобів.

У той же час кардинальному посиленню боротьби з хабарництвом та корупцією, локалізації їхніх негативних наслідків має сприяти постійне удосконалення методики отримання, перевірки та реалізації інформації про корупційні діяння, як адміністративного, так і кримінального характеру, що скоюються у різних сферах державного управління, економіки та суспільного життя. При цьому вважається необхідним:

- систематизація ознак та характеристик корупції;
- вивчення впливу на стан корупції різноманітних сфер державного та суспільного життя, зокрема стосовно формування державної політики, ідей, концепцій щодо власності, забезпечення безпеки, захисту власника та його майнового інтересу, відношення до прав людини та громадянина незалежно від посади, розміру майна, приналежності до того чи іншого кола суспільства, роду занять, морального виховання, освіти, засобів масової інформації, які

активно впливають на суспільство та людей, формують відношення до власності, традицій, а також щодо національно-демографічних і територіальних особливостей тощо;

- вивчення проблем розвитку комерційних та інших банківських структур, які пов'язані з корупцією;

- визначити в Кримінальному кодексі України кримінальну відповідальність за корупційні діяння та інші злочини, що пов'язані з корупцією;

- внести відповідні зміни до чинного законодавства про боротьбу з корупцією, узгодивши питання про визначення суб'єкту відповідальності – між Законами України «Про боротьбу з корупцією» (згідно зі статтею 2 цього закону таким суб'єктом є: а) державні службовці, б) народні депутати України, народні депутати Автономної Республіки Крим, депутати та голови місцевих Рад народних депутатів), «Про державну службу» (ст. 1 даного закону визначає суб'єктом відповідальності державного службовця) та Кримінальним кодексом України (згідно зі статтю 164 якого таким суб'єктом є посадова особа);

- проведення систематизації та аналізу нових проявів вчинення злочинів, пов'язаних з корупцією, з метою розробки методик документування злочинних дій (для оперативного складу правоохоронних органів);

- створення єдиного спільного інформаційного банку даних комп'ютерних мереж правоохоронних та податкових органів для систематизації і аналізу платежів, шахрайства з фінансовими ресурсами, відтоку грошових коштів за кордон, фактів корупції, відомостей про злочинців та злочини, що пов'язані з корупцією;

- розробити законодавчу базу застосування поліграфів («детекторів брехні»), наприклад, при призначенні на відповідальну посаду або інше;

- використання сучасних інформаційних технологій обробки статистичної, соціологічної, експертної та іншої інформації з метою побудови інтегральних показників, на основі яких можна було би здійснювати

моніторинг цих явищ, прогнозувати рівень хабарництва в суспільстві, а отже, предметом може стати дослідження можливості створення такої інформаційної системи (банку даних, засобів маніпулювання інформацією та обробки останньої тощо);

- з урахуванням особливостей галузей економіки, державного управління, структури їх діяльності, визначити перелік документів (окремих реквізитів) за допомогою яких можна фіксувати факти корупційних діянь;

- вивчення тактики дій посадових та інших осіб, які підозрюються у вчиненні корупційних діянь та розробка відповідної тактики протидії;

- проведення навчань оперативного складу правоохоронних органів з метою удосконалення тактики використання оперативної техніки і документування корупційних діянь;

- вивчення недоліків організаційно-правового та правоохоронного супроводження економічних перетворень в державі;

- враховувати зміни соціальних установок населення, стереотипів поведінки, загально кримінальної злочинності, деморалізації і скорочення правоохоронних органів, посилення корисливої мотивації;

- вивчення недоліків управлінських структур та негативних рис поведінки посадових осіб, державних службовців, які сприймаються населенням як недоліки політичної системи держави та суспільного ладу в цілому.

Аналіз природи розповсюдження корупції в системі контррозвідки свідчить про її безпосередній зв'язок з діяльністю організованих злочинних угруповань, суб'єктів підприємництва, спрямованість на накопичення тіньового капіталу шляхом приховування прибутків від оподаткування, підкупу посадових осіб державних податкових адміністрацій, що дає можливість уникати відповідальності за правопорушення у сфері економіки.

Вивчення окремих джерел інформації щодо зарубіжного досвіду боротьби з корупцією свідчить про таке.

Боротьбу з корупцією необхідно розглядати як основу забезпечення державної стабільності. В процесі протидії тотальному корумпуванню чиновників та представників правосуддя (на ці потреби злочинні організації витрачають близько 1/3 своїх злочинних доходів) спецслужби та поліція використовують, поряд з іншими, і такі таємні форми роботи як провокація хабара, підмова та використання підставних осіб для здійснення спроби втягнення до злочинної діяльності суб'єктів, які знаходяться під підозрою, використання агентурної інформації та підслуховування, пасивного і активного цільового таємного нагляду [91, с. 68].

Одним з найбільш складних напрямків боротьби з корупцією та організованою корупційною злочинністю є профілактика підкупу державних службовців та інших посадових осіб. В ході реалізації таких профілактичних заходів їх ініціатори мають взяти до уваги, що підкуп провадиться, головним чином, за двома загальними напрямками:

- підкуп представників правосуддя для забезпечення безкарності;
- підкуп державних чиновників та парламентаріїв для лобіювання державної політики боротьби із злочинністю.

Електронний контроль за відповідальними чиновниками, відстеження їх зв'язків та прослуховування розмов суттєво заважають підкупу та полегшують викриття злочинів, що пов'язані з корупцією.

Однією з форм тотального контролю за чиновництвом є аналіз відповідності їх законних доходів та витрат, коли посадова особа повинна декларувати доходи та джерела їх надходження. Якщо є підозра, що особа проживає на незаконні доходи, вона стає об'єктом пильної уваги спецслужб та особливого розгляду.

Президентська комісія США, наприклад, встановила, що один з кожних п'яти працівників поліції був залучений до злочинної діяльності, не враховуючи випадків незначного хабарництва [58, с. 78]. Висновки вибіркової перевірки поліції у Нью-Йорку були такими: з 75 працівників поліції, за якими

провадилось спостереження, тільки стосовно двох не вдалось довести факти хабарництва [58, с. 162].

Для боротьби з корупцією в системі органів поліції цієї країни в 1982 р. була створена служба офіцерів поліції, які стали контролювати і службову діяльність, і особисте життя працівників цього відомства. З цією метою почали використовувати детектори брехні – поліграфи. Працівників місцевих поліцейських органів залучали до участі в операціях проти організованої злочинності тільки на заключних етапах, коли відтік інформації міг мати незначні наслідки. Плануванням та підготовкою таких операцій займались федеральні органи. Необхідно відзначити, зокрема, що рівень корумпованості Федерального бюро розслідувань США (ФБР) був практично рівним нулю. Основою цього була відповідна кадрова політика, створення значних матеріальних та моральних стимулів сумлінної служби (навіть з Голівудом керівництво ФБР уклало негласну угоду про створення привабливого іміджу агентів бюро), постійні перевірки працівників на доброчесність та усування від відповідальної роботи при появі найменших сумнівів в доброчесності, мужності та відданості боротьбі із злочинністю.

Японією також накопичений певний досвід боротьби з корупцією. Проводяться загально масштабні операції «Чисті руки». Робота японських правоохоронних органів поставлена під контроль Національної комісії громадської безпеки, прийнято моральний кодекс поліцейського. При прийнятті цього кодексу були враховані національні традиції, зокрема самурайський кодекс «Бусідо». Самураї, їх поняття гідності та служіння батьківщині викликають величезну повагу японців. Особа, яка порушила цей кодекс честі, перестає себе поважати. І що особливо слід відзначити – японський досвід засвідчив, що ідеологічні заходи можуть також ефективно протидіяти корупції і що совість виявляється більш ефективним контролером, ніж структури інформаторів та мережі підслуховуючих засобів. З метою запобігання злочинності неповнолітніх та захисту їх від негативного впливу багато офіцерів поліції на добровільній основі навчають їх різноманітним

видам спорту, розповідають про культурне життя району, про живопис, музику та інше.

Ефективним превентивним заходом проти хабарництва та зловживань є детальна регламентація службової етики у відповідних нормативних актах (посадовим особам та їх родичам заборонено приймати дорогоцінні подарунки, заборонено брати в борг у підлеглих). Посадовим злочином може бути визначено навіть незначний відступ від регламенту укладання угоди (виняток з переговорного процесу зацікавлених осіб, заниження цін у порівнянні з світовими, відмова від проведення конкурсу та інших формальних елементів договірної процедури, змодельованих таким чином, щоб унеможливити змову обмеженого числа осіб, а при змові більшої групи зменшується економічна ефективність хабара і знижується вірогідність збереження таємниці факту отримання хабара).

Аналітичні підрозділи спецслужб, зокрема контррозвідка, систематично відслідковують «кон'юнктуру чорного ринку» і прогнозують, в яких сферах представники кримінального світу можуть отримувати надприбутки, розробляють заходи утруднення над прибуткового кримінального паразитування. У свій час таким досвідом стала відміна «сухого закону» в США, внаслідок чого був суттєво підірваний бізнес тодішньої мафії.

Послабити злочинні організації, а відтак зменшити їх потенціал, скерований на корумпування певних осіб, неможливо без підриву їх економічного підґрунтя. Для досягнення цієї мети в багатьох країнах світу практикують методи, що спрямовані на утруднення отримання, зберігання, використання грошових коштів.

При контррозвідувальному аналізі організованої злочинності необхідно звернути пильну увагу на процес відмивання коштів, які одержані незаконним шляхом.

На нашу думку, саме звернення до поняття відмивання коштів дає змогу повніше охарактеризувати феномен організованої злочинності. Велика кількість авторів наголошувала на економічному підґрунті організованої

злочинності, пов'язувала її з поширенням тіньової економіки [140, с. 278]. З нашої точки зору, поняття «тіньова економіка», є доволі дискусійним, а іноді і суперечливим. Не існує єдиної точки зору на її зміст, структуру, тим паче законодавчого визначення тіньової економіки. В свою чергу дефініція процесу відмивання коштів, які отримані незаконним шляхом, визначена в багатьох національних і міжнародних правових актах [15, с. 48].

Отже, розуміння процесу відмивання коштів, як предмету аналізу, виявляється чіткішим, ніж розуміння поняття тіньової економіки. Важливо також зазначити, що характеристика окремих видів злочинної діяльності, за допомогою яких злочинці одержують прибуток, вирізняється різноманітністю. Впровадження методів боротьби з конкретними видами кримінального промислу буде мати лише йому властиву специфіку. У той час як відмивання злочинно здобутих коштів, незалежно від того, в якій сфері злочинного промислу вони здобуті (наркобізнес, контроль над проституцією, незаконна торгівля зброєю тощо), має спільні риси. Створення перешкод легалізації тіньового капіталу стає одним з пріоритетних завдань правоохоронних органів [15, с. 61].

«Відмивання» грошей вкрай негативно впливає на суспільство. Воно, перш за все, загрожує економічній безпеці держави, оскільки дає змогу правопорушникам реалізувати і легалізувати доходи від злочинної діяльності і тим самим підкріплює їхню здатність продовжувати і надалі чинити злочини у ще більших масштабах. Відмивання грошей підриває довіру суспільства до всієї фінансової системи і створює загрозу нормальному функціонуванню кредитно-фінансових установ. Відмивання грошей є явищем, що порушує інтереси законного бізнесу і його клієнтів, які повинні бути надійно захищеними від злочинної кримінально-мафіозної діяльності, що своєю чергою згубно впливає на процес залучення інвестицій з боку солідного іноземного капіталу. Тому саме ця проблема викликає особливу стурбованість урядових структур та законодавчих органів більшості країн світу.

У зв'язку з тим, що відмивання грошей набуло світового масштабу, законодавці прагнуть захистити свої країни від поширення на їхню територію цього явища, затверджують закони, що спрямовані на організацію державними органами і банками контролю за вкладами і рухом грошових коштів громадян.

В основному ці закони спрямовані на те, щоб зафіксувати рух грошей на ключових стадіях, тобто робиться все можливе для того, аби гроші залишали «слід», за яким можна було би прослідкувати їх шлях у зворотній бік аж до джерела походження.

Юридична дефініція процесу відмивання коштів міститься в багатьох нормативних актах. Так, в книзі «Брудні гроші і закон» подано зарубіжний досвід боротьби з відмиванням грошей, одержаних в результаті злочинної діяльності, відповідні нормативні акти ООН, рекомендації Інтерполу, проекти законів про «відмивання» коштів Російської Федерації, Швейцарії, відповідні угоди про співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю [7, с. 118].

Дослідження і узагальнення світової практики державного контролю і боротьби з відмиванням грошей свідчить, що найбільш досконалою і відповідно найбільш ефективно діючою є система, що склалась у Сполучених Штатах Америки. Незважаючи на це, правові організаційні і процедурні механізми контролю за відмиванням грошей тут постійно удосконалюються. В окремих країнах встановлені вимоги, аналогічні існуючим в США, у інших – власні. Зокрема, австралійський парламент з 1986 року прийняв ряд законів, що становлять собою комплексний пакет заходів, що застосовуються у боротьбі з тяжкими злочинами, зокрема, з торгівлею наркотиками. Найважливішими з них є Закон про доходи від злочинів і Закон про звіти стосовно грошових операцій. В Італії сенат схвалив урядовий декрет, який забороняє розрахунки готівкою на суму, що перевищує 20 млн. італійських лір (близько 15 тис. доларів). За цим законом всі операції на більш значну суму можуть здійснюватися тільки із застосуванням банківських чеків, кредитних

карток або не обертових поштових переказів. Держава не тільки почала здійснювати контроль за переміщенням грошової маси, а й отримала можливість дізнаватися про джерела походження вкладів.

Кримінальні кодекси Італії, Австралії, Нідерландів, Бельгії відносять до протиправних дій, пов'язаних з «відмиванням» грошей, весь спектр злочинної діяльності за аналогією із законодавством США. У той же час законодавство Великобританії, Франції, Канади, Люксембургу під незаконною діяльністю розуміють злочини, що пов'язані тільки з наркотиками.

У ФРН особи, що постійно проживають в країні, зобов'язані повідомляти Німецькому федеральному банку про будь-який переказ, що перевищує 2 тис. марок ФРН, який вони отримали від особи, яка не живе в країні, або переводить грошові кошти на рахунок останніх.

За законом Японії про контроль за обмінними операціями кредитно-фінансові установи необхідно інформувати органи влади про грошові перекази, починаючи із суми 5 млн. ієн. Певні вимоги до переказу грошових коштів існують у Франції. У той же час у таких країнах як Велика Британія, Канада та ін. фінансові установи не зобов'язані інформувати органи влади про грошові перекази. Здійснимо спробу з'ясування передусім сутності процесу та соціально – економічних наслідків відмивання коштів.

У загальному вигляді під відмиванням кримінального капіталу розуміється будь-яка діяльність, угода чи фінансова операція, котра здійснюється з метою приховування джерел походження, існування, розподілу, перерозподілу і споживання грошових коштів чи іншого майна, що одержані в результаті якого-небудь злочину [7, с. 213]. При цьому незаконними визнаються не лише доходи, що отримані від наркобізнесу і нелегальної торгівлі зброєю, а й доходи, отримані від розкрадань власності, внаслідок вимагательства, проведення значних фінансових афер.

На Конгресі ООН в Гавані в 1990 році було запропоновано прийняти за основу робоче визначення процесу відмивання грошових коштів, розроблене спеціальною робочою групою (ОАІ):

- перетворення чи передача власності, коли при цьому відомо, що така власність виникла в результаті злочину з метою приховування чи маскуванню незаконного походження власності чи подання допомоги будь-кому, хто втягнений в здійснення такого злочину чи злочинів, з метою уникнення правових наслідків його дій;

- приховування чи замасковування справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, розміщення, прав стосовно власності чи права власності, якщо відомо, що така власність виникла в результаті участі у вчиненні злочинів.

«Відмивання» грошей містить у собі процес надання грошовим засобам, отриманим в результаті незаконної діяльності (у більшості випадків злочинної), тобто «брудним грошам» – статусу «чистих», тобто таких, що одержані законним шляхом, а відтак метою легалізації є, по-перше, приховування незаконного джерела доходів, а по-друге, надання їм статусу легальних (насправді – псевдолегальних).

Легалізація капіталу певною мірою сприяє розвитку економіки за рахунок виведення його з тіні. Однак наслідки цього процесу мають також і вкрай негативні наслідки. Легалізація капіталу злочинного походження дає змогу розширити діяльність злочинного угруповання.

В літературі окреслюються різні класифікаційні стадії «відмивання брудних» коштів. Зокрема, деякі експерти ООН виділяють наступні стадії в процесі «відмивання» грошей. На першій стадії готівкові кошти запускаються у фінансову систему через банки чи інші фінансові установи. В країнах, де для операцій, пов'язаних з великими сумами готівки, вимагається надання декларації про доходи, процес відмивання, як правило, проводиться за допомогою «поділу» грошових сум. Альтернативним підходом є фізичний вивіз контрабандним шляхом великих сум готівкових коштів з країни і

розміщення їх у тих країнах, де вимоги стосовно декларування доходів є менш жорсткими. Друга стадія – це процес «відокремлення»: на цій стадії кошти відділяються від їх джерела, щоб приховати природу їхнього походження і замести сліди, утруднивши тим аудиторську перевірку. Третя стадія – інтеграція, тобто «запровадження отриманих злочинним шляхом доходів в легальну економіку, не викликаючи при цьому підозр, з приданням деякої видимості законності їх джерела». На третій стадії можна придбати, наприклад, нерухомість.

В інших матеріалах ООН стадії відмивання грошей виглядають дещо інакше.

Перша стадія – звільнення від готівкових коштів і перерахування їх на рахунок підставних осіб.

Друга стадія – розподіл готівкових грошових коштів. Вони реалізуються шляхом скуповування банківських платіжних документів та інших цінних паперів (на цій стадії необхідно створювати мережу інформаторів, які можуть повідомляти поліції про незаконний обіг грошової маси). Як показує зарубіжний досвід, розподіл готівкових коштів здійснюється часто в пунктах обміну валюти, казино і нічних клубах.

Третя стадія – «замітання слідів» злочину.

Четверта стадія – інтеграція грошової маси. Якщо ринки збуту тієї чи іншої країни можуть бути джерелами високих прибутків, злочинні групи (фактично тільки вони володіють найбільш достовірною інформацією) вкладають великі грошові суми у відповідні структури. Вони прагнуть легально інтегрувати їх на рахунки фірм, що мають виходи за кордон. Для цієї мети підходять, наприклад, спільні підприємства. Зазвичай в такі фірми влаштовують своїх довірених осіб, які вже легально направляють крупні суми грошей за кордон.

Слід також врахувати й ту обставину, що окремі банки деяких зарубіжних країн не зацікавлені надавати відповідну інформацію про своїх клієнтів. Це свого роду гарантія, що приваблює клієнтів. Мова йде головним

чином про офшорний банківський бізнес, який вважається досить перспективним. Єдина умова, за якої банк може надати інформацію про своїх вкладників, – обвинувачення у «відмиванні» грошей.

Деякі дослідники проблеми боротьби з відмиванням грошей (зокрема, П. Берлусконі) вважають, що капітали проходять через фінансові і банківські установи малих країн, а потім їх вкладають у банки країн, що мають потужну податкову систему, однак так, щоб не можна було дізнатися про їх реального власника. Інша ж частина капіталів камуфлюється, навіть не проходячи по території офшорних країн, правда, при цьому використовуються товариства з юридичною адресою в цих країнах, що діють на території інших країн.

З огляду контррозвідального аналізу офшорні території привертають до себе увагу, передусім з двох причин: дуже сприятливий фіскальний (податковий) режим порівняно з податковим режимом в індустріально розвинених країнах і, з іншого боку, юридична система, що забезпечує конфіденційність і приховування капіталів, що вивозяться зі своєї країни з фіскальних причин. Оскільки країни офшорних територій не мають значного економічного сектору, їх влада охоче підтримує секретність капіталовкладень для того, щоб подолати економічну і національну відсталість.

Багато пільг, які фінансовими системами офшорних країн надаються іноземним громадянам (інвесторам) використовуються в кримінальних цілях. Всі переваги (пільги) можна розділити на дві великі категорії: перша категорія має відношення до комерційної діяльності, друга торкається злочинів та міжнародного співробітництва.

Як свідчить контррозвідка, численні розслідування, проведені в 80-90-х роках кримінальною судовою владою багатьох країн, показали масштаби розповсюдження в офшорних зонах практики створення неконтрольованого запасу капіталів. Мова йде про підпільну «чорну касу», створену найбільш високопоставленими керівниками групи багатонаціональних підприємств поза територією тієї країни, де знаходиться сама група, і, як правило, на території офшорної країни. Справа в тому, що майно цієї «чорної каси» і

відповідна діяльність не враховуються, і, в результаті, баланс групи підприємств не відповідає дійсності. Внаслідок цього судова влада деяких країн вважає, що відсутність такої звітності має каратися як фальсифікація документів чи як фальшива торгова інформація.

«Чорна каса» створюється і поповнюється роками, при цьому використовується прибуток від термінових (на визначений строк) інвестицій в валюті чи цінних паперах, майна, що перебуває за кордоном, чи використовується різниця, отримана від операцій по складанню завищених чи занижених рахунків. Як правило, капітали з «чорної каси» використовуються:

- а) для підкупу держчиновників іноземних держав, щоб забезпечити групі підприємств отримання важливих завдань чи ринків;

- б) для виплати керівникам та іншим службовцям підприємств зарплати, що не декларується;

- в) для задоволення потреб акціонерів групи підприємств, наприклад, для здійснення інвестицій, придбання підприємств.

Контррозвідкою відзначається, що за умови, коли сотні мільйонів доларів можуть переводитися за допомогою електронних засобів, відмивання грошових коштів стає більш витонченим видом діяльності. Хоча існує багато методів «відмивання» готівкових коштів і багато шляхів їх використання після того, як вони стають «чистими», однак основні способи не змінилися.

Організовані злочинні угруповання використовують слабкість національних систем регулювання фінансової системи, проводять гнучкі і швидкі операції з переводу і переміщення активів через національні кордони, уміло використовують відмінності в регулюванні підприємницької діяльності, користуються послугами тих категорій професійних працівників, діяльність яких не регулюється, чи тих, хто порушує правові і морально – етичні норми. Ці тенденції свідчать про нагальну необхідність розробки ефективних заходів по скороченню та зменшенню вище перерахованих можливостей.

Особи, що займаються відмиванням грошей, завжди відшукують нові механізми і нові шляхи для їх відмивання, особливо з урахуванням того, що деякі країни вживають заходів для боротьби з цією діяльністю.

Особливо привабливою для злочинців подібного гатунку є економіка з фінансовими центрами, що розвиваються. Об'єктами їх злочинів можуть бути фінансові заклади, службовці й адміністрація яких можуть бути підкуплені для полегшення використання цих закладів для відмивання злочинних прибутків. З цією метою вони можуть взяти під свій контроль діяльність фінансових закладів.

Капітал, добутий злочинним шляхом, не залишається всередині фінансової системи. Він розміщується по різних секторах економіки, корумпуючи представників вищих ешелонів влади. Здійснення контролю з боку злочинних синдикатів за діяльністю законних комерційних підприємств допомагає приховувати операції по відмиванню грошей. Законні та незаконні грошові кошти переміщуються і вливаються в економіку. І без відповідних засобів для залучення позикових коштів і строгого виконання закону злочинні організації будуть мати несправедливу перевагу у змаганні за подальший розвиток бізнесу. Це, в свою чергу, буде гальмувати внутрішнє інвестування і доступ іноземного капіталу, тим паче за умови жорстокої конкуренції, що відбувається в сучасному світі у зв'язку з закордонними інвестиціями.

Отже, за контррозвідувальним аналізом злочинці здійснюють велику кількість різних операцій і засобів, щоб приховати злочинне походження коштів. Однак, всі ці методи включають проходження грошей через стадії, де можливе їх виявлення, тобто грошова готівка повинна або експортуватися через територіальний кордон, а потім осісти на рахунках в іноземних кредитно-фінансових установах, або повернутися назад, або ж необхідно запевнити вітчизняну банківську установу, що значний вклад грошової готівки є законним.

Ключовими для виявлення операцій щодо відмивання грошей є дії (основні стадії), метою яких є, по-перше, встановлення безпосереднього місця нового входження у вітчизняну кредитно-фінансову систему і, по-друге,

конкретного місця перетину кордону для інтегрування у закордонні фінансові системи, звідки кошти повертаються на батьківщину у формі законних переказів.

Відмивання грошей відбувається у країнах, кредитно-фінансовій системі яких властиві такі ознаки:

1) національним законодавством не обмежена регламентована таємниця комерційних і/або банківських операцій;

2) існує невизначеність законодавчої бази щодо реєстрації і джерел походження первинного капіталу (у т.ч. іноземного);

3) державою легалізовано існування анонімних банківських рахунків у вітчизняній та в іноземних валютах; відсутні обмеження (або існують мінімальні обмеження) у відношенні обміну іноземної валюти або щодо свободи діяльності та контролю за діяльністю іноземних корпорацій і приватних осіб;

4) оподаткування доходів іноземних корпорацій та інших об'єктів не здійснюється, або знаходиться на відносно низькому рівні.

З проблемою активного відмивання коштів, здобутих протиправним шляхом, зіткнулась й Україна.

Економічні та соціальні негаразди, низькі темпи реформування суспільства, відсутність належної профілактичної роботи, недостатня ефективність діяльності правоохоронних та інших державних органів, а також наявність серйозних прогалин у законодавстві з питань боротьби з злочинністю, насамперед з її організованими формами та корупцією, сприяють гальмуванню демократичних та економічних перетворень, створюють передумови для подальшої криміналізації суспільства та найбільш важливих сфер функціонування держави.

Загальне скорочення обсягів виробництва, розбалансування фінансово – банківської системи, господарських відносин, значний дефіцит державного бюджету, інфляційні процеси, перехід частки державної власності до ділків тіньового бізнесу, перерахування коштів з різних державних фондів на закордонні рахунки, напружена ситуація на ринку кредитних ресурсів,

низька платіжна спроможність підприємств, недосконале законодавство, відсутність дієвої системи державного контролю за діяльністю комерційних структур та, як наслідок, подальша криміналізація економіки, удосконалення форм і методів діяльності організованих злочинних угруповань, набуття ними міжнародного характеру, об'єднання традиційних лідерів злочинного світу із злочинцями нової формації, які створили свої капітали шляхом фінансових махінацій, – усі ці фактори здійснюють певний вплив на стан національної безпеки і тягнуть за собою перекачування суспільного багатства до рук криміналітету.

Кримінальні структури намагаються оволодіти не тільки часткою національного багатства, а й і контролювати органи виконавчої влади, безпосередньо брати участь у підготовці та прийнятті на свою користь нормативних та законодавчих актів.

Наявна інформація, матеріали перевірок, оперативно-розшукові та кримінальні справи свідчать про подальше поширення на території України злочинів у кредитно-фінансовій і банківській системах, пов'язаних з відмивання коштів, що завдає значних збитків економічним інтересам держави.

Контррозвідкою встановлено, що організовані злочинні групи активно використовують існуючу систему розрахунків для «відмивання» здобутих злочинним шляхом коштів через переведення безготівкових коштів у готівку та їх «конвертацію» в іноземну валюту. З цією метою у більшості регіонів створена мережа фіктивних підприємств, які оформлюються на підставних осіб за підробленими або загубленими громадянами документами, та на ім'я реально існуючих осіб за винагороду, при цьому вони не займаються передбаченою статутом діяльністю. На їхніх рахунках акумулюються значні грошові кошти – як нажиті злочинним шляхом при розкраданні (у тому числі також за допомогою спеціально створених фіктивних фірм) кредитних ресурсів, бюджетних коштів, передоплати, так і перераховані іншими підприємствами

для отримання національної або іноземної валюти всупереч встановленому

порядку проведення валютних операцій (від 1 до 5 мільйонів гривень одночасно перераховуються під виглядом взаєморозрахунків за фіктивними угодами з іноземними комерційними структурами на кореспондентські рахунки іноземних, передусім, прибалтійських, російських, білоруських банків). Згодом вони безперешкодно розміщуються на незаконно відкритих за межами України валютних рахунках юридичних та фізичних осіб, конвертується в іноземну валюту і повертаються в розпорядження злочинних угруповань. Після здійснення ряду таких операцій фіктивні фірми припиняють свою діяльність, а для подальшого їхнього проведення створюються нові.

Слід відмітити, що функціонування «конвертаційних центрів» набуло вже міжрегіонального характеру. Фіктивні фірми реєструються в одній області, розрахункові рахунки відкриваються в банківських установах іншої області, накопичення коштів (у тому числі шляхом їх розкрадання) відбувається ще у ряді областей, а перерахування коштів через кореспондентські рахунки відповідних банків – взагалі в іншому регіоні. Така «схема» з урахуванням вкрай нетривалого проміжку часу проведення указаних операцій значно ускладнює організацію перевірок з боку контролюючих органів, своєчасне виявлення фіктивних фірм та викриття вчинених за їхньою допомогою злочинів. В результаті економічним інтересам держави завдаються істотні збитки як у вигляді ненадходження податків та інших обов'язкових платежів, оскільки дані про фінансово – господарську діяльність псевдо підприємств до податкових адміністрацій їх засновниками взагалі не надсилаються, так і у вигляді прямого відтоку грошових ресурсів за межі України. Така діяльність супроводжується приховуванням валютної виручки на рахунках іноземних банків, що означає безперешкодне «відмивання» грошей з можливістю наступного, вже легального інвестування в економіку інших країн, а також і самої України.

Таким чином, у більшості регіонів України сформувалися стійкі злочинні групи, які вже професійно займаються конвертацією і незаконним переведенням у готівку безготівкових коштів, нажитих злочинним шляхом. У

даний час така злочинна діяльність, у тому числі незаконне переведення у готівку безготівкових коштів, які перераховували реально існуючі підприємства за начебто виконані послуги та поставлені товари, перетворилася в окремий, більш ніж прибутковий вид комерційної діяльності, спрямований на формування економічного підґрунтя організованої злочинності, подальшу «тонізацію» легального сектора економіки.

Особливу стурбованість викликає і те, що, діючи на території України, злочинні угруповання встановлюють стійкі зв'язки з аналогічними групами в зарубіжних країнах, які і забезпечують «конвертацію» безготівкової національної валюти у готівку іноземну з наступним її розміщенням на валютних рахунках або повернення до України. У всіх регіонах України для перерахування коштів використовувались, наприклад, кореспондентські рахунки одних і тих же прибалтійських банків, наприклад, «Риетуму», «Далеко», «Парекс» тощо).

Існування широкої мережі фіктивних фірм значно ускладнює криміногенну ситуацію в цілому по Україні, як безпосередньо у кредитно-банківській сфері, так і в інших сферах діяльності. Такі підприємства не тільки активно використовуються для прямого розкрадання кредитних ресурсів, бюджетних коштів (про що вже йшлося), але є основним засобом повернення на свою користь безготівкової грошової маси (шляхом її переведення у готівку, конвертації в іноземну валюту тощо), ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, контрабанди підакцизних товарів. Більш того, їхня діяльність призводить до укриття всіх етапів руху грошових коштів, що суттєво ускладнює своєчасне виявлення та викриття таких злочинів, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, повернення викрадених речей.

Одним із шляхів усунення умов та причин, що сприяють указаній злочинній діяльності, є виявлення підприємств, які створюються формально, не займаються передбаченою статутом діяльністю, та скасування у встановленому законом порядку рішень про їхню реєстрацію. Процедурою

оформлення підприємств на підставних осіб займаються, як свідчить практика, різного роду посередники, перевірка ж достовірності документів не провадиться.

Існуючий порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, поряд з відсутністю будь-якого централізованого обліку втрачених документів громадян (за останні роки зареєстровано понад 500 000 звернень громадян про втрату та викрадення паспортів), належного контролю за виконанням Положення «Про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності», ефективної взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами, не дозволяє попереджувати створення фіктивних фірм, своєчасно виявляти та припиняти їхню діяльність, що, у свою чергу, негативно впливає на стан боротьби з указаними злочинами.

Є, однак, приклади, коли завдяки контррозвідувальному механізму постійного інформування правоохоронних органів окремими банками про великомасштабні фінансові операції сумнівного характеру, організації, приведенню у взаємодії з Державною податковою адміністрацією та контрольно-ревізійною службою, перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, відносно яких є дані про їх причетність до «конвертації» коштів, у ряді регіонів вже досягнуті конкретні результати по викриттю та знешкодженню організованих угруповань, притягненню їх учасників до кримінальної відповідальності за порушення правил про валютні операції, ухилення від сплати податків, фіктивне підприємництво тощо, відшкодування завданих ними збитків.

Поширеного характеру набули порушення Положення «Про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності», затвердженого КМ України від 29.04.94 р. (у редакції від 25.05.98 р.), про обов'язок суб'єктів підприємницької діяльності у разі зміни місця свого перебування (проживання) своєчасно надати інформацію про це до органу державної реєстрації. Проте, зважаючи на те, що невиконання цієї вимоги є підставою

для звернення до суду з заявою про скасування державної реєстрації, відповідні повноваження правоохоронних органів, які передбачені п. 3 ст. 12.

Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», активно використовувались лише в окремих регіонах.

На стан боротьби із зазначеними злочинами негативно впливає і неналежна взаємодія між спецпідрозділами та тими державними органами, на які відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» покладені обов'язки сприяти у виявленні проявів організованої злочинності (Національний банк України, Міністерство фінансів та Міністерство економіки). Так, згідно зі ст. 12, 18 даного закону Національний банк України зобов'язаний інформувати спецпідрозділи про всі сумнівні фінансові операції юридичних та фізичних осіб. Однак, незважаючи на те, що значна частина перерахувань коштів під час «конвертації» підпадає під ознаки таких операцій, обласні управління НБУ, посиляючись на Закон України «Про банки і банківську діяльність», з різних підстав (необхідність забезпечення конфіденційності, відсутність технічних можливостей тощо) не надають указаних відомостей. За їхньою власною ініціативою будь-яка інформація та матеріали до спецпідрозділів майже не надсилаються, переважна більшість відомостей надходить за запитами останніх, проте, тільки окремі з них стосуються питань, пов'язаних з організованою злочинністю.

Контррозвідувальний контроль за тактикою оперативно-розшукової профілактики щодо організованої злочинності

Заходи мають бути спрямовані на:

- профілактику як традиційної так і організованої злочинності;
- виявлення та усунення причин та умов, що сприяють виникненню організованої злочинності;
- виявлення ознак організованої злочинної діяльності;
- встановлення контролю за діяльністю структур, які мають ознаки організованої злочинності.

Для проведення ефективної профілактики проявів організованої злочинності на регіональному рівні та у відповідних центральних органах виконавчої влади необхідно з урахуванням прогнозу розвитку криміногенної ситуації та позитивного досвіду узагальнити практику та результати реалізації раніше прийнятих комплексних планів профілактики правопорушень, скоригувати спільну роботу всіх суб'єктів боротьби з організованою злочинністю щодо:

- правового навчання населення, особливо молоді;
- організації дозвілля молоді; протидії втягненню молоді у злочинні групи; декриміналізації молодіжного середовища;
- виявлення та усунення причин та умов, які сприяють поширенню організованої злочинності.

З метою широкої пропаганди права серед населення країни, утвердженню в суспільстві правосвідомості та загальнолюдських цінностей, підвищенню престижу професії правозахисника необхідно:

- запровадити державну правову освіту для навчальних закладів усіх освітніх рівнів;
- розпочати видання доступної юридичної літератури, збірників нормативних актів, коментарів до законів, підручників, навчальних посібників з правознавства та наочних посібників (журнали, брошури, плакати, буклети тощо), проведення правових циклів через мультимедійне забезпечення (телерадіопередач, постановка фільмів, вистав тощо);
- відновити мережу громадських формувань для участі в охороні правопорядку і профілактичній роботі, активно залучати населення до участі в них.

Профілактика злочинності може бути ефективною за наявності таких умов як:

- існування та достатнє державне фінансування відповідної системи профілактичних заходів щодо дитячої бездоглядності та безпритульності, криміногенного впливу злочинного елементу на підлітків;

- забезпечення соціальної зайнятості підлітків і молоді, що не мають постійних доходів і джерел для існування, збереження мережі державних та громадських інститутів надання соціальної підтримки неповнолітнім, а, зокрема, можливості проведення правової та економічної оцінки умов контрактів, у тому числі стосовно дотримання цін світового рівня.

У цьому зв'язку «відмивання» грошей відбувається у країнах, кредитно-фінансовій системі яких властиві такі ознаки:

1) національним законодавством не обмежена регламентована таємниця комерційних і/або банківських операцій;

2) існує невизначеність законодавчої бази щодо реєстрації і джерел походження первинного капіталу (у т.ч. іноземного);

3) державою легалізовано існування анонімних банківських рахунків у вітчизняній та в іноземних валютах;

4) відсутні обмеження (або існують мінімальні обмеження) у відношенні обміну іноземної валюти або щодо свободи діяльності та контролю за діяльністю іноземних корпорацій і приватних осіб;

5) оподаткування доходів іноземних корпорацій та інших об'єктів не здійснюється, або знаходиться на відносно низькому рівні

Подоланню кризових явищ в економіці держави, зокрема, боротьбі з її подальшою криміналізацією мають також сприяти:

- створення в державі привабливого інвестиційного клімату, першочергове фінансування модернізації та розширення виробництва на підприємствах, які випускають конкурентноспроможну продукцію;

- суворий контроль з боку держави за цільовим використанням кредитів, наданих з метою підвищення виробництва;

- розробка методів та здійснення відповідного дієвого контролю за зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання, у тому числі з боку правоохоронних органів; при цьому, зусилля державних органів повинні бути спрямовані, насамперед, на удосконалення контролю за дотриманням законності у діяльності державних та недержавних організацій різних форм

власності.

Вбачається, що у загальній структурі економіки виникли такі напрями розвитку «тіньової» економіки, які використовуються для отримання неконтрольованих державою прибутків і легалізації кримінальних коштів:

- неврахована діяльність суб'єктів господарювання, тобто легальна економічна діяльність, прибутки від якої через певні недоліки законодавства не підлягають оподаткуванню і яка недостатньо регулюється державою (бартерні операції, переробка давальницької сировини, окремі банківські та зовнішньоекономічні операції тощо);

- економічна злочинність (ухилення від сплати податків, розкрадання, шахрайства з фінансовими ресурсами, хабарництво, контрабанда, приховування валютної виручки тощо);

- кримінальна діяльність, тобто незаконне виробництво і незаконне надання послуг (незаконний обіг наркотиків, зброї, проституція тощо) та інші види кримінальних діянь (вимагання, розбої, шахрайства тощо).

Контррозвідувальний контроль за тактикою оперативної розробки правоохоронних органів

У кожному випадку наявності підстав для контролю над проведенням оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа та проводиться оперативна розробка членів організованих кримінальних структур.

Тактика проведення оперативної розробки містить:

1. Встановлення мети та завдань оперативної розробки ОЗГ.
2. Проведення оперативного документування фактів протиправної діяльності ОЗГ, розподілу ролей, виконавців, співучасників, корупційних зв'язків.

3. Фіксація організованої злочинної діяльності ОЗГ.

4. Фіксація окремих злочинних дій членів ОЗГ.

Метою оперативної розробки є:

1. Вивчення і виявлення ознак організованої злочинної діяльності:

- вивчення злочинних зв'язків;
- вивчення зв'язків між ОЗГ;
- наявність корумпованих зв'язків.

2. Контроль за діяльністю ОЗГ:

- інформованість про замисли лідерів та членів ОЗГ;
- інформація про способи та місця вчинення злочинів членами ОЗГ.

Контроль за діяльністю ОЗГ дозволяє попереджати злочини, тобто:

- виявляти та усувати причини та умови вчинення злочинів ОЗГ;
- виявляти криміногенних осіб;
- припиняти злочини на стадії: задуму, підготовки або замаху.

Завданнями, які необхідно розв'язати в процесі оперативної розробки є:

1. Встановлення кола членів і роль кожного в ОЗГ.
2. Характер і механізм злочинної діяльності ОЗГ.
3. Знаходження місць зберігання грошових засобів, отриманих злочинним шляхом.

4. Наявність корумпованих зв'язків.
5. Зв'язок з іншими кримінальними формуваннями.
6. Структура злочинної групи.
7. Наявність озброєння.
8. Місця зберігання зброї, наркотиків.

Перелік заходів, що проводяться при заведенні справ оперативного обліку:

1. Оформити оперативну інформацію відповідними документами з наданням довідок про результати перевірки.
2. Перевірити фігуранта, його зв'язки по облікам.
3. Зробити запити до відповідного спецпідрозділу:
  - меморандум оперативної інформації на фігуранта та його зв'язки;
  - наявність на них архівних справ оперативного обліку та кримінальних; наявність телефонів;

- відомості про місце роботи (комерційні структури).

4. Скласти оглядові довідки:

- по меморандуму оперативної інформації на фігуранта, його зв'язки;

- по архівним кримінальним справам оперобліку.

5. Запросити в суді копії вироку на фігуранта (за наявності судимостей).

6. Встановити в Національній поліції (дорожно-патрульній службі) відомості про наявність автотранспорту, зареєстрованого на фігуранта.

7. Встановити наявність у фігуранта закордонного паспорту, його реквізити.

8. Встановити в Податковій інспекції відомості про місце роботи фігуранта.

9. Виготовити копії Ф. № 1 фігуранта та його зв'язків.

10. Скласти схему зв'язків фігуранта.

11. Скласти узагальнюючу довідку про результати первинних заходів.

12. Винести постанову про заведення справи опер обліку, заповнити облікові картки на справу та на кожного фігуранта.

13. Скласти план ОРЗ по документуванню злочинної діяльності фігурантів.

Для забезпечення боротьби з організованою злочинністю законодавством надано право спеціальним підрозділам правоохоронної діяльності і Служби безпеки України:

- використовувати негласних співробітників: штатних, нештатних, які вводяться під легендою прикриття;

- використовувати членів ОЗУ: залучати до співробітництва на підставі письмового доручення; можливість їх часткового або повного звільнення від кримінальної відповідальності;

- збирати, накопичувати і зберігати інформацію про події і факти, що свідчать про організовану злочинну діяльність, її причини та умови, про осіб, які беруть участь в організованій злочинній діяльності;

- використовувати спеціальні технічні засоби.

При цьому оперативний інтерес щодо агентурного забезпечення боротьби з членами ОЗГ представляють:

- особи, які надають комерційні та матеріальні послуги ОЗГ;
- коханки членів ОЗГ;
- жінки легкої поведінки; знайомі членів ОЗГ;
- друзі дитинства;
- друзі, знайомі по роботі;
- родичі членів ОЗГ;
- потерпілі від ОЗГ члени протиборчої ОЗГ.

До особливостей внутрішньої розробки злочинних груп належать:

- ввід агента в розробку;
- заходи забезпечення безпеки агента;
- висока кваліфікація агента;
- залучення штатних негласних працівників;
- доступ до архівних матеріалів облікових справ; документування злочинних дій; вивід із розробки.

Оперативне документування дій членів ОЗГ проводиться шляхом:

- фіксації на папері (протоколи, акти, пояснення);
- виконання конкретних завдань оперативного працівника;
- фіксації за допомогою ОТЗ, облікових справ.

Отримуючи оперативну інформацію про структури з ознаками організованої злочинності співробітники правоохоронних органів та спецслужб мають змогу ефективно діяти в напрямках:

1. Виявлення, викриття і припинення діяльності організованих злочинних груп, які вчиняють тяжкі кримінально карні діяння.
2. Розкриття злочинів, вчинених проти членів уряду, парламенту, членів посольств, консульських представництв.
3. Розкриття убивств, що одержали широкий суспільний резонанс або вчинених способом, особливо небезпечним для життя багатьох людей.

4. Розкриття злочинів, пов'язаних із навмисним знищенням державного чи суспільного майна, вчинених суспільно небезпечним способом, що спричинило людські жертви й інші тяжкі наслідки або завдало великого матеріального збитку.

5. Розшук особливо небезпечних злочинців, що сховалися від слідства і суду, за наявності обґрунтованої інформації про перебування їх у закордонних державах.

6. Боротьба з корупцією, незаконним обігом валюти, цінних паперів, наркотичних засобів, торгівлею зброєю, а також зі злочинами в сфері експорту та імпорту продукції, у фінансово-кредитній системі.

7. Припинення діяльності кримінальних організацій, що мають міжнародні зв'язки, у тому числі тих, що посягають на історичні, художні, культурні цінності та предмети релігійного культу.

8. Взаємодія з оперативно-слідчими службами поліції інших держав, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю і незаконним обігом наркотичних засобів, відповідно до укладених договорів і угод.

Контррозвідувальний контроль за ліквідацією організованих злочинних угруповань

Тому знання тактики ліквідації організованих кримінальних структур має велике значення. Тактика ліквідації пов'язана перш за все з реалізацією матеріалів оперативної розробки за такими напрямками:

- оперативна реалізація;
- процесуальна реалізація.

Необхідно при прийнятті рішення про реалізацію отриманої інформації додержуватися таких умов, як:

- наявність встановлення всіх членів ОЗГ та їх корупційних зв'язків;
- готовність зібраних матеріалів оперативної розробки до визнання їх в якості доказів;
- достатність наявних матеріалів для прийняття рішення про порушення кримінальної справи;
- можливість використання матеріалів в кримінальному судочинстві;

- забезпечення заходів безпеки джерел інформації, які брали участь у розробці (зашифровування оперативних працівників УКП, агентів, штатних негласних співробітників, свідків).

Оперативна реалізація матеріалів оперативної розробки може здійснюватися в таких формах як:

- пред'явлення доказів у суді (матеріалів оперативного документування);
- оперативне супроводження підсудних та інших учасників процесу;
- захист свідків від негативного впливу;
- взаємозв'язок із засобами масової інформації.

Потребують неослабної уваги проблеми:

- незаконного ввезення в Україну наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, перекриття каналів їх розповсюдження;
- профілактики алкоголізму, наркоманії та захворювання на СНІД;
- забезпечення дійового контролю за збереженням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на об'єктах, де їх виробляють, зберігають або реалізують.

Контррозвідальний контроль над правоохоронними органами щодо виявлення ознак організованої злочинності

Ефективні результати цієї боротьби можуть бути досягнуті лише за наявності вчасної та достовірної інформації за напрямками:

- відомості про нові тенденції та напрями організованої злочинної діяльності;
  - проблемна інформація про види злочинного бізнесу та організаційних структур;
  - тактична інформація для повсякденної оперативної діяльності;
- головна доказова інформація – фактичні дані, що визнаються як судові докази.

Специфічними способами створення бандитських формувань є:

- підбір учасників бандитських груп;

- здійснення перевірки та контррозвідувальних заходів стосовно новачків;

- встановлення і підтримання психологічного контакту між її членами;

- здійснення контррозвідувальних заходів стосовно окремих учасників або підозрюваних членів групи;

- провокація окремих учасників групи на вчинення конкретних дії, що можуть призвести до викриття їх належності до негласного апарату правоохоронних органів та спецслужб;

- перевірка зв'язків кожного із членів банди;

- опитування співучасників членів банди за раніше вчинюваними злочинами та лінією поведінки на слідстві, в суді;

- перевірка родинних та близьких зв'язків кожного члена банди;

- відпрацювання внутрішньогрупової дисципліни та набуття навичок здійснення заходів протидії, у свою чергу, правоохоронним органам;

- визначення члена банди, який повинен спілкуватися, насамперед, з правоохоронними органами;

- дотримання суворих заходів конспірації щодо можливого їх викриття.

Контррозвідувальний контроль за тактикою локалізації та нейтралізації організованої злочинності

Заходи по локалізації та нейтралізації проявів організованої злочинності необхідно проводити одночасно з веденням оперативної розробки членів ОЗГ за такими напрямками:

- 1) прийняття ефективного законодавства в сфері боротьби з організованою злочинністю на основі використання міжнародного досвіду та рекомендацій ООН;

- 2) нейтралізація впливу лідерів та членів ОЗУ насамперед на такі важливі сфери суспільного функціонування, як:

- економічна;

- соціальна;

- політична;

3) викриття та знешкодження корупційних зв'язків ОЗГ:

- в законодавчих органах;
- в органах державної влади і управління;
- в державних підприємствах і установах;
- в органах юстиції, нотаріату, адвокатурі;

4) ліквідація економічного підґрунтя діяльності ОЗГ:

- перекриття каналів отримання «тіньових» доходів;
- виявлення та припинення діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, які використовуються організованою злочинністю;
- розблокування економічних об'єктів, які контролюються ОЗГ;
- недопущення фактів «відмивання брудних коштів»;

5) знешкодження міжнародних зв'язків організованої злочинності у співучасті з правоохоронними органами та спецслужбами інших країн:

- боротьба з міжнародними наркосиндикатами;
- протидія незаконному обігу зброї;
- протидія нелегальній міграції;
- боротьба з міжнародним тероризмом.

До політичних заходів належать:

- усунення від влади осіб, які заплямували себе зв'язками з організованою злочинністю, з метою унеможливлення негативно впливати на проведення економічних та демократичних процесів;

- надання реальної можливості громадянам брати участь у виборах та об'єктивно впливати на політичне життя держави;

- зробити прозорою роботу органів влади та посадових осіб, які є представниками влади;

- ініціювати законодавчі акти, які би уможливлювали контролювати діяльність органів влади та депутатів з боку громадян.

До законодавчих заходів слід віднести такі заходи, які би давали можливість реально вести боротьбу з організованою злочинністю та корупцією. Основним стратегічним напрямом боротьби з ними мають бути

жорсткі кримінально-правові санкції. При розробленні та застосуванні ефективного законодавства по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією необхідно звернутися до міжнародного досвіду.

Для поліпшення ефективності локалізації та нейтралізації впливу організованої злочинності на суспільство в сучасних умовах загострення криміногенної ситуації необхідно:

1) проаналізувати сучасну структуру злочинного світу, його зв'язки, у тому числі міжнародні, вплив на рецидив та криміналізацію суспільства;

2) сформувати систему інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів та спецслужб, створити єдиний автоматизований банк даних облікової, оперативно-розшукової, криміналістичної інформації з визначенням користувачів і порядку використання під час розслідування злочинів та у розшуковій роботі;

3) здійснити заходи протидії у виправно-трудових установах щодо професіоналізації та консолідації злочинців, особливо осіб, які відбувають покарання за насильницькі та корисливі злочини, а також серед жінок і молоді;

4) перевірити діяльність багатьох приватних структур, які здійснюють охоронні функції та готують охоронців. Часто ОЗГ використовують їх, залучаючи для охорони нелегальних об'єктів та злочинців.

Вивчення міжнародного досвіду показує, що боротьба з організованою злочинністю перешкоджає:

- проникнення корупції, організованої злочинності у правоохоронні та інші владні структури;

- використання державними службовцями, працівниками правоохоронних органів і судів своїх повноважень з корисливою метою;

- недостатнє матеріально технічне забезпечення органів юстиції;

- обмеженість можливостей кримінального переслідування за корупційні діяння;

- труднощі в кримінально-процесуальному доведенні фактів корупції;

- недостатній профілактичний вплив традиційних заходів

відповідальності і покарання.

Джерелами інформації про корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, можуть бути:

- публікації в пресі;
- виступи по радіо і телебаченню та інше трансмедійне забезпечення;
- матеріали перевірок діяльності суб'єктів підприємницької діяльності (незалежно від форм власності);
- матеріали, отримані під час розслідування або розгляду в судах кримінальних справ;
- матеріали профілактичної і оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів;
- матеріали перевірок, які проводять органи митної служби;
- заяви, скарги і пропозиції громадян;
- інші можливі джерела.

Водночас, кардинальному посиленню боротьби з хабарництвом та корупцією, локалізації їхніх негативних наслідків має сприяти постійне удосконалення методики отримання, перевірки та реалізації інформації про корупційні діяння як адміністративного, так і кримінального характеру, що вчиняються у різних сферах державного управління, економіки та суспільного життя. При цьому вважається необхідним:

- систематизація ознак та характеристик корупції;
- вивчення впливу на стан корупції різноманітних сфер державного та суспільного життя, зокрема стосовно формування державної політики, ідей, концепцій щодо власності, забезпечення безпеки, захисту власника та його майнового інтересу, відношення до прав людини та громадянина незалежно від посади, розміру майна, приналежності до того, чи іншого кола суспільства, роду занять, морального виховання, освіти, засобів масової інформації, які активно впливають на суспільство та людей, формують відношення до власності, традицій, а також щодо національно-демографічних і територіальних особливостей тощо;

- вивчення проблем розвитку комерційних та інших банківських структур, пов'язаних з корупцією;

- визначення в Кримінальному кодексі України кримінальної відповідальності за корупційні діяння та інші злочини, пов'язані з корупцією;

- проведення систематизації та аналізу нових проявів вчинення злочинів, пов'язаних з корупцією, з метою розробки методик документування злочинних дій (для оперативного складу правоохоронних органів);

- створення єдиного спільного інформаційного банку даних комп'ютерних мереж правоохоронних та податкових органів для систематизації і аналізу платежів, шахрайства з фінансовими ресурсами, відтоку грошових коштів за кордон, фактів корупції, відомостей про злочинців та злочини, що пов'язані з корупцією;

- розробити законодавчу базу застосування поліграфів («детекторів брехні»), наприклад, при призначенні на відповідальну посаду тощо;

- використання сучасних інформаційних технологій обробки статистичної, соціологічної, експертної та іншої інформації з метою побудови інтегральних показників, на основі яких можна було би здійснювати моніторинг цих явищ, прогнозувати рівень хабарництва в суспільстві, у зв'язку з цим предметом може стати дослідження можливості створення такої інформаційної системи (банку даних, засобів маніпулювання інформацією та обробки останньої тощо);

- з урахуванням особливостей галузей економіки, державного управління, структури їх діяльності, визначити перелік документів (окремих реквізитів) за допомогою яких можна фіксувати факти корупційних діянь;

- вивчення тактики дій посадових та інших осіб, які підозрюються у вчиненні корупційних діянь та розробка відповідної тактики протидії;

- проведення навчань серед оперативного складу співробітників правоохоронних органів, в першу чергу, з метою удосконалення тактики використання оперативної техніки і документування корупційних діянь;

- вивчення недоліків організаційно-правового та правоохоронного супроводження економічних перетворень в державі;

- враховувати зміни соціальних установок населення, стереотипів поведінки, загально кримінальної злочинності, деморалізації і скорочення правоохоронних органів, посилення корисливої мотивації;

- вивчення недоліків управлінських структур та негативних рис поведінки посадових осіб, державних службовців, які сприймаються населенням як недоліки політичної системи держави та суспільного ладу в цілому.

Тому, необхідно для знешкодження економічного підґрунтя організованої злочинності проаналізувати причини поглиблення тінізації економіки, умови, які цьому сприяють та вжити заходів щодо:

1) посилення кримінальної відповідальності посадових осіб, дії чи бездіяльність яких створюють передумови для зростання кримінального впливу на економіку та посилення соціальної напруженості у державі;

2) удосконалення правового регулювання банківської діяльності та порядку кредитування, захисту фінансово-кредитної та банківської системи, фондового ринку та ринку цінних паперів від проникнення кримінального капіталу, шахрайства, відмивання брудних грошей, іншого впливу організованої злочинності;

3) розроблення механізму участі правоохоронних органів та спецслужб у контролі за діяльністю суб'єктів у сфері зовнішньоекономічних відносин.

Таким чином, у першому розділі автор лише історично торкнувся структури контррозвідки, що містить у собі специфічний характер, в якому предметом вивчення постає корумпована злочинність в Україні і світі. Тому більш ретельне вивчення саме квантової структури сучасної контррозвідки подано в наступному розділі.

3999699*

2.3. Людина ХХІ століття: дипломатична логіка «гри»

У сучасному інформаційному світі все частіше відбуваються міжособистісні, міждержавні та міжнаціональні конфлікти. Тому і виникає нагальна потреба у протидії цим конфліктам.

З огляду на це, основною метою дипломатії є наукове пізнання як феноменальна матриця шляхетності переговорів, що забезпечує особистість, державу та суспільство. У цьому аспекті дипломатії актуалізується освіта, наука та виховання як критеріальні конструкти академічного капіталу мудрості на підставі соціогенного створення духовного партнерства. Саме завдяки теоретичним засадам філософії, права, релігієзнавства, політології, психології, педагогіки, соціології тощо як міждисциплінарного фокусу повинні вирішуватись означені питання дипломатії.

Сучасні дослідження проблеми дипломатії як шляхетності переговорів у правовій державі свідчать про її нагальність.

Зокрема, сферою інформаційної безпеки, що якісно відображає феномен дипломатії, займалися сучасні українські дослідники Г. Почепцов, В. Ліпкан, В. Баранівський, В. Остроухов, А. Марущак тощо.

Серед зарубіжних вчених варто зазначити Д. Віко, І. Гердера, А. Тойнбі, Ю. Джеджупи, Н. Лумана, Н. Смарта тощо.

Наприклад, вітчизняний дослідник В. Остроухов розвиває розуміння дипломатії як нової форми суспільного розвитку проти насилля та терору. Філософ В. Баранівський розглядає духовну цілісність особистості, що стосується феноменальної суті дипломатії.

Термін «дипломатія» походить від грецького «diplōma», яким називали здвоєні дощечки із написами. Такі дощечки видавали посланцям для підтвердження їх повноважень. У своїй основі цей термін стосується ідей і епістемології, оскільки це сфера того, як люди думають і як приймають шляхетні рішення. Тому зрозуміло, що основним об'єктом впливу дипломатії в системі інформаційного захисту постає мовна свідомість в сенсорно-

розумових актах риторики мудрого слова. Дипломатія тісно пов'язана із рішенням проблем війни та миру.

У свою чергу розвиток сучасних засобів і технологій інформаційної війни робить все більш актуальною розробку шляхів протидії спекулятивним технологіям маніпуляції свідомістю, а також розвиток методів управління і захисту інформаційного простору, серед якого гострою на часі є кібербезпека.

Як свідчить історія, ще за умов розвитку давньогрецької демократії закономірно відбувається необхідне усвідомлення риторики як мовного ресурсу дипломатії. Саме в такому красномовному механізмі дипломатії і утримувалась влада. Адже Протигор, що заговорив про слово як про «великого володаря», піднімає одну з найбільш актуальних у постсучасності проблем – проблему мови і влади, що має суттєве значення для дипломатії як феноменальної матриці шляхетності переговорів. Тому останнім часом і спостерігається зростання уваги до теорії аргументації та методології дипломатичних досліджень.

З огляду на це, якщо в посткласичному розумінні дипломатії важливо усунути невизначеність, а це можливо, вдаючись до дотримання термінологічної конвенції, то в постнекласичному розумінні дипломатії варто було би, на наш погляд, дотримуватись багатозначності і свободи у використанні слів. При цьому, саме софістика і відзначається широким використанням пізнавальних прийомів, які виключаються з простору традиційної логіки. Тому багатозначність як вияв «ядерної» семантики, абсурд, доведений до надмірності художніми тропами, метонімії, квазіональність – всі ці прийоми в нетрадиційній логіці мають право на існування в сучасній дипломатії, коли точиться запекла інформаційна боротьба за розподіл природно-енергетичного ресурсу в світовому процесі як на політико-ідеологічному рівні, так і в інших сферах життєвого світу. Саме інформаційні можливості дипломатії з її гуманними намірами сьогодні запроваджені в постсучасному світі, оскільки такі доброзичливі наміри дипломатії повинні врятувати цей світ від суцільних загроз. У цьому розумінні

має сукупно діяти постулатна ідея виховання, особливо серед молоді, як єдина інтелектуальна сила побудови суспільства знань для майбутніх поколінь.

Можна стверджувати, що специфіка сучасної дипломатії як феноменальної матриці шляхетності переговорів є прерогативою діяльності спецслужб, зокрема її розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. Саме такі інтелектуально освічені люди здатні на «багатоходове мислення в координатах людиноцентризму і людинокосмізму, проявляючи при цьому толерантність, виваженість та поміркованість Людини як «небесного тіла».

У цьому змісті хотілось би звернути увагу на такий важливий момент дипломатії як пошуку істини в її духовному капіталі мудрості, а саме: намагання формувати історичну свідомість і історичну пам'ять окремого народу.

Як вважає відомий мислитель Ю. Джеджупа, в історичних джерелах збереглася згадка про те, що видатний український просвітител, митрополіт-філософ Петро Могила благословив Богдана Хмельницького на боротьбу за волю українського народу.

Однак архівна знахідка українського дослідника Юрія Мицика розвіяла ці сумніви. Було виявлено лист турецького султана до Богдана Хмельницького, датованого літом 1647 року, в якому повелитель Великої Порти дякував козакам за отримані відомості і обіцяв свою підтримку [34, с. 127-128].

Важливим кроком для дипломатії є її модель (схема, проект), що орієнтується, перш за все, як якість переосмислення смислотворчих горизонтів життєвого досвіду. Зокрема, поняття «проект» застосовується відповідно до положень, що озвучує дослідник С. Кримський: «Проект розраховує співвідношення цілей, перспектив, можливих результатів, структурних затрат, терміну, організаційних заходів та управлінських структур, що поєднує логіко-гносеологічні та соціальні аспекти. За своєю побудовою проект включає такі компоненти:

1. Предиктор (комплекс умов розв'язання певного класу проблем, настановно-нормативний опис і смислу та «дерево цілей»).

2. Структурно-номологічну схему та її епістемічну карту (чи то у вигляді теорії або окремих теоретичних орієнтирів, чи то у вигляді програмних настанов).

3. Проектор чи формоутворювач (ієрархізована система поетапних дій).

4. Варіативне поле можливих реалізацій з блоками контролю та якості оцінки» [53, с. 221].

При цьому, феноменальність як якість переосмислення життєвих імперативів є універсальною характеристикою, що повинна володіти інваріантними властивостями. Адже феноменальні значення матриці можна використовувати для визначення показників якості як інваріантних показників через суспільну комунікацію.

У межах теорії комунікації одним із шляхетних понять дипломатії є формули контингентності, що гарантують підтримку єдності й утворюються через бінарні коди розрізнення і обмежують простір їх проникнення. Саме така селекція у сфері комунікації тлумачиться Н. Луманом як контингентна: «Через формули контингентні ми хочемо позначити символи або групи символів, які призначені для того, щоб перетворювати невизначну контингентність особливих функціональних сфер у визначену контингентність [2, с. 34]. Функція формули контингентності в системі дипломатії полягає в тому, щоб затвердити внутрішню до світу контингентність стосовно зовнішньої контингентності і таким чином зробити її визначальною. Так, наприклад, у християнстві завдяки формули контингентності діє поняття Бога, як загальносвітовий потенціал подій. Саме у такий спосіб дипломатії стає релевантним релігійна система щодо її бінарних кодів.

Отже дипломатія як феноменальна матриця – це той сукупний інструментарій, за допомогою якого можна визначати, у якій сфері й для кого здійснюється їх суспільно значуща діяльність. У матриці, яка віддзеркалює

сфери (сегменти діяльності та категорії відповідних суб'єктів), використовується система маркерів (тегів), що дає здатність розпізнавати потреби конкретних цільових суб'єктів дій.

Іншими словами, дипломатія як шляхетний спосіб вирішення соціального конфлікту в системі превентивних заходів інформаційної безпеки охоплює всі сторони життя спільноти і призводить до необхідності мудрих рішень, що є критеріальним ресурсом самоздійснення, самовідтворення особистості, держави та суспільства. Тому і використовується матричний спосіб убезпечення людини в сучасній дипломатії як шляхетність переговорів у духовному партнерстві.

Дипломатія як протидія сучасним гібридним війнам

У сучасному міжнародному просторі, який пронизаний катаклізмами у вигляді кліматичних загроз, а також локальними конфліктами (Сирія, Ірак, Турція, Україна тощо) актуального значення набуває синдром гібридної війни. Такий синдром, як певний стан свідомості охоплює сьогодні значну частину пересічних людей у світовому процесі. Іншими словами, синдром – це вияв у підсвідомих прошарках масової свідомості певного роду ксенофобію, неврозу, психозу, апатії тощо. Головне при цьому – вміти розпізнавати наміри соціогенного впливу на структуру суспільної свідомості: зловмисні чи гуманні. Адже синдром як всебічне соціальне явище формується, в першу чергу, завдяки ірраціональним чинникам людської свідомості. Саме в цих емоційно-чуттєвих актах і відбуваються довготривалі процеси міфологізації, сакралізації, символізації як інформаційно-генетичні коди наслідування від наших пращурів. Оскільки ці коди (шифри, криптомагія) проявляються в соціальних кризах та інших екстремальних ситуацій як сукупної матриці, на якій динамічно активізується механізм реалізації відповідного кодування та розкодування інформації.

Сьогодні гібридна війна є різновидом інформаційних війн, основним інструментом якого є військова психологія. На наш погляд, в недалекому майбутньому прогнозується так званий «один у полі воїн». Іншими словами,

оптимізується роль людського фактору у таких війнах, а саме: завдяки штучному інтелекту (біороботам, кіберменам) значною мірою зменшиться кількість живої «робочої» військової сили. Такі нагальні умови і сприятимуть зростаючій ролі дипломатів-міжнародників, що значною мірою повинні володіти технічними знаннями, зокрема у сфері аерокосмічного зв'язку. За цих умов, радіоелектронна гра є прерогативою спецслужб ХХ століття. Саме такі дипломати шляхетної конституції особистості повинні працювати радниками з питань таємниць у світових державних міжвідомчих структурах та приватних з добродійними намірами в їх діяльності. При цьому, такий інструментальний критерій синдрому сучасної гібридної війни як: імператив модернізації страху (довічно «ув'язнений» страхом) має як негативні сторони, так і позитивні. Оскільки таке ксенофобне явище можна перевтілити і в позитивно-лікувальне річизце завдяки народній та академічній мудрості як результат життєвих та наукових знань.

Локальні конфлікти у системі гібридних війн

Крім того, варто зазначити, що сьогодні українська земля є полігоном для гібридної війни. Актуальність такої розвідки обумовлена відповідними чинниками, серед яких необхідно виокремити у національній та світовій практиках соціогенний вплив локальних конфліктів на структуру свідомості у системі гібридних війн. З огляду на це філософські, політичні, психологічні, соціальні аспекти локальних конфліктів, що, на нашу думку, є структурним змістом гібридних війн, перебувають в полі зору таких зарубіжних дослідників як: Р. Арона, З. Бжезінського, Р. Дарендорфа, Г. Кісінджера, П. Сорокіна, А. Тойнбі, Е. Тоффлера, К. Уолтца, Ф. Фукуяма, С. Хабермаса, С. Хантінгтона, Х. Хофмайстера тощо.

В українській науковій літературі проблеми війн висвітлюються в працях В. Аблазова, А. Маначинського, В. Мандрагелі, Г. Перепилиці, М. Требіна, С. Червонописького тощо.

У цьому розрізі збройне протистояння гібридної війни особливо суттєво впливає на важливий компонент міжнародно-політичної системи –

державу, яка прагне компенсувати аномальні процеси, що посилюються війною. Іншими словами, повинна зростати регулююча роль держави у всіх сферах життя суспільства, що проявляється запровадженням чи незапровадженням воєнного стану на частині території або по всій країні, створенням надзвичайних органів управління і зосередженням в їх руках всієї повноти влади, розширенням повноважень служб безпеки, обмеженням демократичних свобод тощо.

Саме «в умовах збройного протиборства відбувається розширення державного сектору економіки, за рахунок прискореного будівництва військових підприємств, на засоби державного бюджету і посилення процесу зрощення віськово-промислового комплексу з державними структурами, що пов'язано з централізацією політичної влади і підвищенням жорсткості управління економікою і країною загалом» [28, с. 762].

Отже, синдром сучасних гібридних війн, суттєвою основою яких є збройне протиборство, накладає глибокий відбиток на глобальний імідж міжнародного життя. Тому інтереси захисту країни і ведення саме збройного протиборства потребує дипломатичної консолідації всіх сил народу як прояву її мудрості. При цьому, переможців у війнах нового покоління – гібридних не постає, оскільки будь-яка державна система не витримує випробувань сучасною реальністю. Тому вкрай необхідні нові дипломатичні підходи для інформаційного захисту всіх верств населення з боку кожної особи, держави та суспільства.

Феноменологія релігії в дипломатії

Як свідчить історія дипломатії, на початку XVII ст. в Європі загострилися протиріччя між провідними державами. Зокрема, Іспанія і Священна Римська імперія, якими управляли представники династії Габсбургів, прагнули посилити свій вплив у Європі і, таким чином, відновити панування католицизму. Цьому протистояли протестантські держави Північної Європи та католицька Франція, що значною мірою не бажали зміцнення Габсбургів. Саме у німецьких землях, що нелегітимно входили до

Священій Римській імперії, зростали суперечки між католицькими князями Півдня й протестантськими (лютеранськими та кальвіністськими) володарями Півночі й Заходу. Іншими словами, для боротьби з Габсбургами протестантськими князями була створена Протестантська унія.

В ході такої Реформації від католицизму і відмежувався протестантизм (від слова «протест»), що відмовився визнавати владу Папи Римського і став третім важливим напрямком християнства у вигляді лютеранства і кальвінізму.

Як загально відомо із соціологічних досліджень, у кількісному вимірі християнство залишається найчисленнішою релігією. За прогнозами дослідників, до 2020 року до різних її конфесій буде належати близько 37 % населення Землі. У 2050 році буде приблизно 3 млрд. християн. Водночас вважається, що ера західного християнства закінчується, оскільки у 2025 році стрімке зростання населення Африки і Латинської Америки істотно змінить статистику. З 2,6 млрд. християн приблизно 633 млн. будуть жити в Африці, 640 – у Латинській Америці, 460 – в Азії. Тому Європа з її 555 млн. посяде лише третє місце.

З огляду на це найпотужнішою ідеологією у міжнародних відносинах є іслам. Іслам (арабською – відданість себе богу, покірність) – означає мусульманство, що є однією із трьох найбільш поширених релігій. Іслам виник на початку VII століття в Аравії. Віровчення викладено в Корані. Характерні ознаки ісламу – фаталізм і фанатизм... Проте ісламом людина володіє вільною волею і відповідає за свої вчинки [160, с. 114]. Адже радикальні мусульманські угруповання, абсолютуючи одну з настанов релігії – «священну війну» за віру (джихад), прагнуть певним чином протидіяти відповідним нововведенням, що здійснюються не від мусульман. Отже, до представників інших конфесій («невірних») продукується нетерпимість. Окремі мусульманські лідери неодноразово закликали до винищувальної війни проти усіх іновірців. При цьому немає вбитих («кошта»),

а є мучники за віру («шахіди»), немає воїнів і представників племен, а є «моджахеди», що воюють з «невірними» («кефірами») [160, с. 96].

Таким чином, вбачаючи в модернізації і демократії реальну загрозу своєму існуванню, екстремістські течії прагнуть ізолювати мусульманське співробітництво від дії цих «вірусів». Тому сьогодні на практиці це виявляється у нескінченному потоці теоретичних актів, що увійшли в систему глобальних гібридних війн.

У цьому сенсі слід зазначити, що саме феноменологія релігії в дипломатії як якісне переосмислення феноменів релігії, теології та релігієзнавства викликає численні діалектично суперечливі судження. Адже така феноменологія як сукупна матриця духовних феноменів на рівні особистості, держави та суспільства ініціює дипломатичний шлях до системного аналізу релігії, що є наскрізним для значного кола наукових розвідок.

Зокрема, американський мислитель Н. Смарт, наслідуючи ідеї Е. Гусерля, вважає, що необхідно розмежовувати об'єкти, які є реальними, і об'єкти, які просто існують. У цьому розумінні Бог є реальним для християн, незалежно від того, існує ця субстанція чи ні.

Безперечно, поява феноменології певною мірою знаменувала припинення жорсткого протистояння наукового і апологетичного підходів до істинного пізнання релігії. Як розкриває Н. Смарт засвоєння здатності до наукової рефлексії телеологічною свідомістю, з одного боку, і зниження тиску релігійного авторитету на інтелектуальну діяльність, з іншого, забезпечили можливість «дистанціюватися від власної особистісної позиції, що дозволило досліджувати релігію доброзичливо і водночас об'єктивно» [5, с. 9].

На думку Смарта філософія релігії стає «філософією світогляду», тобто розширитися з тим, щоб дипломатично охопити різні елементи релігієзнавчої системи. «Вона повинна стати верхнім поверхом будівлі, середній поверх якої утворює порівняльний та історичний аналіз релігій та ідеологій, а нижній –

феноменологія, причому не тільки досвіду і дії, а й феноменологія символічного життя людини в цілому» [6, с. 7].

За таких умов дипломатія як імператив духовного партнерства в феноменології релігії полягає в тому, щоб використати концептуальну модель філософії релігії та релігієзнавства для вивчення значущих, поширених і впливових ідеологій світу – як релігійних так і світських. Таким чином, наукове релігієзнавство може бути корисним і для вироблення нового світогляду, що враховував би як розмаїття сучасного світу, так і потребу цього світу в дипломатичних поглядах.

Адже феноменологія релігії як якісна дипломатична матриця ідеологічних віросповідань теологічного та світського характерів уможливорює філософію світоглядів, що має бути реалістично пов'язана з дійсно (істинно) існуючим світоглядами. Саме феноменологія релігії здійснює системний аналіз структури та історії різних дипломатичних уподобань на підставі історії і пізнання певної логічної структури цих систем. Іншими словами, простежується дипломатичний характер зв'язку між різними концептуальними моделями шляхетності переговорів. Саме порівняльне вивчення релігії і світських ідеологій є можливим за умов таких загальних фундаментальних ознак як і релігійні феномени і світські, що демонструють дипломатичний зв'язок між теорією і практикою в координатах людинокосмізму та людиноцентризму.

Таким чином, дипломатія як феноменологічна матриця шляхетності переговорів полягає у спробі усунути жорсткі кордони, зокрема між релігійними і нерелігійними типами ідеологій і практику процесі шляхетних переговорів без постулювання ідеї трансцендентної реальності. У цьому зв'язку духовний сенс благородної дипломатії як шляхетності переговорів можна віднайти в гармонійному єднанні із субстанційно живою Природою. Це може слугувати вдалим інструментом виявлення важливих теоретичних сторін духовних формацій з подальшою дипломатичною констатацією подібностей та відмінностей у змісті різних типів, що можуть бути уточнені і

доповнені в силу появи новітніх філософсько-історичних оцінок з огляду сучасних ноотехнологій як благородний прорив у майбутнє.

Дипломатична логіка гри

Сучасні глобальні проблеми людства у ХХІ столітті вимагають від певної особи, держави та суспільства якісного переосмислення відповідних наукових теорій та концепцій пошуку істинності. Це особливо проявляється в дипломатичній логіці, що є актуальною і достатньо обговорюваною темою, фокусованою на дослідження прикладних аспектів цієї науки, а також теоретиків та філософів права. Зазначена тема дискусійна за змістом, оскільки необхідно певною мірою розширювати лексико-семантичне навантаження до визначення поняття «дипломатична логіка» в системі її понятійно-категоріального апарату.

Особливе значення для фундаментального дослідження мав розвиток модальної логіки зобов'язань та дозволів, так званої деонтичної логіки (Е.Маллі [E.Mally], Г.Х. фон Врігт [G.H.Wright]) як абстрактної математичної методології.

У логіці плюралізму варто зазначити модальну логіку (Д.М. Габай. С.А. Кріпке [S.A. Kripke]), релевантних логік (А.Р. Андерсон [A.R. Anderson], Н.Д. Белнап [Д.М. Габбай та ін.], також інших форм динамічних логік (П. Гочет [P. Gochet]).

У свою чергу, математична логіка ґрунтується на трьох фундаментальних методологічних принципах: використання формалізованої мови, формалізм та об'єктивізм. Процедура аналізу форми міркування в математичній логіці приймає вид числення. У ній стандарти правильності та непогрішності потрапляють в абсолютно природній союз. Вона має нефалібілістську орієнтацію. Оскільки нова логіка намагається створити моделі міркувань реальних агентів. Вона зацікавлена у визнанні фалібілістського характеру подібних міркувань [1, с. 176].

Всі перераховані розуміння як правової суб'єктності логіки можуть бути застосовані до дипломатичної логіки, оскільки усвідомлюється як

діалектика (синтез юридичних питань), органон (загальна теорія юридичного міркування), канон (правова епістемологія), медицина розуму тощо.

Зважаючи на парадигму людини XXI століття, дипломатичний образ людської культури, що логічно обумовлений у суспільних комунікаціях відіграє вирішальну роль для розвитку конкурентноздатності особи, країни на міжнародній арені. Тому у сучасному інформаційному полі і формується саме такий дипломатичний образ культури, що логічно набуває не лише абстрактно-теоретичного, а й практичного значення.

Крім того, за умов глобалізаційних змін дипломатичний образкультури розглядається серед чотирьох галузей світової влади поряд із військовою сферою, економікою і технологіями. Як наслідок, можна спостерігати, що дипломатичнийобраз логічного обумовлення почав свідоміше і дбайливіше ставитися до підтримки свого культурного розмаїття, до збереження культурної самобутності.

Нагальним прикладом може слугувати новий виклик китайських реформ. «Китай стане суспільством загальної гармонії у XXI столітті», що відображає впевненість політичної еліти країни у тому, що китайський шлях модернізації принесе країні процвітання за допомогою зміцнення традиційних конфуціанських цінностей. У цьому ж аспекті варто розглядати створення інститутів Конфуція, яких все більше постає у світовому процесі, а також і в Україні.

Аналогічний процес відбувається сьогодні і в Індії, в якій політична еліта почала пишатися своєю самобутньою культурою.

Окремим прикладом постає Японія, до якої після Другої світової війни було негативне ставлення як до агресора, оскільки якості японської продукції, як і самим японцям, не довіряли. Сьогодні ж Японія є серед загальновизнаних лідерів світового дипломатичного розвитку, що відбулося не тільки за рахунок запровадження високих нанотехнологій. Значною мірою це стало у дипломатичному ресурсі можливим внаслідок просування культурного іміджу країни за кордоном. Адже японські культурні центри, здійснювати

інформаційні заходи, що розповідають про японські традиції, філософію, культуру, музику, національну кухню тощо. Саме у такій дипломатичній площині слід розглядати взаємодію культури і туристичного розвитку країни, в якій культурна спадщина постає серед найважливіших умов створення її дипломатичного іміджу.

У дипломатичній логіці серед важливих виробничо-економічних, політико-географічних, природно-ресурсних, цивілізаційно-культурних образів необхідно зазначити соціоментальний образ як сукупної матриці дипломатичних ознак, символів, рис народу (її душі) у ментальному відношенні. Так, німці – точні й пунктуальні; американці – діловиті; японці – ввічливі та дотримуються традицій; французи – непостійні; англійці – манірні; китайці – працелюбні; індійці – загадкові; італійці – романтичні тощо.

Превентивні методи дипломатії

Втім, за вибором заходів забезпечення саме культурного іміджу варто розкривати основний зміст дипломатії як шляхетність переговорів мирним шляхом. При цьому необхідно цілісно використовувати як дипломатичні, так і силові засоби з метою отримання переваги по створенню іміджу. Тому саме Рада Безпеки, що включає в себе такі іміджні країни як Німеччина, Японія, Індія тощо, чий вплив на світ і міжнародну безпеку дуже значний, здатна відтворювати модель «гри грою» як лідерство світового порядку. Саме імідж як вияв превентивної дипломатії є гнучкою і демократичною формою конструювання моделі «гри грою».

Адже дипломатія артикулює або руйнує стереотипи – усталені уявлення про країну, оскільки такі стереотипи пов'язані з образом країни, що уособлюють в собі: етнічний, релігійний, політичний, естетичний, побутовий характери.

Таким чином, можна стверджувати, що кожна конструктивна модель, яка сприяє дипломатії країни, обертається у вигляді реальних політичних та економічних дивідендів. Для цього потрібний інформологічний підхід як

всебічне міжгалузеве вчення, що стосується різних аспектів життя особи та країни.

ОБСЄ як дипломатична платформа у боротьбі з транснаціональними викликами та загрозами

Організація з безпеки і співробітництва в Європі є потужним чинником її європейської інтеграції, що виробляє принципові засади нового режиму контролю над звичайними збройними силами в Європі. Пріоритетним визнано питання «людського виміру, головного захисту фундаментальних прав і свобод людини» як способом «...широкого залучення структурних елементів громадянського суспільства для досягнення цілей організації» [159, с. 54].

Безперечно, варто взяти до уваги, що ОБСЄ забезпечує у співпраці з різними країнами саме законодавчу підтримку щодо проведення «інституційних та економічних перетворень, а також розвитку демократичних і правових стандартів» [84, с. 127]. Тому сьогодні для України необхідно не лише проявити себе компетентним координатором діяльності ОБСЄ, але й продемонструвати належні стандарти у виконанні зобов'язань, визначених організацією у людському вимірі з огляду її безпеки як формули мудрості. Така формула має якісно забезпечити діалог між країнами – представниками різних воєнно-політичних блоків та поглядів щодо важливих магістральних векторів розвитку сучасної епохи.

Демократія як дискурсивне поле у дипломатії

У сучасному світі демократія серед абсолютної більшості народів світу визначається стратегічною метою міжнародного розвитку. Водночас, процес демократизації різноманітних за національно-історичною специфікою суспільства вказує на те, що надзвичайно складно однаково для всіх застосовувати стандарти демократії, сформульовані на ідеально-теоретичному рівні усвідомлення народовладдя.

Адже Україна за часів своєї незалежності постійно декларує європейсько-демократичні орієнтири власного розвитку. Проте втілення подібних цілей вимагає поглибленого дослідження саме викликів кризи

становлення демократії на національному рівні. Для цього необхідно, на нашу думку, якщо переосмислювати весь попередній політичний, правовий та соціально-економічний розвиток. «Суспільно-політична практика останніх років засвідчила нагальне політичне протистояння та слабкість конституційного регулювання суспільних відносин у сфері народного представництва й народовладдя, нестабільність функціонування всього державного механізму. Протягом останніх років ми стали свідками не лише тривалих політичних «серіалів», а й спроб певних політичних суб'єктів стати вище від Конституції та законів» [55, с. 152-153]. Така складність та багатозначність демократизації обумовлює впровадження нових ідей, пріоритетних цінностей, інституціональних процедур в національну практику реальності.

Сучасна гібридна війна на Сході України, погіршений фінансово-майновий стан українських людей виявив певний рівень зневіри населення в демократичних процесах, які не принесли миттєвого покращення в результаті Революції гідності 2013-2014 рр. «Коли люди страждають від жорсткої, регресивної диктатури, їх найпершою метою є покласти кінець такому режимові. Але як тільки це здійснюється, пріоритети змінюються. Економічне благополуччя, законність і порядок приходять на зміну свободи і правам людини в якості першочергових завдань. Залишається незрозумілим, чи здатна демократія виконати таке завдання краще за диктатуру» [155, с. 409-410].

В силу означеного, така постійна змінність і динамічна непередбачуваність сучасного інформаційного суспільства обумовлює постійну значимість в концептуально-теоретичному пошуку конструктивних засобів становлення та утвердження дійсного (істинного, суцього) народовладдя.

Для цього потрібно спрямовувати зусилля на підвищення інтелектуально-феноменологічного та творчо-креативного сприйняття ідей і принципів демократії пересічними масами населення.

Як свідчить історія, одним з перших виявів народовладдя в історії людини (людей, людства) була антична демократія, що містила в собі політико-владну організацію у справах полісно-громадського врядування як феноменальної матриці дипломатії шляхетних переговорів. Центральною темою роздумів античних мислителів стає проблема поєднання протилежних інтересів різних соціальних груп, запобігання потенційній можливості розладу полісу на ворожі протиборчі частини. За вченням Платона, модель ідеальної держави є пануванням партикулярних егоїстичних інтересів в ім'я власного блага, тобто переважанням «приватного над «цілим» [152, с. 26-27].

Глобалізація як різновекторний вплив на дипломата-міжнародника

Сучасні глобалізаційні процеси, які охопили всі континенти та більшість країн і народів є реаліями. Такі процеси глобалізації характеризуються наступними чинниками:

1. Інтернаціоналізацією, що, у першу чергу, проявляється у діалектичній взаємозалежності.
2. Лібералізацією, тобто подоланням торгових бар'єрів, мобільність інвестицій та розвитком інтеграційних процесів.
3. Вестернізацією – екстраполяцією західних цінностей і технологій у всі точки світу.
4. Детериторізацією, що знаходять відображення в активності, яка має транснаціональні масштаби та зменшення значимості державних кордонів [85, с. 149].

В силу означеного глобалізаційні процеси зустрічають супротив, форми якого мають політичний, правовий, економічний та загальнокультурний підтекст у дипломатичному полі гри. Саме значущість цих факторів є нагальною потребою людини в міжнародній дипломатії, серед яких культурна ідентичність є головною та всеосяжною, що вселенське софійне середовище.

Адже за допомогою сучасних нанотехнологій глобалізація значною мірою порушує бар'єри між різними культурами, втягує їх у вир («яр») всесвітньої конкуренції. У такому вирі виживають лише культури, які здатні до адаптації у світі, не втрачаючи при цьому своєї самобутності. Нагальним прикладом такої адаптації є японська культура. Проте, іспанська, турецька, мексиканська та багато інших культур не витримали зіткнення з натиском культурної уніфікації, породженої глобалізацією (вселенністю, універсалізмом тощо). В цих випадках масова культура глобалізації виявилась сильнішою за культурне ядро національної ідентичності, що суттєво для сучасного дипломатичного поля гри.

Тому у недалекому майбутньому подібний стан речей може викликати нову хвилю міжцивілізаційних протиріч, що матимуть непередбачувані наслідки. Для цього потрібна нова дипломатична парадигма консолідації людства, що є феноменальною матрицею мудрості у системі шляхетності переговорів.

Історично відомо, що людство вже переживало Велике переселення народів, яке відбувалося в умовах руйнації Римської імперії – наддержави того часу (півтори тисячі років тому). Проте, сьогодні Велике переселення народів різко змінило не лише етнічну карту Європи та цього світу, але й релігійно-культурну ідентифікацію відповідних країн. Це проявляється у сучасних процесах ісламізації, причому на всіх населених континентах, а півтори тисячі років тому подібна картина була пов'язана з християнізацією народів та держав.

Адже сьогодні міграція в Європу вимірюється десятками мільйонів. В Англії, Франції, Німеччині, Бельгії тощо легальні мігранти складають біля 10-15 % населення, а нелегальні – набагато більше. За останні роки чисельність громадян з колишніх британських колоній (переважно з Індії та Пакистану) зросла в Англії в декілька разів.

Доповідь Комісії по демографії Ради Європи прогнозує, що до 2050 року корінні мешканці Старого світу перетворяться у себе вдома в національну

меншину. На величезній території від Атлантики до Уралу смертність перевищує народжуваність, Європа неухильно старіє і, вирішення її економічних проблем як робочої, так й інтелектуальної сили.

У структурному змісті дипломатичної парадигми варто зазначити цивілізаційну взаємодію, що уособлює в собі окремі народності та спільноти. На цей лейтмотив, зокрема і вказував С. Хантінгтон: «Взаємодія між народами різних цивілізацій посилюється. Це веде до зростання цивілізаційної самосвідомості, до поглиблення розуміння відмінностей між цивілізаціями та спільнотами в рамках цивілізацій» [154, с. 24]. Дослідник пропонує замість поділу в повоєнний період людства на перший, другий і третій світи конструктивну модель з восьми головних цивілізацій: західної, японської, китайської (конфуціанської), індійської, ісламської, православно-слов'янської, латиноамериканської та африканської. При цьому, оцінюючи результати світового партнерства в сучасному дипломатичному полі, в якому Україна в Брюсельському Саміті, який відбувся в кінці листопада 2017 року, зайняла чільне місце в плані екологічних, паливно-енергетичних та безпекових питань.

Якщо абстрагуватися від риторики дипломата-міжнародника в координатах концепції зіткнення цивілізацій, то простежується зіткнення між такими «дуельними парами»: християнство – іслам, в яких Індія – Китай; Пакистан – Індія; Японія – Китай; Росія – Кавказ; Західна Європа – Африка, Стара Європа – Нова Європа; Україна – Росія тощо.

Таким чином, формування, становлення та розвиток нової дипломатичної парадигми в умовах глобалізаційних процесів має забезпечувати з огляду міжнародного законодавчого поля саме цілісність держави, оскільки сьогодні стрімко зростає ментальний розкол всередині окремої нації. Це, насамперед, стосується таких країн як Німеччина, Італія, Іспанія, Україна, Росія, Китай, Індія, Грузія, Ірак, Лівія, Сирія тощо. Для цього необхідно заздалегідь потурбуватися про майбутнє без ескалації міжрасових та міжрелігійних протистоянь, а на основі діалогу культур як

діалектичного взаємозбагачення, універсалізації цивілізації. Це, у свою чергу, усвідомлювали мислителі Й. Гердер, А. Тойнбі, К. Ясперс, М. Гумільов, Ю. Павленко тощо.

Правова суб'єктивність в дипломатичному полі гри

Сучасна проблема прав і свобод людини перестала бути лише внутрішньою справою держави і вийшла на наднаціональний рівень правового регулювання в дипломатичному полі. При цьому, особливого значення набуває процес правової суб'єктивності, який забезпечує максимальне урахування особливостей формування та функціонування особистісних, групових та національних правових систем. Саме дипломат-міжнародник покликаний зберегти самобутність національних правових систем, уникати конфліктних ситуацій в теорії ігор та їх правил.

Адже ефективне використання механізму правової суб'єктності сприяє в дипломатичному полі розширення сфер регулювання суспільних відносин його нормами. Отже, постає проблема співвідношення обсягів регулювання міжнародного й національного права. Втім, суверенітет залежить від права та можливості держави покладати на себе та відмовлятися від певних завдань і функцій на користь тих чи інших суб'єктів у дипломатичному полі гри. Як приклад, можна навести конституційні норми держави – членів ЄС, що стосуються обмеження їх суверенних прав.

Із означеного витікає, що саме теорія математичних моделей прийняття мудрих рішень у дипломатичному полі матричної гри є специфічним явищем як прерогатива діяльності спецслужб (розвідувальної та контррозвідувальної діяльності).

З цієї метою розглянемо гру за допомогою матриці А. Оптимальну стратегію для матричної гри отримують в результаті відкидання рядків і стовпців, сума значень в яких найменша. Це дозволяє ефективно оцінювати критерії оцінювання дипломатичного поля матричної гри.

Абстрактно-математична модель матричної гри має такий логічний вигляд:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & b_{12} & c_{13} & d_{14} & e_{15} \\ a_{21} & b_{22} & c_{23} & d_{24} & e_{25} \\ a_{31} & b_{32} & c_{33} & d_{34} & e_{35} \end{pmatrix},$$

де $a_{11}, b_{12} \dots$ – гравці $a, b \dots$, в яких перший індекс – професійні якості гравця (має соціодинамічний характер), другий індекс – ментально-ціннісні якості суб'єкта гри (має характер ефективно-діючої константи).

Розглянемо гру із 5-ма суб'єктами гри. При цьому кожному суб'єкту гри як сукупності його ментально-ціннісних та професійних якостей присвоюється відповідне значення за ієрархічною шкалою від 1 до 5 в критеріальній системі оцінювання. Сформуємо отриманий результат у вигляді матричних елементів (1, 2, 3, 4, 5). Так, наприклад, така формула гри має вигляд:

$$A = \begin{pmatrix} 5 & 2 & 3 & 1 & 4 \\ 4 & 1 & 2 & 5 & 3 \\ 5 & 4 & 1 & 3 & 2 \end{pmatrix}.$$

Сума значень у третьому стовпці (суб'єкт гри c) найменша, тому ці значення відкидаємо, тобто суб'єкт гри c «випадає» з гри.

При цьому, матриця має вигляд:

$$A = \begin{pmatrix} 5 & 2 & 1 & 4 \\ 4 & 1 & 5 & 3 \\ 5 & 4 & 3 & 2 \end{pmatrix}.$$

Сума значень у першому рядку найменша, тому ці значення відкидаємо. Отже, матриця має вигляд:

$$A = \begin{pmatrix} 4 & 1 & 5 & 3 \\ 5 & 4 & 3 & 2 \end{pmatrix}.$$

Найменша сума значень у стовпцях дорівнює «5», тому стовпці із цими значеннями відкидаємо, що обумовлює такий вид матриці:

$$A = \begin{pmatrix} 4 & 5 \\ 5 & 3 \end{pmatrix}.$$

У свою чергу, суб'єкти гри *b* і *e* також «випадають» із гри. У грі залишаються два суб'єкти (суб'єкти *a* і *d*) із належними морально-ціннісними і професійними якостями.

Тому необхідно шукати оптимальні стратегії тільки для малої матричної (2 x 2) гри як «дуельної» пари.

Втілюючи матричний спосіб у дипломатичне поле взаємних відносин між державами, варто означити їх добровільність і правову незалежність у міжнародних відносинах. Це є істотною гарантією державного суверенітету та трансформації у світовому вимірі дипломатичної гри. Тому реалізація цінностей права в умовах глобалізації відбувається не лише за допомогою інститутів і механізмів об'єктивного права тієї чи іншої особи, держави та суспільства, а й через резонансні дії права на відповідний стан, що є характерним для нової дипломатичної парадигми, яку формує Людина XXI століття.

2.4. Концепція квантової безпеки як дифузійно обумовленої цифрової матриці на світовому шаховому полі

Сучасна система кодифікованого пізнання знань пропонує до вибору кожної особи на рівні держави та суспільства надзвичайно розмаїтний спектр

галузей наук, спеціальностей та спеціалізацій. За цих умов актуального значення набуває антикорупційна освіта, що дозволяє виробити на практиці законодавчі механізми її інноваційного забезпечення та реалізацію мудрих рішень до суперечливих умов життя. Така Людина XXI століття – це Людина універсального мислення, котра здатна відстежувати міждисциплінарні та міжкультурні смислоутворюючі горизонти складної глобалізованої дійсності, не замикаючись в межах своєї вузької фахової орієнтації.

Світоглядні основи формування та розвитку творчої особи знайшло відображення у сучасному кіберпросторі, що квантова безпека як одна із нових електронно-цифрових сфер наукових категорій ґрунтується на екзистенційному вимірі освітнього самоздійснення у конструкторологічну єдність. При цьому, квантова безпека як корпускулярно-хвильове структура сфокусованого випромінювання у вигляді потужно енергетичних «порцій» космічного світла і віднаходить приклад доцільності інтерпретації людського персонального та професійного життя на тлі екзистенційних настанов мудрості в сучасних умовах міжнародної інформації знань.

Проблематика сучасного безпекознавства, в якому структурна модель квантової безпеки займає важливе місце у міждисциплінарних дослідженнях, є невичерпною у міжнародній інформації знань. Тому до таких питань лише торкаються як сучасні вітчизняні вчені М.Н. Курко, М.Ю. Ільченко, В.С. Цимбалюк, В.А. Ліпкан, В.В. Остроухов, А.І. Марущак, О.А. Баранов, Є.А. Макаренко, О.Г. Рябека, так і зарубіжні Ф. Фукуяма, Г. Хакен, А. Урсул, Д. Сулер, Жак Маритен тощо.

У сучасних умовах інформаційного розвитку країн світу набули питання становлення та забезпечення доступу людини та громадянина до інформації, яка перебуває у володінні не лише органів державної влади, а й олігархату як кланової моделі в корумпованому середовищі.

Квантова безпека як програмний криптоалгоритм щодо кіберзахисту прав та свобод громадянина на інформацію

Екзистенційні виміри людини на підставі внутрішніх переживань та страждань як вияву емоційно-чуттєвої сфери її свідомості дозволяють виходити за межі наявного буття в трансцендентні виміри людинокосмізму. Адже «буття постає як конкретна відкритість до своїх безмежних можливостей та здатність проблематизації власних підстав. У стосунку до нього людина уникає загубленості в розрізнених життєвих ситуаціях та протистоїть уніфікуючій потребі продукувати і здобувати» [26, с. 261].

При цьому потрібно відзначити, що саме квантова безпека як програмний криптоалгоритм комп'ютерних систем і створює інституціональний підхід щодо гуманної свободи інформації в міжнародному демократичному просторі. Зокрема, загальні концептуальні положення були сформульовані в рамках Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій і полягають у визначенні загальноприйнятих моделей щодо свободи інформації, основних принципів, законодавчих основ, ролі інституту міжнародно інформаційних відносин та значення його в системі демократичного розвитку сучасного суспільства.

За цих обставин квантова безпека сприяє комп'ютерному обчисленню із застосуванням якісної технології CUDA, оскільки багатофункціональні паралельні мови, такі як CUDA і OpenCL, зменшили складність програмування. Однак, щоб повною мірою скористатися їх обчислювальною потужністю, потрібно самоздійснювати програмування завдяки відповідного криптоалгоритму. Крім того, ієрархія пам'яті графічного процесора і багатопотокова архітектура є складним програмуванням для досвідчених програмістів [17, с. 54].

Правовий механізм контррозвідального контролю у системі квантової безпеки

Сучасна контррозвідка, що захищає правові інтереси особи, держави та суспільства в умовах нових інформаційних технологій повинна цілісно оперувати інтерференційними та резонансними підходами у системі квантової безпеки. Адже контррозвідальна діяльність потребує від співробітника

спецслужб опанування загальних знань як природного вжитку, так і набутих в результаті освітнього самоздійснення. Для цього в постфактах незалежно та професійно *контррозвіднику* необхідно діяти проактивно за обставинами, при цьому бути надто спостережливим, гнучким (дипломатичним). сприяти координації та контролю правоохоронних органів та війським формуванням, а також згідно чинного законодавства ефективно надавати криптоаналітичну оцінку в системі превентивних заходів квантової безпеки. Все це вимагає мобільного проведення широкомасштабних контррозвідувальних робіт щодо електромагнітних властивостей метеополі та параметрів сучасної геодинаміки «у залежності від ступеню гетерогенності середовища й просторово-часового масштабу об'єктів і явищ та переходу до довгоперіодичних рядів аерокосмічних спостережень (моніторингу) з лазерним використанням високоточного приладного парку в рамках міжнародно-правових проєктів і національних програм» [96, с. 163].

У свою чергу, коли сучасна інформаційна сфера суспільства семантично ініціює якісно нову перехідну модель квантової безпеки, критеріально використовуються інноваційні процеси спецслужб держав світу за умов ентропії, балістики та логістики. Формування в такий спосіб інформаційного капіталу мудрості держави та громадськості як ментально-смыслових цінностей **істини** надає поштовх для консолідації окремої (кожної, всіх) нації та щодо пошуків збалансованого взаєморозуміння у міжвідомчому партнерстві світу. «Важливого балансу... можливо досягти шляхом ретельного аналізу із якома ширшим залученням до процесу прийняття рішень як урядовців, так і громадян. Такий підхід забезпечуватиме демократичні принципи вибору, які ґрунтуватимуться на гуманній поінформованості щодо можливих альтернатив» [33, с. 117].

Інформаційна логістика в квантовій безпеці

Інформаційна логістика – це напрям логістики, що оперативно координує та контролює потоками інформації, яка зберігається, обробляється та розподіляється за рахунок квантової (електронно перехідної дифузії)

взаємодії між собою. Іншими словами, «логістика – це наука про організацію, планування, контроль і регулювання руху матеріальних, а також інформаційних потоків у просторі і в часі від їх первинного до кінцевого споживача» [32, с. 39].

Основним критерієм інформаційної логістики є системна самоорганізація її квантово (в даному разі інтенційно, точково) обумовлених режимних потоків енергії. Завдяки такому мультивибраційному процесу усі елементи інформаційної системи безвинятково повинні працювати злагоджено як одне ціле. Наявним прикладом сьогодні може слугувати правова діяльність Генеральної прокуратури України, в якій прокурор відділу розгляду звернень громадян управління організації прийому громадян, розгляду звернень та запитів оперативно, в квантовому режимі, здійснює за належністю заявника (ініціатора скарги) організацію перевірки та прийняття рішення відповідно до вимог чинного законодавства. Важливим елементом таких інформаційних технологій, як всім відомо, є використання штрих коду, що унеможливорює спотворювати інформацію крадіяства. В цілому, така інформаційна логістика вчасно здійснює аналіз і консолідацію очевидних контактів та лідерський діалог зі світовими партнерами як неолобістський рух у майбутнє, закріплений міжнародно-правовими нормами та стандартами.

Крім того, акцентуючи увагу на складну систему квантової безпеки, до необхідної інформації повинні бути задіяні лише ті особи, які безпосередньо мають право на виконання певних операцій. У цьому змісті, від несанкціонованого проникнення в інформаційну логістику повинна захищати структурна організація квантової безпеки даних, що надає можливість гнучкого налаштування і регулювання відповідних параметрів. Отже, з огляду на це, розробка в інформаційній логістиці саме сучасної **квантової комп'ютеризації** як системи програмного і математичного забезпечення оптимізує та організує нове суспільство знань як перехід від моральної деградації в певному молодіжному середовищі до потужно-енергетичного ресурсу (феноменальної пам'яті) в інтелектуальному середовищі.

Кібернетичний захист квантової безпеки щодо норми правової поведінки особи в антикорупційній освіті

Специфіка кібернетичного захисту квантової безпеки орієнтує міжнародно-правове дослідження «на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, які її забезпечують на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і інформаційного зведення їх в єдину теоретичну картину» [14, с. 198]. До того ж, у морально-розрихле середовище» хлинула хвиля нечесті, відходів Західної, та й Східної, цивілізації. Ситуація не просто загострилася, вона стала нестерпною... Широке поширення в молодіжному середовищі одержали такі несумісні з мораллю речі, як наркоманія й алкоголізм, злочинство і рекет, знущання над особистістю і звичайна підлість. Здається, що підлих людей, які забули про жаль, милосердя й елементарну совість, стало більше. Моральна деградація суспільства стає небезпечною» [10, с. 87].

З боку антикорупційної освіти необхідно використовувати всілякі канали впливу, пояснювати кожному державному діячу, що освіта в системі міжнародної інформації знань – це той інтелектуальний ресурс, який здобувається особистістю шляхом належної суспільної і державної організації і забезпечення. Принциповими стало положення про забезпечення всяк і кожному рівного доступу до якісної освіти; утвердження новітніх інформаційних технологій; впровадження мовних стратегій освіти; демократизація освіти і її адаптація до ринкових перетворень: підвищення конкурентноздатності у світовому освітньому просторі.

Як відомо, Болонський процес (назва походить від університету Болонья, Італія, де були досягнуті відповідні домовленості) – це своєрідний рух освітніх національних систем до єдиних критеріїв і стандартів, які утверджуються в європейському просторі. «Його мета полягає в консолідації зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентноздатності європейської вищої освіти і науки у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи» (там же).

Цей рух обумовлений реальними змінами, що відбуваються на теренах Європи і світу. а також є своєрідною відповіддю на виклики глобалізації. становлення інформаційного суспільства знань у відповідності зі спільними правовими нормами і стандартами.

РОЗДІЛ 3. ЛАТЕНТНИЙ ВПЛИВ СПЕЦСЛУЖБ ДЕРЖАВ СВІТУ У ГЕОПОЛІТИЧНІЙ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІЙ СТРУКТУРАХ ШАХІВНИЦІ

3.1. Ентропія як субстанційна основа феноменології спецслужб у світовому шаховому просторі

У сучасних умовах нестабільності, коли міжнародне життя характеризується глобально-економічними і соціально-політичними змінами, право постає специфічною формою соціального буття, що переходить в новий якісний стан. Саме в системі регулювання правових відносин як прояву різного рівня невизначеності, випадковості, імовірності мають вплив ентропійні процеси на особу, державу та суспільство. Такий соціогенний вплив ентропійних процесів можливий лише за умов пізнання закономірностей цих процесів, їх особливостей для чого потрібне спеціалізоване вивчення сутності та змісту соціально-правової ентропії. Адже правова ентропія – це об'єктивне, закономірне явище, що надає можливість глибше пізнати сутність, структуру та динаміку як конкретних правових систем, так і правової системи загалом.

Крім того, інноваційні знання про соціально-правову ентропію дозволяють не тільки усвідомити особливості самоорганізації і самоуправління правових системних утворень, а й виробити нові підходи, методи щодо їх реалізації, зокрема в аерокосмічній галузі. Саме така ентропія як сукупна фізична матрична величина, що містить такі важливі параметри як температурний режим, час та простір, створює концептуальну теоретичну модель оптимального розвитку соціально-правових систем у процесі їх самоорганізації та самовизначення на рівні особи, держави та суспільства.

У свою чергу, за умов досягнень науково-технічного прогресу, актуального значення набуває квантова філософія. Саме таке всебічне суспільне явище як квантова філософія містить у собі фундаментальну основу

знань. Це, насамперед, знання про ієрархію живої природи, що узагальнює розвиток органічного світу. У цьому розумінні знання, наповнене субстанційною енергією, у квантовій філософії набуває якісно нового стану людського капіталу. Ця інновація у квантовій філософії щодо перехідних процесів у життєвому світі (на атомно-молекулярному рівні) і характеризує постсучасність.

Проблема дослідження ентропійних процесів у квантовій філософії стала предметом вивчення представниками різних наукових дисциплін як можливості впливу новітніх технологій у сфері соціології права щодо вирішення глобальних потреб та інтересів людства.

При цьому, варто зауважити, що інтерес до інтелектуальних можливостей впливу науки на соціально-правовий розвиток людської цивілізації сформувався ще у новоевропейській науковій традиції.

Як вважає англійський мислитель Ф. Бекон метою знань людини та основою її могутності є підкорення природи [19, с. 147]. Крім того, мислитель Ш. де Монтеск'є заперечував твердження тогочасних моралістів про те, що нові предмети споживання, які виробляються у промисловості, обумовлюють моральну деградацію людини. На думку дослідника, матеріальні блага є небезпечними для особистості лише в тому випадку, коли їх придбання не пов'язане з працею [108, с. 591].

Сьогодні стає очевидним, що новий тип виробничих процесів кардинально змінюються під впливом всеосяжної роботизації та діджиталізації. За цих умов американський філософ Ф. Фукуяма передбачав, що «найбільша небезпека, яку продукують сучасні біотехнології, полягає у можливості змінювати людську природу і тим самим вивести нас у «постлюдську» історичну епоху. Дійсно, нові генонанотехнології з огляду нейробіолінгвістики змінять наше світобачення про життєві імперативи ціннісно-смыслових орієнтирів, що певною мірою поневолює людину як творця креативних ідей. Англійський фізик-теоретик С. Хокінг висвітлює, що «автоматизація у кінцевому підсумку призведе до акселерації вже і без того

зростаючої економічної нерівності в світі. Інтернет і ті платформи, які його використовують, дають вірні прибутки, при цьому н наймаючи значної кількості співробітників». Безперечно, на наш погляд це має суто деструктивний характер.

В науковій парадигмі до проблеми квантового капіталу та його міжнародно-правове забезпечення торкаються у своїх працях такі вітчизняні і зарубіжні вчені як: Е. Брінолсфссона, Н. Ілляшенко, М. Курко, В. Литвиненко, А. Подоляка, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, С. Хокінг тощо.

У цьому змісті варто прогнозувати, що можна буде купувати товари індивідуального дизайну, які будуть відразу оплачені. А так звані «дрони» (роботи-безпілотники) без посередників доправлятимуть покупки за вказаною адресою з торгових точок. Негативним наслідком цього є втрата потреби в дешевій робочій силі, яка сьогодні обслуговує торгові ринки і може завдати шкоди не лише некваліфікованим працівникам, а й тим країнам, які отримують прибуток від природних ресурсів, виробництва речей масового вжитку і зручного транспортного розташування.

Квантова філософія як нелінійність розвитку глобалізаційної освіти

Правові ризики, які супроводжують кібертехнології, повинні враховуватися, першочергово, на рівні людського капіталу. Для вирішення цієї проблеми необхідне якісне забезпечення освітою. Особливого значення набуває доступ до онлайн-освіти.

Так, наприклад, у кінці 2015 року в планах Facebook Inc. відбувається забезпечення Інтернету частини Африканського континенту. При цьому, сплановано запуск супутника МОС – 6, який охопить значну частину Західної, Східної та Південної Африки. Проте, очевидність такого засобу зв'язку та комунікації, як Інтернет, має і певні недоліки.

Адже варто наголосити, що в сучасній світовій практиці, зокрема в Японії, було допущено незначну помилку працівниками компанії Google в ентропійному процесі введення даних у протокол динамічної маршрутизації.

Це призвело до кількогадинної відсутності доступу до Інтернету на території країни.

У цьому аспекті необхідно порушувати питання щодо фундаментальної освіти міждисциплінарного підходу серед населення планети. Для цього знову ж таки потрібні значні капіталовкладення, оскільки роботизація дозволяє знизити вартість праці робота до 2,7 євро з його завантаженням на 50 % робочого дня. Зекономлені кошти принагідно було б цілеспрямувати на навчання вивільнених працівників, а також на інтелектуальний розвиток стратегічних галузей меншою мірою розвинутих країн.

За даними експертів, «сьогодні на 10 тис. людей у США припадає 850 робіт, у Японії – 370, у Південній Кореї – 350, у Китаї – 36... Ідеться про один із найдорожчих ресурсів планети – розум, інтелект» [151, с. 22]. Адже однією з причин відтоку інтелекту в розвинуті країни, зокрема з України, є низький рівень оплати праці, що ґрунтується на дешевій робочій силі, а не на інноваціях.

У авангарді цих квантових (перехідних змін) перебуває сам «інтелектуальна еліта, відтік якої для країн периферії і напівпериферії недопустимий, адже за умови зростаючої еміграції здійснювати технологічні відкриття і впроваджувати інновації не буде кому» [151, с. 23]. Тому, на наш погляд, необхідно терміново створювати додаткові фінансові можливості для розвитку нових галузей економіки та науки, а також зростання соціокультурної обумовленості країн світу.

Таким чином, механізм управління та адміністрування освітою – це ірраціонально-раціональна діяльність інформолога, що риторично передбачає (планує), організує, координує та контролює.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2019 року» на першому етапі (2017–2018 роки) передбачається розроблення

плану дій з реформування системи загальної середньої освіти; спрощення системи документообігу, оптимізацію звітності та запровадження електронної форми документів [63].

Безперечно, імператив модернізації людського буття в сучасному кіберпросторі визначає таке складне соціально-юридичне явище як правова ентропія. Це явище уможлиблює атомно-молекулярні перехідні процеси на тлі лінійно-нелінійності, системи випадково-закономірних функцій (імовірних ірраціонально-раціональних чисел в контексті інтегральних та дифференціальних рішень).

Як вважає вітчизняний філософ В. Кремень, «сучасна людина, з огляду на зміни ситуації буття, часто неадекватній її очікуванням, не може знайти точки дотику, спираючись на набуті в наявній системі освіти та культури знання і здібності. Саме тому її освіта повинна бути зорієнтована на раціональні смисли, тобто вчити людину перспективам раціонального пізнання й оцінці ситуації, умінню дисциплінувати на розумній основі емоції, розумом спрямовувати вольові дії [81, с. 9].

Адже саме сьогодні не вистачає людей, які системно обізнані в питаннях інноваційного законодавства щодо освіти, законодавства з бюджетного фінансування, Господарського кодексу, володіють риторичними навиками, знаються на основах діловодства та комп'ютерних розробках і технологіях. Для цього має бути нова українська еліта, спроможна системно мислити на тлі докорінних змін у постсучасності.

Необхідна додаткова розробка методики та техніки дослідження ентропії, оскільки саме соціально-правова ентропія тісно пов'язана з методологією правової науки. Адже сучасна юриспруденція семантично не охоплює значною мірою методологічний інструмент вияву сутності, структури та динаміки суспільно-правової ентропії як процесуальної норми в модернізації України. Для цього потрібно вивчати структурну організацію динамічно взаємодіючих суспільно-правових систем як ціннісно-смысловий орієнтир забезпечення ентропійного оптимуму не лише в Україні, а й міжнародній практиці.

3.2. Війна як насильницький метод людських вболівань

Першим і головним завданням України як правового суб'єктора світової шахівниці є завершення війни, повернення анексованого Криму та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Майже два десятиліття після проголошення незалежності Україна пишалась тим, що політичні, економічні і соціокультурні зміни в ній здійснювались без громадянських зіткнень чи військових конфліктів. Із глибоким співчуттям українці спостерігали за спалахами громадянського протистояння та кровавими військовими зіткненнями, які розгортались в Азербайджані і Вірменії, Молдові і Чечні, Осетії і Грузії, в ряді

постсоціалістичних країн Західної Європи. Вважалось, в Україні подібне є явищем неможливим. Між тим... 2013 рік кинув на нас випробування війною.

Війна – це людські жертви, руйнація матеріальних цінностей, життєвого укладу, спотворення психології людей. Це зруйновані міста і села, низка обездолених людей, біженців і переселенців, які не мають даху над головою. Це крайнє насильство над людською природою, попрання гідності людини, десятки і сотні полонених, – трагедія і розпач людини, яка шукає і не знаходить захисту, не може захистити свої родини. Війна – це найбільш серйозна історична загроза, без усунення якої про незалежність будь-якої країни, у нашому випадку України, можна говорити лише умовно. Завершення війни й повернення до мирного способу життя є завдання, на виконання якого мають бути мобілізованими усі наявні теоретичні, політичні і практичні зусилля. Варто зупинитись на цьому більш ретельно.

Перш за все, необхідно розглянути природу, сутність та основні причини виникнення війн. Як відзначають вчені, війна це не що інше, як розширене протиборство, під час якого внаслідок перемоги однієї сторони відбувається перерозподіл ролей його учасників. Причому ролі можуть змінюватись як усередині окремої країни (у разі громадянської війни), так і на міжнародній арені. Прагнення до війни є, по суті, бажанням володарювати після неї. Тому мета армії кожної з протиборчих сторін - виробити і вибрати стратегію власної перемоги. Стратегія, що перемогла, таким чином, на певний час стає програмою глобального співтовариства [139, с. 34].

Війна, в народному розумінні, конфлікт між політичними угрупованнями, що передбачають бойові дії значної тривалості та масштабу. У використанні суспільної науки додається певна кваліфікація. Соціологи зазвичай застосовують цей термін до таких конфліктів лише в тому випадку, якщо вони ініційовані та проводяться відповідно до суспільно визнаних форм. Вони ставляться до війни як до інституту, визнаного звичаєм чи законом. Військові письменники зазвичай обмежують цей термін бойовими діями, коли суперечливі групи достатньо рівні за силою, щоб зробити результат

невизначеним на час. Збройні конфлікти потужних держав з ізольованими і безсилими народами зазвичай називають умиротвореннями, військовими експедиціями або розвідками; при малих станах їх називають втручаннями або репресіями; і з внутрішніми групами, заколотами чи заколотами. Такі випадки, якщо опір є достатньо сильним або затяжним, можуть досягати масштабів, що дають їм назву «війна».

У всі епохи війна була важливою темою аналізу. В останній частині XX століття, після двох світових воєн і в тіні ядерного, біологічного та хімічного голокосту, було написано більше, ніж це було раніше. Прагнення зрозуміти природу війни, сформулювати деяку теорію її причин, поведінки та запобігання, мають велике значення, оскільки теорія формує людські очікування та визначає поведінку людини. Різні школи теоретиків, як правило, усвідомлюють глибокий вплив, який вони можуть чинити на життя, і їхні статті, як правило, містять сильний нормативний елемент, оскільки, якщо їх приймають політики, їх ідеї можуть припускати характеристики самореалізуючихся пророцтв.

Аналіз війни можна розділити на кілька категорій. Філософський, політичний, економічний, технологічний, юридичний, соціологічний та психологічний підходи часто розрізняють. Ці відмінності вказують на різні фокуси інтересів та різні аналітичні категорії, якими користується теоретик, але більшість фактичних теорій є змішаними, оскільки війна є надзвичайно.

Війна як форма боротьби держав за домінування на планеті або у регіоні та засобу досягнення влади у конкретній країні завжди базується на різноманітних насильницьких методах та призводить до людських втрат. Як зауважує О. Панфілов, війна – це протиборство держав, коаліцій держав, а також політичних сил усередині них. Це протиборство завжди ведеться заради політичних цілей, пов'язаних з продовженням політики насильницьким шляхом. У ході протиборства сторони використовують різноманітні засоби насильства. Сутність будь-якої війни виявляється у трьох ознаках: політичних

цілях, засобах насильства, формах і способах протиборства [116, с. 257].

Узагальнюючи науковий доробок українських науковців [148, с. 115], можна виокремити шість поколінь війн: перше покоління - війни античних часів, аграрних та кочових суспільств; друге – війни епохи мануфактурного виробництва; третє – війни ранніх індустріальних суспільств; четверте – війни розвинених індустріальних суспільств; п'яте – локальні конфлікти і «холодна війна» ядерної епохи; шосте – неконтактні дистанційні війни із застосуванням інформаційної зброї.

Насамперед, складовою сучасних війн є інформаційне протистояння. Як справедливо зазначає М. Требін, через свою специфічність інформаційне протиборство є невід'ємною складовою сучасних війн. Його особливістю є те, що воно ведеться постійно, перехід від латентної до відкритої фази інформаційного протиборства здійснюється дуже швидко у зв'язку з величезним арсеналом сил і засобів «подвійного призначення», що наявні в інфосфері тієї або іншої держави і які можуть ними використовуватися для досягнення поставлених цілей. Масштаби інформаційного протиборства настільки грандіозні, що підготовка до нього не може бути спонтанною. Вона повинна мати плановий, систематичний характер, заснований на глибокому знанні законів і закономірностей інформаційного протиборства, принципів його організації [149, с. 11].

Безпосередньо, руйнівні наслідки війни проявляються, насамперед, у людських жертвах, в матеріальних та територіальних втратах. Але не тільки. Її згубним наслідком є деформація свідомості, психології, світовідчуття як окремих громадян, так цілих народів, що особливо проявляється у інформаційних війнах ХХІ століття.

Визначаючи сутнісні характеристики війни, науковці традиційно виокремлюють так звані «справедливі» та «несправедливі» війни. В цьому контексті В. Лісіцин стверджує, що згідно з принципом *jus ad bellum*, справедливою війною вважається збройне протистояння, що обумовлене відповідними причинами. Аналізуючи історичний досвід, можна зробити

висновок, що у багатьох випадках ворогуючі сторони посилалися не на справжні, а на уявні справедливі причини для війни. Зазвичай вважається, що захист своєї землі є дійсно справедливою справою [92, с. 32].

Вищеозначений поділ війн є достатньо умовним, оскільки розуміння справедливості у сторін конфлікту може мати різне історичне та фактологічне підґрунтя, учасники конфлікту можуть своєрідно інтерпретувати різноманітні події та їх наслідки. Позаяк, будь-яка війна гальмує соціально-економічний, політичний та духовний розвиток держави, зменшуючи її потенціал або переорієнтовуючи його з гуманітарних на військові цілі.

Війна затримує загальний соціально-економічний розвиток, зменшуючи ресурси, що могли б покращити умови життя людей. Справедливість вимагає, щоб матеріальні тягарі війни були розподілені пропорційно між всіма верствами суспільства. Однак, зазвичай спостерігається інше явище. Основна маса людей біднішає від бойових дій, а деякі групи підприємців значно збільшують свої статки. Соціально-економічну несправедливість війни критикував один з найвідоміших прихильників пацифізму Бертран Рассел. За його словами, протягом наполеонівських війн землевласники Англії безперервно збільшували свої прибутки від передачі земель в оренду, в той час, як маса найманих робітників зазнавала зниження зарплатні і рухалася до все більшого зубожіння [4, с. 27].

Спираючись на історичний досвід, необхідно зазначити, що появи війн у різних її формах може сприяти послаблення та розпад імперій. Так, після краху Радянського Союзу виникла ціпа низка воєнних локальних конфліктів підґрунтям яких були релігійні, економічні та політичні причини. Посилення воєнних конфліктів на пострадянському просторі також було обумовлене імперськими амбіціями Росії, яка прагнула зберегти свій вплив на республіки колишнього СРСР.

Розпад СРСР звільнив союзні республіки від комуністичного ідеологічного обруча, давши їм змогу самостійно визначати свою долю. Однак зовсім скоро Росія заявила про свої особливі інтереси на пострадянському

просторі, прямо чи опосередковано застосувавши військову силу в Молдові (Придністров'я), Грузії (Абхазія та Південна Осетія), Україні (Крим), Таджикистані, Вірменії. Російські вчені розробляють нову концепцію зовнішньої політики Росії, у якій російський народ – це розділений народ, який має право захищати своїх співвітчизників, де б вони не проживали (ідеться про чужі території) [87, с. 72].

Продовжуючи вищезначену логіку, слід підкреслити, що у всіх конфліктах, що виникли після розпаду Радянського Союзу і до 2008 року (зіткнення в Південній Осетії і Абхазії за етнічною ознакою, конфлікт в Нагірному Карабасі між Вірменією та Азербайджаном, вихід Придністров'я зі складу Молдови), Росія брала пряму або опосередковану участь. Офіційна позиція керівництва РФ полягає в тому, що країна відмовляється визнавати себе учасницею конфлікту, претендуючи на роль миротворця, і імітує діяльність, спрямовану на його вирішення. Принципово іншим був військовий конфлікт в серпні 2008 року між Грузією і РФ, який став певною демонстрацією сили західному світові – сучасна Росія хоч і поступається у військовому потенціалі ЄС, але здатна підтримувати статус потужної регіональної держави і захистити свої стратегічні інтереси. У політичних колах Росії все ще використовують категорії періоду «холодної війни», де місце ключового гравця в питаннях міжнародної та європейської безпеки відведено США і НАТО. Європа сприймається Росією скоріше як важливий економічний партнер та великий ринок збуту російської нафти і газу [134, с. 43].

Таким чином, військові конфлікти на пострадянському просторі були спричинені як внутрішніми факторами (етнічний чинник у Нагірному Карабасі, релігійний – у країнах Середньої Азії), так і зовнішнім втручанням, зокрема з боку Росії. Особливістю війн на пострадянському просторі стала їх локальність, замкненість у певному регіоні, а також «заморожування», а не вирішення існуючих протиріч. Скажімо бойові дії між Вірменією та Азербайджаном, що відбувалися наприкінці 80-х років ХХ ст., поновилися

(Придністровська Молдавська Республіка, Південна Осетія, Абхазія), які економічно, політично, військово підтримуються Росією. Несуверенний характер цих утворень проявляється в таких параметрах:

- а) відсутність самостійної зовнішньої політики;
- б) відсутність власної ефективної системи безпеки, в тому числі збройних сил та правоохоронних органів;
- в) пряме фінансування з джерел бюджету іншої держави;
- г) присутність на ключових посадах у державному апараті осіб – громадян іншої держави, «відряджених» до цієї території;
- д) офіційне використання валюти іншої держави;
- е) наділення значної частини населення громадянством Російської Федерації [88, с. 151].

Можна констатувати, що більшість війн на пострадянському просторі відбувалися та відбуваються за прямою або прихованою участю Росії, яка намагається зберегти своє домінування над республіками колишнього СРСР або реалізувати новий імперський проект у вигляді СНД, Митного союзу тощо. Російська Федерація використовуючи економічні, політичні, духовні та військові засоби здійснює постійний вплив на пострадянський геополітичний простір.

Так, використовуючи проблему Нагірного Карабаху, Росія змусила Вірменію відмовитись від підписання угоди про асоціацію з ЄС. Більше того, Росія анексувала Крим, що засигналізувало про наміри Москви розширити свою сферу впливу у Східній Європі. Подальші дії РФ щодо дестабілізації ситуації на українському Сході та Півдні, агресія та військова інтервенція Кремля проти України поставили на порядок денний питання збереження політичного устрою української держави й територіальної цілісності країни загалом. До того ж дії Росії становлять серйозний виклик основним принципам сучасного світового порядку, таким як суверенітет і невтручання [141, с. 37].

Однією з основних причин початку російсько-української війни 2014 р. став європейський вибір України, який не відповідав геополітичній стратегії

Росії щодо домінування на пострадянському просторі. Здійснюючи захоплення Криму та підтримуючи у ХХІ ст., створюючи напругу у регіоні. Такий стан справ є вигідним потужним міжнародним гравцем, які підтримуючи одну з сторін військового конфлікту намагаються захищати власні національні інтереси. Наприклад, Туреччина активно допомагає у військовій сфері Азербайджану, а Росія – Вірменії. При цьому обидві країни прагнуть посилити свої позиції у кавказькому регіоні.

На пострадянському просторі для створення конфліктних ситуацій, легітимізації у масовій свідомості початку війни проти певного народу активно використовувалась й використовується технологія «пробудження етнічності», яка передбачає актуалізацію історичних актів національного приниження задля встановлення «справедливості». В цілому така технологія сприяє розвитку конфліктогенної свідомості етнічного, національного, релігійного характеру та стає підґрунтям для створення політичних міфів.

Так на думку В. Коцура, розпад СРСР «розморозив» конфліктну свідомість і, відповідно, сприяв наростанню конфліктної поведінки, спровокувавши низку міжетнічних та етнополітичних конфліктів, на кшталт того, що розгорнувся у придністровському регіоні Республіки Молдова. Щодо нього, то обидві сторони конфлікту активно експлуатують «образ ворога»: влада самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки (ПМР) головною загрозою для мешканців регіону оголосила прагнення частини молдовського політикуму «возз'єднатися» в одній державі з Румунією, натомість влада офіційного Кишинева на початковій стадії боротьби з придністровськими сепаратистами активно експлуатувала тезу про боротьбу з «прокомуністичним бастіоном» у Придністров'ї [79, с. 25]. Вищезначений політичний, геополітичний та врешті-решт ціннісний конфлікт призвів до початку бойових дій. Війна у Придністров'ї була низкою збройних сутичок обмеженого масштабу, в яких приймала участь Республіканська гвардія ПМР, козацькі формування, які підтримувались російською 14-ою армією з однієї сторони, і молдавською поліцією та військовими з іншої [80, с. 425].

При цьому необхідно акцентувати, що однією з особливостей воєн на пострадянському просторі є утворення квазідержав після їх закінчення сепаратистські рухи на півдні та сході України, Росія вирішувала декілька завдань: дестабілізація ситуації в Україні й неможливість в такому разі здійснення нею активних євроінтеграційних кроків, посилення позицій Росії у східній Європі й демонстрація Заходу своєї військової могутності, захоплення нових територій та ресурсів, відпрацювання нових видів озброєнь й тактики ведення «гібридної війни» у реальних умовах, економічне знесення України та вплив на її зовнішньополітичний курс різними засобами.

Однак, «демонстрація сили», на ефект якої розраховувало керівництво Російської Федерації, наštтовхнулось не тільки на супротив України, але й солідарної з Україною міжнародної спільноти. Росія, таким чином, попала в западню, вихід з якої сьогодні ледь проглядається. «...Глухий кут, в який Путін завів країну війною, розв'язаною ним проти України, для кожного, хто з давніх-давен переживав за долю Росії, є не просто одним із тих розчарувань, до яких доводиться звикати дорослій людині, писав, зокрема, німецький історик Карл Шльогель. – Образа, яка міститься в цьому несподіваному повороті історії, що зачепив і наше власне життя, має й інший бік: вона, як і будь-який акт руйнування, дає нам певну свободу, й ми отримуємо можливість ще раз і по-новому замислитися над Росією... Путін зважився на незбагненне – на війну з братнім народом! Територіальна цілісність уже нічого не важить, війська та техніка переправляються через кордон, тисячі людей гинуть, сотні тисяч стають біженцями, мільйонне місто Донецьк перетворюється на місто-примару й тероризується партизанськими бандами, що складаються з кримінальних злочинців, колишніх учасників чеченських війн, російських фахівців із високих технологій, агентів спецназу та людей, що зробили кар'єру в царині піару...» [167, с. 43].

На думку Т. Пояркової, сучасне протистояння Росії та України може бути описане як зіткнення політичних систем, що мають схоже (пострадянське) підґрунтя: 1) панування олігархічних кланів на підставі

зрощення бізнесу з владою; 2) зміна сутності держави як головного політичного інституту; 3) імітаційність демократичності інститутів та процедур; 4) відсутність інноваційних пропозицій; 5) втрата вертикальної зв'язності (перекриття соціальних ліфтів); 6) корупційність та роздутість бюрократії; 7) залежність від геополітичного середовища [121, с. 52].

Необхідно зауважити, що російсько-український конфлікт має цивілізаційно-ціннісний характер та пов'язаний з бажанням Росії відновити свій геополітичний вплив після розпаду СРСР. В той же час, початку військових дій проти нашої держави сприяла економічна та військова слабкість України, наявність політичної та управлінської кризи в ній, духовно-ціннісна розколотість громадської думки. Вищенаведені фактори та обставини створили сприятливі умови для початку бойових дій Росії проти України.

Більшість дослідників сходяться на думці, що базовою причиною воєнного конфлікту на Донеччині стала ідеологія рашизму (російський націоналізм), яка об'єднала в собі російський фашизм, культ особи Путіна, антизахідну (антиамериканську, антинатовську) істерію, доктрину «руського мира», міжнародний тероризм. Росія кинула виклик Європі (Німеччина, Велика Британія, Франція) та США як гарантам безпеки України згідно з Будапештським меморандумом 1994 р. Росія розпочала війну з Україною згідно з доктриною Герасимова (В. Герасимов, начальник Генштабу ЗС Росії), яка була презентована російському суспільству в січні 2013 р. Ця доктрина входить до складу оновленої Воєнної доктрини Росії від 30 грудня 2014 р. (уточнена попередня Воєнна доктрина від 5 лютого 2010 р., яка скасована Указом Президента РФ № 815 від 25 грудня 2014 р.) й передбачає ведення «гібридної війни» (тенденція до стирання меж між миром і війною, війну не оголошують і не ведуть за встановленими правилами) [24].

Як стверджує Ю. Макаров, однією з причин того, що Путін наважився розв'язати неоголошену війну в Україні, є та обставина, що кремлівський очільник відчув: Європа повною мірою ослабла в сенсі економічному, військовому, політичному, демографічному і що особливо

важливо – в сенсі морально-етичному. Протягом останнього десятиліття багато було сказано про екзистенційно-світоглядну розгубленість європейців через втрату засадничих сенсів, життєвих орієнтирів, цінностей, заради яких варто йти на жертви. Серед вад об'єднаної Європи експерти вказують на надмірну забюрократизованість, популізм і демагогію, неузгодженість, негнучкість, інертність мислення, неспроможність приймати оперативні рішення в екстраординарних ситуаціях, конформізм, зацикленість на надмірному споживацтві й «порногламурі», гедонізм і небажання помічати очевидні загрози своєму «тихому буржуазному щастю» [97, с. 9]. Необхідно окреслити, що першим проявом слабкості Заходу щодо відкритих агресивних дій Росії на пострадянському просторі була м'яка реакція лідерів провідних держав західного світу на відкриту війну Росії проти Грузії у 2008 р., що сприяло продовженню імперсько-агресивних дій Росії у майбутньому щодо України.

Разом з тим, офіційною причиною захоплення Криму та підтримки сепаратизму на Донбасі, що проголошена РФ став захист росіян та російськомовного населення в Україні від утисків центральної влади, а також відновлення «історичної справедливості» щодо Кримського півострова.

Офіційним початком російсько-української війни вважається 7 квітня 2014 р., коли в.о. Президента України О. Турчинов оголосив про проведення військової операції проти сепаратистів, що захопили кілька адміністративних будинків у Донецьку, Луганську і Харкові, що і вважається офіційним початком антитерористичної операції (АТО). До активної фази боротьби українські військові приступили лише в кінці травня, після президентських виборів. До того часу бойовики взяли під контроль третину території Донбасу і оголосили про створення Донецької і Луганської народних республік. За час проведення АТО підконтрольна сепаратистам територія зменшилася вдвічі (за даними РНБО). У ніч на 5 липня українські війська визволили багатостраждальний Слов'янськ, що три місяці був неприступним форпостом сепаратистів. Визволення Слов'янська виявилось, по-суті, останньою вдалою

операцією українських військовиків, а кордон залишався і залишається дірявим для постачання Росією вояків і зброї. Станом на середину вересня 2014 р. загальні втрати українських силовиків під час проведення антитерористичної операції з середини травня можуть становити близько 2 тис. осіб [74, с. 53].

Як відомо Росія офіційно не визнає своєї участі у війні на Донбасі, класифікуючи ці події як громадянську війну. В той же час, військові експерти переконливо доводять, що без військово-економічної допомоги Росії сепаратистським рухам на Донбасі та прямої участі її військовослужбовців у збройному протистоянні в Україні, даний конфлікт був би завершений на користь нашої держави достатньо швидко.

Російські військові (згідно з розпізнавальними знаками, доступними розвідданими) беруть участь у бойових діях на території південно-східної України з 14 липня 2014 року, це відзначили у своєму звіті дослідники британського Королівського об'єднаного інституту оборонних досліджень. Саме в цей день на територію нашої держави зайшли шість розвідувальних команд: 2-а бригада спецназу, 10-а бригада спецназу, група 45-го гвардійського полку спецназу ПДВ, 173-я окрема гвардійська розвідувальна рота, розвідувальний батальйон 9-ої мотострілкової бригади, розвідувальний батальйон 18-ої мотострілкової бригади.

З 11 серпня 2014 р. у війні проти України брали участь десять тактичних у групувань: 17-а мотострілкова бригада, 18-а гвардійська мотострілкова бригада, 21-а мотострілкова бригада, 33-я (гірська) мотострілкова бригада, 247-й гвардійський десантно-штурмовий полк, 104-й гвардійський десантно-штурмовий полк, 331-й гвардійський полк ПДВ, 137-й гвардійський полк ПДВ, 31-а гвардійська десантно-штурмова бригада, 2-а бригада спецназу. Станом на лютий 2015 р. в Україні були 55 російських військових частин чисельністю до 9000 військових. Весною 2014 р. на кордоні з Україною і в Криму росіяни зосередили 28 військових частин загальною чисельністю до 90 тис. військових. На середину серпня перебувало на

українській території від 3 500 до 6 000 військових. Найбільша їх кількість (10 тис. осіб) спостерігалась у грудні 2014 р. До цього в анексії Криму в лютому-березні 2014 р. брали участь теж російські військові, які маскували себе під «зелених чоловічків». В операції із захоплення будівлі парламенту Кримської АР в основному брали участь представники спецпідрозділів ПДВ та ГРУ ЗС РФ без розпізнавальних шевронів [39, с. 34].

Окупація частини Донецької та Луганської областей є продовженням політики більшовицької Росії щодо захоплення українських територій, винищення українців голодомором та сталінськими репресіями... Так вважає Володимир Рибак, депутат Горлівської міської ради. «...Росія окупувала українські території, які 80 років тому, зокрема, зазнали Голодомору. Кремль продовжує свої «селекційні дослідження» на окупованій частині Луганської та Донецької областей. Із цих територій виїхала більшість активної частини населення – підприємці, вчені, вчителі, лікарі, діячі мистецтва. Залишилися або лояльні до окупаційної влади, або ті, хто з об'єктивних причин не може залишити свій дім. Проукраїнські патріотичні сили та їхні представники залишили Донбас в результаті репресій. У регіоні триває і економічна, і культурна стагнація. Про політичне волевиявлення не йдеться взагалі, що вкотре довела нещодавня зміна «влади» в Луганську за допомогою російських військ і спецназу. Населення окупованого Донбасу значною мірою «постарішало» й існує виключно за рахунок штучної підтримки з Росії, а так само за рахунок українських пенсій. Загнані у глухий кут убогості українці на Донбасі зазнають регулярної інформаційної обробки. Метою цієї обробки є ліквідація у них національної самосвідомості, ідентифікації себе як частини єдиного українського народу, що вельми нагадує радянську пропаганду: «Только советская нация будет, и только советской расы люди» (поет Михайло Кульчицький, 1941 р.). За український прапор в окупованому Луганську і Донецьку досі можна потрапити за ґрати. Були випадки, коли українцям відрізали руки з татуванням українського герба. Це все відбувається зараз на очах усього світу, але коріння ці події мають історичне. На території, де було

фактично проведено жакхливий «селекційний добір» людей у 1930-х роках через масове знищення Голодомором і потім навмисним заселенням росіянами, Росія впевнено проводила кремлівську пропаганду і за радянських часів, і навіть під час вже незалежної України. Так Кремль готував подальшу окупацію держави Україна, але вже у ХХІ ст. Це дає всі підстави вважати, що без належного втручання Заходу на окупації Криму і частини Донбасу російський агресор не зупиниться... » [20, с. 20].

Визнаючи значущість воєнного компоненту, варто підкреслити, що особливістю російсько-української війни 2014 р. є активне використання інформаційної зброї з боку агресора. На думку фахівців, можна виокремити такі основні методи інформаційної агресії проти України: дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний та психотропний тиск; поширення чуток [29, с. 138].

З огляду на це, інформаційна війна Росії проти України з різним ступенем інтенсивності ведеться з моменту проголошення незалежності. Ця гібридна війна призводить до деформації масової та індивідуальної свідомості, сприяє «зомбуванню» населення та базується на маніпулятивних технологіях, які реалізують через засоби масової комунікації, що сьогодні переросла в сучасну квантову війну технологічного характеру.

Інформаційна війна – це наявність боротьби між державами за допомогою інформаційної зброї, тобто це відкриті та приховані цілеспрямовані інформаційні впливи систем (держав) одна на одну, з метою отримання переваги в матеріальній сфері, де інформаційні впливи – це впливи з допомогою таких засобів, використання яких дозволяє досягати задуманих цілей [127, с. 455]. Основними напрямками та способами маніпулятивних психоінформаційних технологій РФ відносно України були (та й залишаються надалі):- поступове зниження міжнародного іміджу України з метою послаблення її геополітичного значення;

- відповідне дозування та спотворення інформації з метою дестабілізації ситуації в державі та впровадження власної політики

«керованого хаосу»;

- формування стереотипу меншовартості та вторинності українців, а також відповідне руйнування почуття нації та народу;

- домінування російської мови, культури та традицій для утвердження самоідентифікації при одночасному витісненні української мови та культури [164].

Важливо переосмислювати, що інформаційна війна має як відкритий, так і латентний характер, що утруднює боротьбу у цій царині. Саме тому Українській державі під час російсько-українського збройного протистояння важливо приділяти значну увагу захисту національного інформаційного простору, застосуванню технологій інформаційної контрпропаганди.

Аналізуючи перебіг подій російсько-української війни 2014 року, необхідно підкреслити, значну роль добровольчих батальйонів та волонтерських організацій, які на першому етапі збройного протистояння фактично виконували низку функцій, які не спроможна була здійснювати держава: захист та звільнення територій, забезпечення армії продовольством та військовим спорядженням та ін.

Як конструктивно зазначає з цього приводу В. Галуцько, зразу після заслання на територію Донбасу диверсійно-розвідувальних груп Росії одними із першими з ними в бій вступили добровольчі батальйони. В умовах сьогодення десятки тисяч добровольців воюють на Донбасі, їм допомагають тисячі волонтерів, мільйони громадян передають свої власні кошти на потреби війни. На тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей діють партизанські загони. Тим самим війна з Росією стала всенародним суспільно-військовим рухом українського народу [27, с. 14].

Одним з перших був створений батальйон «Донбас». Його формування розпочалося у середині квітня 2014 р. після того, як лейтенант запасу ВМС України С. Семенченко на своїй сторінці у соціальній мережі Facebook оголосив про збір коштів та запис добровольців. Понад 600 осіб виявили бажання стати до лав батальйону, однак керівництво Донецької області не

підтримало ініціативу, тому «Донбас» став підрозділом Дніпропетровського батальйону територіальної оборони «Дніпро», що був створений також всередині квітня 2014 р. Згодом сформувалися й інші батальйони територіальної оборони «Азов», «Київ», «Артемівськ» «Айдар», «Черкаси», «Горинь», «Світязь», «Херсон», «Київська Русь» та ін. Не всі батальйони формувалися за ініціативою громадянського суспільства, зокрема «Азов» було створено як спецпідрозділ МВД України для боротьби з незаконними збройними бандформуваннями в Донецькій області. Батальйони формувалися згідно з Законом України «Про оборону», підпорядковувалися Міністерству оборони України та інкорпоровалися до Збройних сил України, Національної гвардії та МВС [30, с. 312].

Коли йдеться про подальший перебіг подій у російсько-українському збройному протистоянні, більшість політичних аналітиків сьогодні впевнені у невідворотності продовження війни й надалі, адже Путін, по суті, загнав себе в безвихідну ситуацію: якщо він припинить посилати на Донбас техніку й кадрових військових, рейтинги диктатора в самій Росії стрімко посилюються донизу, й це матиме лавиноподібний ефект для всієї російської політики, економіки, соціальної сфери. Путін став заручником власної пропаганди, йому не пробачать відкритий програш [82, с. 20].

Як відомо будь-яка війна закінчується миром. Саме тому доречно вже на цьому етапі російсько-української війни вести мову про можливі наслідки. Перш за все, дана війна значно послабила економічний потенціал всіх її учасників (прямих та опосередкованих) та змусила більше уваги приділяти збройним силам. Наслідки цієї війни будуть визначати сфери впливу потужних світових держав та детермінувати формування геополітичних стратегій у міжнародних відносинах. Песимістичний сценарій в цьому контексті полягає в тезі про те, що війна в Україні – це початок Третьої світової війни, а оптимістичний розвиток подій передбачає приборкання агресора та відновлення статус-кво, що існував до 2014 р. Низка аналітиків схиляється до думки про те, що конфлікт на Донбасі буде «заморожений» та стане механізмом шантажу з боку Росії й

джерелом постійної напруги щодо України. Адже конфлікт в Україні став поштовхом до зміни системи міжнародних відносин, яка склалася після 1945 р.

Крім того варто проаналізувати основні геополітичні та воєнні реалії сучасності, зокрема зупинившись на розгляді лише поняття «гібридної війни» та Росії як її безпосереднього суб'єкта, про що мова іде наступним чином.

3.3. Квантові війни як глобально-технологічна проблема у світовій шахівниці та її гібридні методи

Поняття «гібридна війна» як підґрунтя квантово-технологічної війни одним з перших став застосовувати американський дослідник М. Маклуен, який у своїх наукових працях детально аналізував роль інформації в сучасному світі. Вчений сформулював важливий висновок про те, що засоби масової комунікації стали новими «природними ресурсами», що збільшують багатство суспільства. Він запропонував світу новаторську тезу: істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації. На основі багаторічних досліджень вчений довів, що сучасні війни зазвичай ведуться в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь [98, с. 202]. За визначенням фахівців, «гібридна війна» – це прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно нормам міжнародного права. Гібридна війна не ведеться окремо, оскільки є паралельним процесом і має на меті психологічний параліч противника. У такому разі виділяють три сфери ведення бою – це фізична, моральна і ментальна. За таких умов інформаційне протиборство набуває нової форми боротьби сторін, у якій використовуються різноманітні, спеціальні засоби за для того, щоб сильніше збільшити свій вплив на інформаційний простір та інформаційні ресурси, а також на особовий склад противника, який тепер становить не тільки боєздатні резерви, а все населення країни або країн, що беруть участь у конфлікті на боці противника.

Гібридна

війна, як і звичайна концепція ведення бойових дій має на меті досягти стратегічних цілей і в кінцевому підсумку – перемогти [68, с. 123].

Узагальнюючи різноманітні теоретичні погляди на характер і практичний перебіг останніх воєнних конфліктів, В. Телелим, Д. Музиченко та Ю. Пунда підкреслюють, що основними ознаками конфлікту, які дають підстави класифікувати його як «гібридну війну», є:

- залучення до протиборства незаконно створених збройних формувань, найманців, представників криміналітету, диверсійно-розвідувальних сил;

- втягування цивільного населення у конфлікт як добровільних чи найнятих за платню «живих щитів»;

- загроза застосування збройних сил, які розгортаються вздовж державного кордону, у разі застосування однією зі сторін військової сили проти власного «мирного населення»;

- блокування спроб міжнародної спільноти врегулювати конфлікт відповідно до норм міжнародного права;

- потужний інформаційно-психологічний вплив, спрямований на дестабілізацію обстановки всередині конфліктуючої держави, зниження підтримки населенням діючої системи влади, забезпечення підтримки дій інсургентів, створення негативного іміджу влади конфліктуючої держави на міжнародній арені;

- максимально можливе посилення протистояння з конфліктуючою державою в економічній, дипломатичній, інформаційній та інших сферах [145, с. 31].

Можна констатувати, що здійснення «гібридної війни» передбачає застосування як відкритих, так і прихованих засобів агресії, при цьому останні є основними. Особлива загрозливість «гібридної війни» полягає у її латентному впливі на свідомість та підсвідомість громадян причому як противника, так і власно країни-агресора. Під час проведення «гібридної війни», на громадян країн-учасників цього протистояння здійснюється

перманентний інформаційно-психологічний вплив з метою маніпуляції свідомістю широких верств населення й отримання влади над суспільною думкою.

Як слушно зауважує О. Саєнко, головним завданням інформаційно-психологічного впливу є зміна установок особистості. Для цього в ході гібридної війни усе, що сьогодні поширюється російськими засобами масової інформації на території України, особливо у східних областях, є відвертим перекручуванням картини дійсності. Використовуються нові, а точніше, брудні, методи та способи ведення цієї війни: підкуп, шантаж, залякування, викрадення людей, захоплення державних об'єктів, органів місцевої влади та об'єктів критичної інфраструктури, організація та проведення терористичних актів. Усе це супроводжується резонансними акціями насильства до непокірних та проявами мародерства. Механізм інформаційно-психологічного впливу ґрунтується на маніпуляції свідомістю мас і внесенням у свідомість цілеспрямованої дезінформації. Механізм духовного насильства над людиною, групою, масою спрямований на спотворення повідомлення про реальність, щоб, незважаючи на їх неправдивість, особа приймала їх як вірогідні й поступала би відповідно до цієї деформованої інформації [137].

Гібридна війна як основа квантової війни за своєю сутністю має нелінійний, неklasичний характер. Для її здійснення агресор застосовує низку методів та засобів воєнного, економічного, інформаційного, політичного та духовного характеру.

В цьому контексті варто погодитись з думкою А. Дорошевич, яка підкреслює, що було б помилковим зводити гібридну війну тільки до її інформаційної складової, можливостей обробляти гігантські масиви даних, вибудовувати безструктурні суб'єкти. Така війна має свої особливі ознаки, а саме: це війна між різними рівнями цивілізаційного розвитку, де використовуються не тільки і не стільки воєнні засоби, а й легальні інструменти управління, демократії, культури, ЗМІ, освіти, що не відокремлює їх від повсякденного життя і робить ефективним засобом маніпулювання.

Якщо раніше суб'єкти воєнних дій були цивілізаційно порівнянними, використовували відносно однакові засоби, сьогодні ведеться війна за рахунок розрізнення в цивілізаційному рівні розвитку. Гібридна війна ведеться і проти ворогів, і проти друзів, вона тотальна. Мислення та поведінка перепрограмовуються зовні таким чином, що люди самі руйнують свою державу та владу всередині, відбувається саморуйнування. Інформаційні та соціальні технології легко проникають крізь структурні форми будь-якого походження і функціонування (державні кордони, влада) і засновані на поєднанні хаосу та впорядкування [36, с. 25].

В наш час, на думку Є. Магди, саме Росія використовує широкий спектр методів гібридної війни: «криве дзеркало» – перекручування та пересмикування фактів та дискурсів; «легітимний вигнанець» – можливість використання особи колишнього президента В. Януковича для тиску та піддання сумнівам легітимність нинішньої влади; «спекуляції на історії» – вочевидь не новий інструмент, сутність якого полягає у педалюванні дискусійних моментів українсько-російської історії; «заперечення очевидного» має на меті зберігати обличчя, створювати видимість відсутності агресії; «килимове бомбардування дезінформацією» призводить до зростання панічних настроїв, зневіри, появи численних ліній розколу в українському суспільстві, що врешті має призвести до дестабілізації ситуації всередині країни; «перетягування Заходу» – намагання створити проросійську коаліцію помножуються на активне лобіювання інтересів Росії діючими та колишніми європейськими політиками. До цього варто також додати активну інформаційну компанію, яка спрямована на формування позитивного образу Росії в Європі; «показна миротворчість» так само має на меті створити ілюзію Москви як мирно налаштованої та непричетної до конфлікту сторони. З іншого боку, має запевнити в наявності інтересів Росії на території України та права їх відстоювати; «гримаси демократії» використовуються для нагнітання внутрішньополітичного напруження в Україні. Марш «Барсу» та ВВ-шників на Київ – яскравий приклад використання такого методу; «економічні лещата»

мали би підштовхнути Україну до економічного краху. Виснажена та об'єктивно залежна від російських ринків економіка й нині знаходиться на межі, втім, спостерігаються і позитивні тенденції; «фактор газу для Європи» – випробувана стратегія звинувачення України у минулих реальних та майбутніх потенційних проблемах із зимовими поставками газу [95, с. 140].

Варто вважати, що квантовим ресурсом «гібридної» війни, яку здійснює РФ проти України на сучасному етапі, стали соціальні мережі. Так, експерти ще з початку Майдану в Києві помітили, що у соцмережах РФ, а також країн-сусідів (Польщі, Румунії, Угорщини, Австрії) почала з'являтися велика кількість негативних коментарів про Україну. Причому їх аналіз вказував на те, що така акція готувалася заздалегідь, адже під час написання коментарів у Польщі використовували молодіжний сленг, в Австрії – віденський діалект. Польські журналісти з'ясували, що ці коментарі розсилалися з російських IP-адрес. Важливим інструментом інформаційного впливу РФ на Україну є книжкова продукція антиукраїнського змісту, в якій заперечується існування окремої від росіян української нації з власною мовою, культурою та історією, ставиться під сумнів право української нації на самовизначення й утворення національної держави, а незалежність України характеризується як сепаратизм, розпалюються міжнаціональна та релігійна ворожнеча, у свідомості громадян РФ, а також російськомовних громадян України формується образ ворога – українця. Варто зауважити, що такі книги почали з'являтися ще у 2000-х роках, проте масово почали публікуватися цього року. Одним із вагомих інструментів антиукраїнської пропаганди РФ є кінопродукція – численні серіали та фільми, які донедавна масово трансливалися загальнонаціональними українськими телеканалами. У такій кінопродукції українців показують як негативних персонажів, перекручують історичні факти про Україну, звеличують дії російських військових і силовиків, зокрема під час окупації українських земель тощо. Окремим інструментом інформаційного впливу РФ є так звані науково-дослідні центри, що мають свої представництва в колишніх радянських республіках і, за

прикладом європейських грантових організацій, набули статусу автономних некомерційних організацій (Институт стран СНГ, Международный институт политической экспертизы, Русский институт, Институт национальных стратегий, Кавказский институт демократии та Институт евразийских исследований), спеціально-створені молодіжні «недержавні» організації (Кримський «Прорив», закарпатський Русинський «Прорив», «Євразійський союз молоді») та фонди («Русский мир») [117, с. 34].

Отже, на сьогоднішній день РФ здійснює проти України так звану «гібридну війну», застосовуючи як воєнні, так і не воєнні сили й засоби. Інформаційна зброя задіяна у такій війні, спрямована не тільки проти нашої держави, а й проти низки інших країн, особливо тих, що підтримують Україну у боротьбі з агресором. Разом з тим, Україна, всі держави доброї волі шукають шляхи до миру, створюючи різноманітні площадки для переговорних процесів.

Продовжуючи вищезначену логіку, на нашу думку, доречно розглянути існуючі можливості завершення війни (Мінські домовленості, міжнародні санкції). Як відомо 26 серпня 2014 року в Мінську відбулася зустріч керівників України, Росії, Білорусі, Казахстану і Європейського Союзу. Були обговорені стратегічні питання: звільнення полонених, закриття кордону України з Росією, реалізація мирного плану П. Порошенка в Донбасі, зменшення негативних наслідків для країн Митного союзу від ратифікації Україною Угоди про асоціацію з ЄС, енергетичні питання. Відбулася зустріч президентів України і Росії. У форматі ЄС – Росія – Україна 5 вересня 2014 року був підписаний Мінський протокол, а 20-го – Меморандум про його реалізацію. 11-12 лютого 2015 року відбулася чергова зустріч «Мінськ – 2» за участю президентів РФ, Франції, канцлера ФРН, Президента України [133, с. 19].

Деталізуючи особливості пошуку миру у Мінську, зазначимо, що у лютому 2015 р. було підписано два документи. Комплекс заходів із виконання Мінських домовленостей, що його підписати представники контактної групи

(України, Росії, ОБСЄ за участю так званих ЛНР та ДНР), і Декларацію, засвідчену лідерами чотирьох держав, яка закликає виконати Комплекс заходів. Суть нових Мінських домовленостей полягала у тому, щоб з 15 лютого 2015 р. встановити безумовне припинення вогню, що має супроводжуватися відведенням важкої артилерії калібром понад 100 мм на відстань від Мінської лінії для незаконних збройних угруповань і фактичної лінії перебування для Збройних сил України на 25 км. Загальна буферна зона мала сягати 50 км. При цьому буферна зона для реактивних систем залпового вогню становитиме 70 км, для РСЗВ типу «Смерч», «Торнадо» та «Ураган» – 140 км. Підписані домовленості також передбачали звільнення всіх заручників протягом 19 днів. Для відведення важкої артилерії було встановлено 14-денний термін, після цього протягом 5 днів мали бути звільнені заручники. Також передбачалося запровадження спільного захисту українського кордону за участю представників ОБСЄ. На другому етапі до кінця 2015 року українські прикордонники мали у повному обсязі відновити контроль над українським кордоном [103, с. 10].

Обидві домовленості у Мінську містили політичні та військові кроки щодо досягнення миру, які нажаль не були виконані Росією та її сателітами, що загальмувало мирний процес.

Необхідно зазначити, що проведення переговорів у Мінську щодо врегулювання конфлікту на Донбасі утруднено низкою обставин: Росія не визнає себе стороною конфлікту, лідери так званих ДНР та ЛНР висувують неадекватні вимоги до України, а також не виконують вже досягнутих проміжних домовленостей. В той же час, мінський процес надав можливість зменшити ескалацію воєнного протистояння, звільнити українських громадян з полону, домовитись про відведення важкого озброєння від лінії розмежування тощо.

Розкриваючи вище означені тези, звернемось безпосередньо до пунктів Мінських домовленостей (так званого Мінську-1 й Мінську-2). Зокрема, згідно пп. 1, 8 та 11 першого документу та пп. 2, 7, 8 другого сторонами конфлікту

визначаються Україна та ДНР і ЛНР. Ліквідація наслідків ведення бойових дій покладається виключно на Україну як на головного винуватця збройного протистояння. В п. 7 цих домовленостей мова йде про продовження інклюзивного загальнонаціонального діалогу [124].

Отже, РФ наполягає на внутрішньодержавному, громадянському характері війни в Україні, заперечуючи власну участь у цьому протистоянні, що створює припони для конструктивного діалогу у мінському форматі. У Мінських домовленостях викладені вимоги щодо проведення виборів на території ДНР та ЛНР, а також конституційної реформи на користь даних утворень. Відповідно йде мова про здійснення інкорпорації представників вище зазначених квазісуб'єктів у систему влади в Україні. Це надасть Російській Федерації важелі впливу на неї. Якщо інтерес останньої, хоч і в опосередкованій формі, але чітко вказаний на рівні конкретних пунктів вище зазначених документів, то врахування вимог України відбувається на незадовільному рівні. [138, с. 44].

Проведення виборів на Донбасі без попередньої демілітаризації регіону та відновлення українського кордону не призведе до миру, а лише поглибить конфлікт та створить нові загрози для української державності. Саме тому бурхливі дискусії у політичному та експертному середовищах викликав п. 11 Мінських угод від 12 лютого 2015 р., згідно з яким передбачено проведення конституційної реформи в Україні з набуттям чинності нової Конституції до кінця 2015 р.

На думку деяких фахівців, виконання цих домовленостей необхідно для того, щоб кризу на Донбасі можна було розв'язати політико-правовим, тобто мирним, шляхом. На цьому не раз наголошував Президент України у своїх виступах, а також у зверненні щодо голосування у Верховній Раді змін до Конституції 31 серпня 2015 року. Саме такого підходу рекомендують дотримуватися українській владі лідери провідних цивілізованих країн світу, зокрема Німеччини, Франції, США та ін. Вони наголошують на важливості децентралізації влади в Україні й виконання Мінських домовленостей у

рамках конституційної реформи. Підтвердженням цього стала тристороння зустріч у Берліні Президента України П. Порошенка, Канцлера Німеччини А. Меркель та Президента Франції Ф. Олланда (24.08.2015 р.). у своїх заявах вони підкреслили необхідність повного виконання Мінських домовленостей. А. Меркель зазначила, що ця зустріч спрямована на зміцнення нормандського формату та виконання Мінських домовленостей. З огляду на те, що Росія і бойовики так званих ДНР і ЛНР вважають запропоновані Україною конституційні зміни недостатніми й такими, що не відповідають Мінським угодам, важливою є позиція щодо цього лідерів Європейського Союзу. А. Меркель і Ф. Олланд визнали: Україна виконує свої зобов'язання щодо конституційних змін. А. Меркель вважає великим досягненням України те, що внесення змін до Конституції відбувається відповідно до Мінських домовленостей. Водночас, Ф. Олланд заявив, що всі сторони – підписанти Мінських угод несуть відповідальність за виконання домовленостей [132, с. 29].

Можна констатувати, що західні партнери в цілому підтримуючи Україну на її шляху до миру не завжди до кінця розуміють специфіку переговорного процесу в умовах «гібридної війни» та прагнуть захистити в першу чергу власні національні інтереси.

Вочевидь, найбільш гостро проблему миру відчують народи й уряди, що є сусідами України, які неодноразово протягом своєї історії стикалися з загарбницькою політикою Росії. Мова йде про країни Балтії та Польщу. Так, характеризуючи ефективність мінського процесу Президент Польщі Анджей Дуда (виступ на відкритті Економічного форуму у Польщі у 2015 р.) наголосив, що Мінські домовленості не принесли довготривалого миру та окреслив головні загрози для сьогоденної Європи: демографічну кризу, кризу Єврозони, імміграційну кризу, а також небезпечну маргіналізацію теми війни в Україні та російської агресії. Він закликав Європу до єдності у питаннях вирішення російсько-українського конфлікту задля довготривалого миру. «Проблема підтримки сепаратистів, які намагаються відокремити

частину суверенної держави, якою є Україна, може спричинити зміну кордонів Європи, що стане вкрай небезпечним прецедентом», – наголосив Президент Польщі [136, с. 146].

Вочевидь, переговорний процес у мінському форматі відбувається складно, суперечливо та непослідовно, що пов'язано з небажанням Росії та її сателітів йти на компроміс й допитися підписання угод вигідних виключно кремлівській владі. Роль європейських посередників у цьому процесі полягає, перш за все, у допомозі напрацювання компромісних угод та у здійсненні контролю за ходом перемовин у встановленому форматі.

Враховуючи агресивну позицію Росії на міжнародній арені та розв'язану нею проти України війну, світове співтовариство цілком логічно вдалося до низки санкцій проти РФ, «примушуючи» її таким чином до миру.

Санкції запроваджені проти Росії у 2014 р. мали комплексний характер: спочатку індивідуальні, а потім торговельні та фінансові. Такі санкції оголосили США, Європейській Союз, Австралія, Канада, Норвегія, Швейцарія, Японія та ін. З березня 2014 р. Європейській Союз прийняв низку резолюцій, висловлюючи своє обурення щодо дій Росії проти України, введення та розширення санкцій, які запроваджувались у три етапи:

1) дипломатичні заходи проти 18 осіб, яких звинувачували у розкраданні державних коштів України (Рішення Ради ЄС від 6 березня 2014 р.);

2) замороження активів та заборона на в'їзд до ЄС для осіб, внесених до розширеного переліку (Рішення Ради ЄС від 17 березня 2014 р.);

3) фінансові та економічні санкції щодо окремих галузей та напрямків співпраці з Росією (Рішення Ради ЄС від 25 та 30 липня 2014 р.) [162, с. 167].

Окрім вищезначених документів, 27 березня 2014 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 68/262 «Територіальна цілісність України», а керівним органом НАТО було прийнято Декларацію «Про підтримку України» від 30 травня 2014 р., яка кваліфікувала дії Росії як «явну та безперечну агресію» проти України [21].

Санкційна політика України

Необхідно зазначити, що введення санкцій проти Росії стало значним успіхом вітчизняної дипломатії та політичного керівництва України, які змогли донести всю небезпечність дій РФ не тільки для нашої держави, але й для світового співтовариства в цілому. Можна констатувати, що Росія не очікувала такої реакції на свої дії, виходячи з досвіду російсько-грузинської війни 2008 р., коли міжнародна спільнота не протидіяла агресії РФ проти суверенної держави. Безумовно введені проти Росії санкції до певної міри змусили її скоригувати свої агресивні наміри, але не відмовитись від них.

У свою чергу, Україна також прийняла низку законів санкційного характеру щодо Росії. До таких актів можна віднести насамперед ухвалені 14 серпня 2014 р. Верховною Радою Закон України № 4453а «Про санкції», № 343 від 17 липня 2014 р. «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території» і № 278 від 23 липня 2014 р. «Про утворення Комітету з питань застосування санкцій до осіб, що підтримують і фінансують тероризм в Україні», а також розпорядження Кабінету Міністрів України № 829-р від 11 вересня 2014 р. «Про пропозиції щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів» [100].

Варто акцентувати, що започатковані проти Росії санкції, перш за все фінансово-економічного характеру, почали негативно впливати на економіку агресора з моменту їх введення у 2014 році й посилили свою дію у 2015-2016 роках, що об'єктивно сприятиме зменшенню витрат на військово-промисловий комплекс та фінансування сепаратизму на Донбасі.

Отже, санкції проти Росії призвели до інтенсивного відтоку капіталу з країни. Зокрема, за даними «Центробанка Росии», сальдо за зовнішніми запозиченнями у США скоротилося зі 139 млн доларів у I кварталі 2013 р. до 44 млн у I кварталі 2014 р. Показники за позиками в країнах Європи, які були традиційними ринками капіталу для російських компаній, також стрімко й у десятки разів скорочуються. З'явилася проблема з конвертованою валютою, адже тепер угоди з країнами, чийми грошовими одиницями є долар і євро,

припиняються. Дефіцит Доларів у РФ прямий наслідок санкцій. Зросли ризики для Російського бізнесу, тому західні компанії почали вимагати від російських фірм передоплати, покриття за акредитивами. Зовнішні ринки закриті для випуску євробондів російських компаній і банків. Розбалансування санкціями російського ринкового середовища породжує дефіцит не лише валюти, а й деяких споживчих товарів та продуктів харчування. Особливо після запровадження Росією контрсанкцій стосовно сільгосппродукції з ЄС та США [35, с. 9].

В цілому санкції мали за мету економічно ослабити Росію, зменшити суспільну підтримку дій Путіна та у підсумку змусити РФ відмовитись від агресивних дій щодо України, подальших імперських планів, підписати мирну угоду.

Як констатують аналітики, деякі країни ЄС зайняли неоднозначну позицію щодо війни Росії проти України. Зокрема Франція, південні держави члени ЄС (Італія, Іспанія, Португалія, Греція) не квапляться конфронтувати з Росією через Україну. Не виключено, що деякі з країн ЄС можуть у подальшому накласти вето на санкції проти Росії або заблокувати їхнє продовження. Такі наміри неоднаразово висловлювали в урядових колах Італії, Кіпру, Чехії, Словаччини, Греції та Угорщини [165, с. 26].

Варто зауважити, що пошук шляхів закінчення війни в Україні має декілька форматів «мінський», «жєневський», «нормандський», які на жаль не дали остаточного результату – встановлення миру. Дипломатичні зусилля доповнюються економічними санкціями, збереження яких з боку окремих країн Європи стає все більш проблематичним.

Війна в Україні актуалізувала питання збереження миру, підтримки стабільного неконфронтаційного світового порядку, розроблення та вдосконалення механізмів мирного врегулювання конфліктів.

Виходячи з вищенаведеного розглянемо докладніше проблему цінності миру, визначення засобів його збереження. Так, І. Кант у трактаті «До вічного миру» доводить можливість його встановлення та існування у планетарному

масштабі, на відміну від скептиків, які стверджують, що людина це «агресивна тварина» не здатна до мирного існування. Зокрема, він наполягав на тому, що будь-яка людина і держава врешті-решт є розсудливими, їх лише слід поставити у такі практичні взаємини і так організувати побудову відносин, щоб егоїстичні схильності взаємно паралізували одна одну. Тобто він не ставив питання про моральне переродження людей, а прагнув до того, щоб носії немирних намірів були поставлені в таке становище, при якому вони вимушені підкорятися примусовим щодо суб'єктивної волі законам, які забезпечують злагоду, тобто можливість взаємного існування. До цієї проблеми він не підходив абстрактно, визнавав існування ворожнечі, яка породжена відмінностями в соціальних передумовах життя, мовах і релігіях. Під кутом зору загроз миру і згоді між народами він формулює дві гарантії, що, на його думку, нейтралізують зазначені джерела ворожнечі. Першою із них є зростання культури, поступове зближення людей і спрямування їх спілкування до більшої згоди на принципах, що передбачають не послаблення соціальних, економічних і культурних сил, які є у них, а їх рівновагу та активне змагання. Другою гарантією він вважав бажання економічного процвітання, притаманне кожному народу [64, с. 33].

В наш час відбувається поступове переформатування системи міжнародних відносин, що потребує чіткого забезпечення мирного існування народів, створення правових гарантій недопущення війни. Конфлікт в Україні показав, що дії держав з позиції сили можуть порушувати існуючі правила та норми, ставити під сумнів цінність миру, навіть після гіркого досвіду двох світових воєн.

3.4. Мирне співіснування України та дотримання правил «гри» як патріотичний гарант щодо шахового світового порядку

В наш час відбувається поступове переформатування системи міжнародних відносин, що потребує чіткого забезпечення мирного існування

народів, створення правових гарантій недопущення війни. Конфлікт в Україні показав, що дії держав з позиції сили можуть порушувати існуючі правила та норми, ставити під сумнів цінність миру, навіть після гіркого досвіду двох світових воєн.

У цьому контексті актуальними є положення щодо закону про вічний мир, сформульовані І. Кантом і які можуть вважатися імперативами становлення миру між народами і державами: жодна держава не повинна насильницьки втручатися в політичний устрій та управління іншої держави; державні борги не повинні використовуватися для цілей зовнішньої політики; жодна держава під час сутички не повинна вдаватися до таких засобів, які зробили б неможливою взаємну довіру в майбутньому; у відповідності з розумом у відносинах держав між собою не може існувати ніякого іншого шляху вийти із стану постійної війни, ніж зректися подібно окремим людям своєї дикої (беззаконної) свободи [64, с. 35].

На думку сучасних дослідників, гарантією нового міжнародного порядку, що ґрунтується на прагненні усіх спільнот мирного співіснування і досягнення спільного блага, повинно стати оновлене міжнародне право. Виходячи з цього, інститут переговорів, посередництва, примирення та арбітражу, виразом міжнародного права, потребує підтримки з боку у акторів міжнародних відносин. Прогрес у цьому напрямку змогу міжнародній спільноті здійснити перехід від просто скупчення держав до структури, у межах якої стає можливий мирне вирішення конфліктів. Звідси міжнародне право повинно унеможливити диктат волі сильнішого у міжнародних відносинах [25, с. 9]. Тобто цінність миру повинні визнавати формально й головне фактично усі суб'єкти міжнародного права, утверджуючи її у своїй зовнішній політиці.

Адже мир є однією з базових загальнолюдських цінностей, що потребує постійного захисту задля збереження життя на Землі. Мета миру як загальнолюдської цінності полягає у задоволенні всезагальної потреби безпеки та відсутності загрози життю. Мир вважають найвищою політичною цінністю як умову збереження найвищої цінності людини. Мир слід розуміти як мирну епоху в історії будь-якої держави, коаліції держав, яка

позначена відсутністю відкритих військових конфліктів між народом, який проживає на території що розглядається та іншим народом базується на невійськовій зовнішній політиці між держава врахуванні національних інтересів кожної з сторін, а також на договорах або інших документах, що підписуються між сторонами. Нерідко мир переривається війною. Відсутність миру виключає суспільну і особисту безпеку [112, с. 144].

Проблему цінності миру у свій час розробляв відомий вчений-гуманіст А. Швейцер, який репрезентував «етику благоговіння перед життям». Так, у праці «Культура і етика» він доводить необхідність відповідальності і самостійності людини для збереження цивілізації. Відповідно до ідеалу матеріального і духовного буття людини, етика благоговіння перед життям вимагає від людини при максимальному розвитку всіх її здібностей і в умовах найширшої матеріальної і духовної свободи, боротися за те, щоб залишитися правдивою стосовно до себе самої і розвивати в собі співчуття і діяльну співучасть у долях усього життя, що її оточує. Вона має глибоко обмірковувати продумати своє життя і постійно усвідомлювати всю відповідальність, що накладає на неї життя [163].

Миротворча освіта – це основні знання, настанови та ємності що прагнуть трансформувати такі способи мислення, настанови та поведінку людей, що створюють або поглиблюють насильницькі конфлікти [3, с. 21]. Миротворча освіта спрямована на виховання культури миру – усвідомлення цінності й значущості ненасильницьких практик поведінки на індивідуальному рівні а недопущення війни як засобу врегулювання міжнародних суперечок.

Відповідно до документу ООН, культура миру – це сукупність ціннісних установок, світоглядних орієнтацій, традицій, типів поведінки і способів життя, заснованих на повазі до життя, припиненні насильства, заохоченні ненасильства і практичній відмові від насильства через звернення до освіти, діалогу та співпраці; повазі до суверенітету, територіальної цілісності і незалежності держав; повній повазі та дотриманні всіх прав і

основних свобод людини; прихильності до мирного врегулювання конфліктів; повазі й заохоченні рівних прав і можливостей жінок та чоловіків; прихильності до принципів свободи, справедливості, толерантності, солідарності, співпраці, культурної різноманітності, діалогу і взаєморозуміння на всіх рівнях суспільства та між народами [86].

Тому, задля розвитку культури миру потрібні смисложиттєві настанови мудрості на рівні особи, держави та суспільства, в яких Україна постає поставангардом таких мудрих рішень.

РОЗДІЛ 4. ГЕОМЕТРИЧНА ПРИРОДА ФРАКТАЛЬНО ВИРАЖЕНИХ ЗНАНЬ У СВІТОВІЙ ШАХІВНИЦІ

4.1. Людиноцентризм та людинокосмізм освіти, науки та виховання у світовій шахівниці

На нашу думку, важливу роль у розвитку миролюбства та вихованні культури миру відіграє система освіти як ефективно діюча константа фрактальності, яка повинна формувати у суб'єктів навчання людиноцентричний світогляд. У справі фрактального (однакового) формування ідеалу миролюбства як ключової домінанти суспільної свідомості нашого національного соціуму головну роль відіграє саме система освіти, особливо її гуманістично-інноваційна реформа, заснована на принципах демократизму та людино-центричності.

Освіта є потужним засобом формування неконфліктної свідомості, миролюбного світогляду, що дозволяє у подальшому його носіям реалізовувати принцип миру у політичній, державній, професійній діяльності.

Розвиваючи вищезначену логіку, дослідники стверджують, що наукове обґрунтування холістичного підходу до «освіти задля встановлення миру» передбачає вирішення завдань, які по суті презентують три варіанти визначення предмету «освіти задля встановлення миру»:

1. «Навчання розв'язанню конфліктів» сконцентоване на соціально-поведінкових симптомах конфліктів. Така освіта зорієнтована на напрацювання навичок вирішення міжособистісних конфліктів техніками переговорів та посередництва, а також на вироблення вмінь налагодження комунікацій шляхом активного слухання, визначення потреб, розділення фактів та емоційних висновків.

2. «Навчання демократії» базується на розумінні, що з демократизацією суспільства випадки вирішення конфліктних ситуацій допомогою грубої сили зменшуються. Ціль навчання вбачається у формуванні «відповідальних громадян», котрі змушували би державу звітувати перед суспільством щодо

відповідності Політики стандартам миру.

3. «Навчальний курс прав людини» ставить за мету довести, обізнаність громадян у сфері прав людини стає основою для реалізації такої стратегії, якій повинно слідувати людство задля того, щоб наблизитися до моделі мирної глобальної спільноти [119, с. 298].

Нажаль, людство в цілому та окремі держави й народи починають усвідомлювати цінність миру лише після чергової війни і великих втрат спричинених нею. Чи може людство повністю відмовитись від війни як засобу досягнення певної мети та вирішення конфліктних ситуацій, є питанням дискусійним. Позаяк мир і війна як глобальні та суспільні феномени знаходяться у діалектичній єдності й обумовлюють існування один одного.

Отже, мир розглядається як певний стан або процес у світі, спрямований на узгодження інтересів різних суб'єктів та є протилежним війні. Мир трактується як певна діяльність, процес, спрямований на завершення протиборства. Війна, як протилежність миру, розглядається як певний стан або процес у світі, спрямований на протиборство та є способом дезорганізації? Єдність цих феноменів полягає у тому, що будь-яка війна закінчується миром, а хиткий, протирічливий мир може стати підґрунтям для подальшої війни. Для усвідомлення цінності миру людство та окремі народи повинні пам'ятати руйнівні наслідки війни, розуміти, що застосування нових видів озброєнь може призвести до повного знищення людської цивілізації. Принцип мирного співіснування має стати основоположним у міжнародних відносинах та забезпечуватися як окремими державами, так і міжнародними інституціями.

4.2. Перспективи розвитку інклюзивної освіти України на світовому шаховому полі

Сучасний розвиток інклюзивної освіти як системи інтелектуальних послуг в Україні визначається Європейською інтеграцією, орієнтованою часовою пріоритетністю щодо фундаментально-смыслових цінностей

загальносвітової культури дипломатії. Адже інтеграційний процес полягає у впровадженні норм і стандартів в освіті не лише з боку держави, а й з боку феноменально-екзистенційного підходу окремої особи чи осіб, зокрема з особливими потребами, що своїми креативними ідеями створюють послідовно-виважені кроки у розвитку інклюзивної освіти.

Найістотнішим фактором такої дипломатичної освіти є критеріальна зміна рольової позиції суб'єкта з інвалідністю, що, насамперед, має квантовий (курпускулярно-хвильовий) захист безпеки в координатах людиноцентризму та людинокосмізму, в яких той, кого навчають, постає тим, хто завдяки збалансованим сенсорно-розумовим здібностям навчається. Саме такі студенти у процесі навчання не є споживачами знань, а мудрими ініціаторами інклюзивної освіти. «Викладач відтепер є спонукачем до пошуку дослідження явищ та процесів, самостійному рішенню проблем для студента. Процес самостійного здобування знань потребує від того, хто навчається, значних інтелектуальних та психологічних зусиль. Щоб мінімізувати затрати психологічних зусиль того, хто навчається, завданням викладача є переконати студента у тому, що позитивний результат його діяльності гарантований і вимірюється не кількістю отриманих балів, а якістю здобутих знань» [47, с. 66].

При цьому, рух назустріч інклюзії відображає нові погляди не лише на освіту, але й місце людини в суспільстві, які супроводжуються розробкою правових норм на міжнародному рівні. «Вперше інклюзія була підтримана Всесвітньою декларацією прав людини у 1948 році і знаходить відображення у всіх міжнародних документах у сфері освіти» [142, с. 128].

У цьому контексті варто акцентувати увагу на інклюзивну освіту осіб з особливими потребами як *поставангард у світовій шахівниці*. Адже необхідність інклюзивного навчання обумовлена міжнародними документами. Так, у Конвенції ООН про права особи основоположним є принцип розвитку кожної персони, що передбачає відсутність дискримінації. «Причому, якщо ст. 23 спрямована на захист прав осіб з обмеженими

функціональними можливостями – то зміст решти статей стосується однаково усіх категорій осіб – як здорових, так і з обмеженими функціональними можливостями... У країнах ОЕСР (Міжнародна організація економічної співпраці та розвитку) студенти-інваліди у вищій школі представлені недостатньо. Хоча їх число з кожним роком збільшується» [122].

Таким чином, вирішення означеної проблеми потребує відповідного часу, оскільки поруч із економічними негараздами, варто визначити ряд не менш важливих питань, пов'язаних із якісною підготовкою в сфері корекційної педагогіки та психології з боку мудрих вихователів, психологів, соціальних педагогів тощо. Для України така інклюзивна освіта є надзвичайно важливою як створення єдиного інтелектуального освітнього середовища у світовій шахівниці, критеріями оцінювання якої є: Час, Простір, Розвиток. Кадрове забезпечення таких осіб з особливими потребами можна здійснювати у форматі теорії ймовірності та математичної статистики, а саме: за геометричною природою теорії фракталів як діалектики єдиної множинної подібності та протиріччя щодо системи вимірювальних координат людиноцентризму та людинокосмізму. Саме таким феноменально-мудрим захистом і постає в недалекому майбутньому філософія (ідея, стратегія, принцип) квантової безпеки як сенсорно-розумовий перехід людської свідомості в ноосферний режим її полікультурно виражених обріїв смислотворчої діяльності.

4.3. Система ентропійних процесів математично-статистичної моделі світової шахівниці щодо підбору та якості оцінки персоналу

В ентропійних процесах теорії функціонально-випадкових величин як якісно нового самовизначеного стану особи, держави та суспільства, що фундаментально визначає міжнародну економіку, варто розглянути вибірковий метод математичної статистики. Це є ідея опису конкретних

статистичних розподілів сукупностей елементарних об'єктів законами розподілу ймовірностей випадкової величини. Саме така ентропійна матриця, як термодинамічний індикатор хаосу та безладу у відповідному часі та просторі, є розрахунком нейроенергетичних витрат у соціоантропологічній сутності Людини. Одним з теоретичних завдань фундаментальних досліджень є класифікація статистичних соціальних явищ і пошук імовірнісних законів їх опису, у тому числі законів одно- та багатомодальних розподілів ймовірностей одно- та багатомірних випадкових величин, що збагатило би спеціальні соціологічні теорії.

Розв'язання теоретичних завдань системи ентропії, які включають пошук функцій розподілу ймовірностей, передбачає вивчення повної сукупності елементарних об'єктів, однак таке дослідження охоплює лише частину цієї сукупності. Через неідентичність умов одержання статистичних даних різних підсукупностей емпіричні розподіли в них можуть істотно різнитися між собою та із загальним розподілом. Це стосується розподілів сукупностей опитуваних персон у фундаментально-наукових дослідженнях. Оскільки завдання математичної статистики полягає в тому, щоб на основі вибіркового опитування обмеженої кількості індивідів одержані висновки можна було поширити на всю (генеральну) сукупність об'єктів щодо досліджуваної системи ентропійно-процесуального методу розрахунку нейроенергетичних витрат серед людського персоналу. Треба домогтися, щоб вибірка сукупності окремих персон стала моделлю генеральної сукупності персон, тобто щоб на ній з прийнятною точністю відтворювався закон розподілу ймовірностей випадкової величини.

На чому ж базуються креативні ідеї вибіркового методу в системі ентропії?

Наведемо деякі визначення. Сукупність персон (осіб, індивідів), для якої необхідно встановити аналітичний вид, або закон розподілу ймовірностей випадкової величини, і його часово-просторові параметри за однією чи кількома характеристиками в результаті фундаментального дослідження,

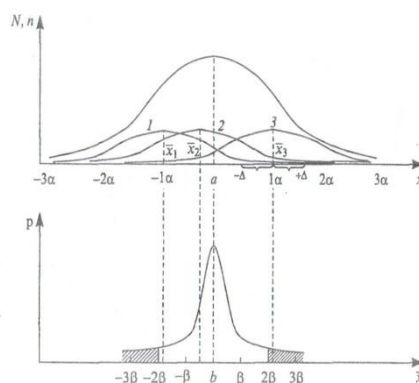
називається *генеральною*, а частина генеральної сукупності, результати емпіричного дослідження якої щодо закону і параметрів розподілу за цими характеристиками поширюються на всю генеральну сукупність, називається *вибірковою сукупністю*, або *вибіркою*.

Якість вибірки оцінюють за двома показниками: *репрезентативністю* і *надійністю*, або *точністю* вимірювань і *гарантію* цієї точності.

Персонально розглянемо, на основі яких міркувань визначається *вибіркова сукупність*, а також проаналізуємо поняття *репрезентативності* й *надійності* вибірки. Зазначимо, що методика розрахунку вибірки розроблена для однієї ознаки, а оскільки в соціологічній анкеті наводиться кілька десятків запитань, то ця методика застосовується до кожного запитання окремо. Крім того, наводиться багатомірна класифікація об'єктів за певними статистичними показниками, включеними в соціологічну анкету.

Необхідно простежити, з яких міркувань обчислюється обсяг вибірки, тобто кількість респондентів n для опитування.

Логіка обґрунтування репрезентативності й надійності так званої *випадкової вибірки в системі ентропії* (в яку особи відбираються випадково з будь-якої частини генеральної сукупності) ґрунтується на аналізі *двох* законів розподілів імовірностей випадкової величини (рис. 1): репрезентативність пов'язана з розподілом опитуваних персон генеральної N і вибіркової n сукупностей за шкалою заданої характеристики x (верхній графік), а надійність – з розподілом середніх арифметичних значень $\bar{x}_i$ різних вибірок (нижній графік). Введемо необхідні позначення для параметрів цих розподілів (табл. 1).

Таблиця 1

Сукупність	ВВ	Імовірність	Одиниця сукупності	Кількість одиниць	Середня	Дисперсія	Середньо-квадратичне відхилення
Генеральна	X	P, p	Індивід	N	a	α^2	α
Вибіркова	X	P, p	Індивід	n	$\bar{x}$	σ^2	σ
Вибірок	$\bar{X}$	P, p	Вибіркова середня	n	b	β^2	β

Для ілюстрації наведені розподіли побудовані на неперервних, а не на інтервальних шкалах, що дає змогу розглядати наочно неперервні криві замість полігонів і гістограм. Крім того, щоб показати різницю в обсягах генеральної та вибіркової сукупностей, графіки розподілів побудовані для абсолютних частот (на осі ординат відкладені частоти).

На верхньому графіку (рис. 1) зображений гіпотетичний закон розподілу генеральної сукупності, якому відповідає деяка функція розподілу, наприклад Гаусса. Його параметри a , α^2 і α невідомі, і їх необхідно оцінити за параметрами розподілу вибірки $\bar{x}$, σ^2 і σ .

В окремих випадках функцію розподілу генеральної сукупності відповідних персон називають *теоретичною*, оскільки вона визначає ймовірність деякого значення випадкової величини, а функцію розподілу вибірки – *емпіричною*, оскільки вона визначає відносні частоти випадкових величин.

Нехай з генеральної сукупності зроблено n вибірок, кожна з яких описується цим самим законом розподілу.

На верхньому графіку рис. 1 зображено три криві розподілів вибірових сукупностей з множини уявних, кожна з яких характеризується певними значеннями параметрів $\bar{x}_i$, σ_i^2 і σ_i , де $i = 1, 2, \dots, n$.

У конкретній ентропійній основі фундаментального дослідження питань міжнародної економіки реалізується одна з вибірок, параметри якої позначимо літерами без індексів $\bar{x}$, σ^2 і σ (розгляд окремих вибірок стане в пригоді при визначенні надійності однієї реалізованої вибірки). Числові значення цих параметрів у вибірці називаються *точковими оцінками*

невдомих значень цих параметрів генеральної сукупності. Оскільки точкові оцінки можуть істотно відрізнятись від істинних значень генеральних параметрів, то прийнято користуватися так званою *інтервальною оцінкою* цих параметрів. Порівняємо вибіркoву й генеральну середні. При точковій оцінці окремих персон стверджувалося, що обчислена вибіркoва середня приблизно дорівнює генеральній середній, а при інтервальній оцінці стверджується, що значення генеральної середньої перебуває в інтервалі між $\bar{x} - \Delta$ і $\bar{x} + \Delta$, що називається *довірчим інтервалом*. Тобто відхилення вибіркoвої середньої від генеральної менше величини Δ (тобто $|\bar{x} - a| < \Delta$).

Крім того, методи математичної статистики не дають абсолютної гарантії, що значення генеральної середньої у здійсненій вибірці потрапляє в довірчий інтервал. Можна лише стверджувати, що генеральна середня відповідної персон потрапляє в довірчий інтервал з деякою ймовірністю $\gamma = P(|\bar{x} - a| < \Delta)$, яка називається *довірчою*. Тому довірчий інтервал Δ називається також *граничною помилкою вибірки*, а обернена йому величина $\theta = 1/\Delta$ називається *точністю* оцінки генеральної середньої. Обидва ці параметри характеризують *репрезентативність* вибіркoвого дослідження з огляду питань міжнародної економіки.

У цьому сенсі довірка ймовірність характеризує *надійність* вибірки персон, оскільки визначає ступінь упевненості в тому, що в окремо взятій вибірці персон розбіжність між вибіркoвою і генеральною середніми не перевищує допустимої величини Δ . На чому ж ґрунтується ця впевненість?

Якщо здійснити кілька вибірок, обчислити їх середні $\bar{x}_1, \bar{x}_2, \dots$ (рис. 1, верхній графік) і відкласти одержані значення на осі абсцис (рис. 1, нижній графік), то виявиться, що сім'я цих середніх утворює стійкий закон розподілу персон. Згідно із *центральною граничною теоремою* [158, с. 157] зі збільшенням обсягу вибірок крива розподілу їх середніх $\bar{x}_i$ як значень $BB \bar{X}$ прямує до кривої нормального розподілу Гаусса (до кривої розподілу Стюдента при малих вибірках до 30 одиниць) з параметрами b, β^2 і β . На осі

абсцис замість середніх $\bar{x}_i$ можна відкласти центровані змінні $\Delta = \bar{x} - b$ або нормовані (довірчий інтервал Δ вимірюється одиницями β).

Проінтерпретуємо форму кривої, зображеної на рис. 1, нижній графік. Витягнута вгору дзвіноподібна крива вибірових середніх x_i означає, що значна кількість їх неістотно відрізнятиметься від середньої генеральної a , тобто всі значення x_i скупчуватимуться поблизу b , що так само прямує до генеральної середньої a $M[\bar{x}] = b = a$, що й визначається великими значеннями ймовірностей у центральній ділянці кривої. Рідко зустрічатимуться вибірки, середні значення яких значно відстоять від b . Ймовірності їх визначаються малими ординатами на крилах кривої розподілу. У свою чергу, ентропійна сім'я вибірових середніх, зокрема як часово-просторовий вимір, розподілиться так: 68 % їх зосередиться в інтервалі від $-\beta$ до $+\beta$, 95 % – в інтервалі від -2β до $+2\beta$ і 99 % – в інтервалі від -3β до $+3\beta$ відносно центра b (у нормованих змінних t відповідні інтервали обмежені значеннями -1 і $+1$, -2 і $+2$, -3 і $+3$). Це означає, що при реалізації однієї з ентропійної сім'ї вибірок (у часі та просторі) ймовірність того, що її середня опиниться в першому інтервалі, дорівнює 0,68, у другому – 0,95, у третьому – 0,99 (останнє значення свідчить про те, що майже всі можливі вибірові середні потрапляють в інтервал від -3β до $+3\beta$). Ці величини і є довірчими ймовірностями, які ентропійно визначають надійність вибірки. Довірча ймовірність того, що різниця між вибірковою і генеральною середніми менша від деякого заданого інтервалу Δ , між окремими персонами визначається за таблицями функції Лапласа для великого обсягу вибірки і за таблицями функції Стюдента для малого обсягу вибірки:

$$P(|\bar{x} - a| \leq \Delta) = \begin{cases} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int e^{-\frac{t^2}{2}} dt & \text{для } n \geq 30; \\ C \int \left(1 + \frac{t^2}{n-1}\right)^{-\frac{n}{2}} dt & \text{для } n \leq 30. \end{cases} \quad (1.1)$$

$$(1.1')$$

Проінтерпретувавши криві на верхньому і нижньому графіках рис. 1, пояснимо логіку визначення обсягу вибірки n . Ці криві незалежні: середнє значення $\bar{x}_i$ вибірок чіткіше групуються в околі середньої генеральної a , ніж значення x_i генеральної сукупності в околі цього самого значення a .

Отже, розподіл суб'єктів «три грою» як окремих персон (олігархів, банкірів, бізнесменів тощо) на міжнародному ринку праці має більший розмах (див. верхній графік рис. 1), ніж розмах середніх, розрахованих для різних вибірок (див. верхній графік рис. 1). Умовно припустимо, що суб'єкти «три грою» в середньому створили 10 зон вільної торгівлі на міжнародному ринку праці. Це середня генеральна. Відхилення від неї можуть бути великі: знайдуться інші суб'єкти гри, які жодного разу не створили ціль (бути лідером) як зони вільної торгівлі; хоча системно у фінансовому забезпеченні ставили за лідерську мету: створювати саме такі зони вільної торгівлі, в яких варто враховувати антикорупційні ризики. Водночас середні значення за вибірками не так істотно варіюються: в окремих вибірках мінімальне значення середньої може дорівнювати близько 7, а максимальне – близько 13 влучень щодо створення зон вільної торгівлі, що так само в середньому становить 10 влучень. Але розсіяння поблизу цього значення кількості влучень щодо створення зон вільної торгівлі суб'єктами гри значно перевищує розсіяння за вибірками (груповими середніми). Тобто дисперсія верхньої кривої на рис. 1, перевищує дисперсію нижньої кривої у n разів, що дорівнює, як це буде показано далі, чисельності вибірки. Справді, значення x_i у вибірці з n елементів на шкалі абсцис верхнього графіка рис. 1 можна розглядати як незалежні $BB X_i$, параметри яких, згідно з центральною граничною теоремою, при збільшенні чисельності вибірки n до чисельності генеральної сукупності N прямують до значень числових характеристик генеральної сукупності:

$$\bar{x} = M[X] \xrightarrow[n \rightarrow N]{\text{імовірн.}} a; \quad (1.2)$$

$$\sigma^2 = D[X] \xrightarrow[n \rightarrow N]{\text{імовірн.}} \alpha^2. \quad (1.3)$$

На нижньому графіку рис. 1 зображено розподіл складної $BB \bar{X}$, де $\bar{X}$ – середня арифметична $BB X_i$:

$$\bar{X} = \frac{1}{n}(X_1 + \dots + X_n), \quad (1.4)$$

який характеризується параметрами b і β^2 . Внаслідок наведеного граничного виразу для середніх значень вибірок (1.2) і властивості математичного очікування суми незалежних $BB X_i$ (1.6), а також з урахуванням (1.4) середня $BB X_i$

$$b = M[\bar{X}] = \frac{1}{n}(M[X_1] + \dots + M[X_n]) \rightarrow \frac{na}{n} = a$$

Внаслідок граничного значення дисперсій вибірок (1.3) і властивостей дисперсії, помноженої на постійний множник суми незалежних $BB X_i$ і дисперсія $BB \bar{X}$

$$\begin{aligned} \beta^2 = D[\bar{X}] &= D\left[\frac{1}{n}(X_1 + \dots + X_n)\right] = \frac{1}{n^2}(D[X_1] + \dots + D[X_n]) \rightarrow \frac{1}{n^2}(\alpha^2 + \dots + \alpha^2) = \frac{n\alpha^2}{n^2} \\ &= \frac{\alpha^2}{n}. \end{aligned}$$

З останнього виразу випливає, що чисельність вибіркової сукупності n дорівнює відношенню генеральної дисперсії до дисперсії вибірок:

$$n = \frac{\alpha^2}{\beta^2} \quad (1.5)$$

З цієї формули так само випливає, що в міру наближення n до обсягу генеральної сукупності N дисперсія β^2 зменшуватиметься, тобто нижня крива на рис. 1 звужуватиметься, а це означає, що будь-яка велика вибірка дає високу

точність вимірюваних параметрів або малу помилку. Отже, її середньоквадратичне відхилення характеризує *точність* вимірювання в міжнародній економіці. Тому назвемо β *середньою помилкою вибірки* μ :

$$\mu \equiv \beta$$

Підставивши (і у (1.5), одержимо формулу, що пов'язує кількість окремих персон, що є суб'єктами «гри грою» на міжнародному ринку праці, у вибірці n із середньою помилкою вибірки μ , якщо відома дисперсія генеральної сукупності α^2 :

$$n = \frac{\alpha^2}{\mu^2} \quad (1.6)$$

Формулу (1.6) можна використати як для визначення чисельності вибірки n , так і для розрахунку середньої помилки вибірки μ :

$$\mu = \sqrt{\frac{\alpha^2}{n}} \quad (1.7)$$

Розглянута раніше нормована змінна вибірових середніх $\bar{x} \quad t = \frac{\bar{x} - a}{\beta}$ водночас є *стандартизованою граничною помилкою вибірки* Δ , оскільки β , а отже, і μ , є константою для цього розподілу і може бути вибрана як стандарт для вимірювання Δ :

$$t = \frac{\Delta}{\mu} \quad (1.8)$$

(доречно зазначити, що n у формулі (1.6) можна назвати стандартизованою дисперсією). З формули (1.8) знаходимо μ :

$$\mu = \frac{\Delta}{t} \quad (1.7')$$

Підставивши (1.7') у (1.6), дістанемо

$$n = \frac{t^2 \alpha^2}{\Delta^2}. \quad (1.6')$$

Формула (1.6') пов'язує кількість персон у вибірці n і граничну помилку вибірки Δ при заданих значеннях t і α . Отже, якщо задатись точністю вимірювання θ або граничної помилки Δ , то можна розрахувати необхідну кількість осіб для опитування. Якщо ж відома чисельність вибірки n , то можна визначити точність вимірювання θ або граничну помилку Δ . Таким чином, формула (1.6') використовується двічі: для визначення чисельності вибірки n до проведення основного соціологічного опитування і для визначення репрезентативності дослідження, тобто помилки вибірки Δ після збирання емпіричних даних.

У формулі (1.6') є ще дві характеристики – α^2 і t , числові значення яких розраховують так. Дисперсія α^2 – невідомий параметр розподілу генеральної сукупності. Замість α^2 у формулу (1.6') можна підставити її оцінку

$$s^2 = \frac{n'}{n' - 1} \alpha^2,$$

розраховану з пілотажного дослідження чисельністю $n' < n$ для оцінки дисперсії з кожного запитання соціологічної анкети, шкали яких дають змогу це зробити.

Друга характеристика t у формулі (1.6') визначається з таблиць, що складені для функції розподілу значень вибірових середніх $\bar{X}_i$ ВВ $\bar{X}$ на нижньому графіку рис. 1.

Як зазначалося, нормована змінна вибірових середніх є аргументом функції розподілу Лапласа для великих n (або Стюдента для малих n), яка

виражає довірчу ймовірність, числові значення якої табульовані. Отже, задавши певне значення довірчої ймовірності γ , за таблицею для функції (1.1) або (1.1') знаходимо відповідні значення t . Тепер усі величини, які входять у формулу (1.6'), відомі, і можна розрахувати обсяг вибірки n .

За способом випадкового відбору одиниць в системі ентропії розрізняють два види вибірок – *повторну* і *безповторну*. При повторній вибірці персон один і той же елемент може потрапити у вибіркoву сукупність кілька разів, оскільки після спроби цей елемент повертається назад у генеральну сукупність і може потрапити у вибірку повторно. При безповторній вибірці кожний елемент генеральної сукупності може потрапити у вибіркoву сукупність тільки один раз, оскільки після спроби він не повертається назад у генеральну сукупність. Адже у фундаментальних дослідженнях ентропійного характеру використовують тільки безповторну вибірку, оскільки, умовно кажучи, кожна опитувана людська персoна заповнює соціологічну анкету тільки один раз. Однак формула (1.6') пов'язує середню помилку вибірки μ з величиною n при повторній вибірці з генеральної сукупності, обсяг якої прямує до нескінченності. Для визначення μ у безповторній вибірці з генеральної сукупності скінченного обсягу N треба підкорінний вираз у формулі (1.7) помножити на поправочний множник $(1 - n/N)$. У результаті одержимо

$$\mu = \sqrt{\frac{\alpha^2}{n}} \left(1 - \frac{n}{N}\right). \quad (1.7'')$$

Відповідним перетворенням формули (1.7'') з урахуванням (1.8) одержимо формулу для визначення обсягу сукупності n при безповторній вибірці:

$$n = \frac{t^2 \alpha^2 N}{\Delta^2 N + t^2 \alpha^2}. \quad (1.6'')$$

При великих значеннях N другим доданком у знаменнику $t^2 \propto^2$ можна знехтувати, і тоді формула (1.6'') зводиться до виразу для повторної вибірки (1.6'). На практиці значення n , одержані за цими формулами для великих N і малих $\propto^2$, різняться неістотно, і для простоти розрахунку n можна скористатися формулою для повторної вибірки (1.6'), визначаючи обсяг вибірки n із запасом.

Для дихотомічної ознаки, підставляючи значення дисперсії $\propto^2 = pq$ у формули (1.6') і (1.6''), дістаємо чисельність вибіркової сукупності при повторній вибірці

$$n = \frac{t^2 pq}{\Delta^2} = \frac{t^2 p(1-p)}{\Delta^2} \quad (1.6^*)$$

і безповторній

$$n = \frac{t^2 pq}{\Delta^2 N + t^2 pq} = \frac{t^2 p(1-p)}{\Delta^2 N + t^2 p(1-p)}. \quad (1.6^{**})$$

Таким чином, ці формули лежать в ентропійній системі розрахунків нейроенергетичних витрат серед людського персоналу як коливальних багатомірних вибірок з випадковим відбором одиниць дослідження, що суттєво для ентропійно-фундаментальної системи світової шахівниці.

4.4 Кібербезпека як космічна фрактальність у міжнародному праві світової шахівниці

На сучасному етапі розвитку правової держави освоєння космічного простору обумовлює необхідність комплексного вирішення складних правових, технічних, технологічних, економічних, організаційних питань. Одним із таких є актуальні питання кібербезпеки як фрактальності космічного

об'єкта в міжнародному праві, що на міждисциплінарному рівні захищає особу, державу та суспільство від будь-яких загроз. Саме в результаті досягнень синергетики як неврівноваженості та нелінійності розвитку сучасного соціуму фрактальність є нерегулярною подібністю малих частин у якісній структурі космічної природи (атому, молекули, клітини). У цьому розумінні фрактальною є і природа людської особистості, її правової ідентичності, зокрема резонуючої людської «клітини» із Всесвітом. Такий фрактальний об'єкт може бути представлений у космічному праві з огляду ціннісної матриці як ідентичність, що становить постійний аерокосмічний моніторинг, переважно у спецпідрозділах силових структур.

Актуальним питанням, пов'язаним із міжнародним космічним правом присвячені праці таких видатних вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Ю. Шемшученко, О. Пірадова, Ю. Колосов, В. Кузніцов, О. Зотова та інші. В той же час, питання щодо розуміння кібербезпеки як фрактальності космічного об'єкта потребує системного та детального дослідження через відсутність єдиного підходу до її усвідомлення, а й отже залишаються актуальними і потребують подальшого наукового дослідження.

В сучасному законодавстві України відсутнє визначення поняття «фрактальність космічного об'єкта», оскільки в Законі України «Про космічну діяльність» міститься лише дефініція поняття об'єктів космічної діяльності (прилади та обладнання). Відповідно до Закону є матеріальні предмети штучного походження, що проектуються, виготовляються та експлуатуються як у космічному просторі (космічний сегмент, космічна інфраструктура), так і на поверхні Землі (наземний сегмент, наземна інфраструктура) з метою дослідження та використання космічного простору [52].

Правовий зміст поняття «фрактальність космічного об'єкта»

В міжнародному космічному праві також немає єдиного підходу до визначення цього поняття, хоча термін «фрактал» доволі часто вживається серед наукової спільноти. Саме ця обставина, безперечно, актуалізує проблему визначення правового змісту поняття «космічна фрактальність».

Системного наукового обґрунтування стосовно терміну «космічна фрактальність» не було здійснено на міжнародно-правовому рівні, проте в певних наукових колах обговорюються ці питання. Серед таких спроб можна назвати міжнародну Конвенцію про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами (1971 р.) та Конвенцію про реєстрацію об'єктів, що запускають у космічний простір (1974 р.), відповідно до яких під космічними фракталами варто розуміти ментально-ціннісні складові частини космічного об'єкта, а також засоби його доставки в космічний простір. Таким чином, вказані конвенції не дають повної відповіді стосовно визначення «космічна фрактальність». Таке визначення вироблено концепцією міжнародного космічного права і зводиться до того, що ментальні (ідеологічна свідомість, мова, правова культура) фрактали як феноменологія технічних пристроїв, створених людиною, призначені для «атомізованого» використання в космічному просторі, оскільки сама людина і є «небесним тілом», що фракталами мікро-макрокосмосу, створює штучні супутники Землі, автоматичні і пілотовані кораблі та станції, ракети-носії тощо. Передусім, Конвенція 1962 року про створення Європейської організації з розробки ракет-носіїв, у ст. 19 якої космічний об'єкт визначений як «апарат, призначений для виведення на орбіту супутника Землі або іншого небесного тіла, або для польоту по іншій траєкторії в космічному просторі» [105, с. 25]. В 1971 році на Всесвітній адміністративній конференції радіозв'язку космічний об'єкт був ототожнений з космічним кораблем і визначений як «створений людиною засіб пересування. Призначений для запуску за межі основної частини земної атмосфери» [70, с. 234].

У сучасних правових джерелах існують два основних підходи до визначення космічного об'єкта, ґрунтованого фрактальною ментальністю: функціональний і просторовий. Прихильники функціонального підходу звертають увагу на технічні характеристики космічних апаратів і на їх суттєві відмінності у цьому відношенні від повітряних суден, які використовують при польоті властивості повітря та ентропійних процесів у балістиці польоту. При

цьому, на наш погляд, не враховуються в системі кібербезпеки належною мірою перспективи створення аерокосмічних об'єктів, здатних автономно злітати і підніматися в космос з поверхні землі та здійснювати посадку аналогічно повітряним судам.

Також варто визначати в методологічному аналізі кібербезпеки як космічної фрактальності просторовий підхід, що здійснює навігаційну діяльність відповідного космічного об'єкта.

З метою позначення осіб, які здійснюють космічні польоти і перебувають на борту космічних об'єктів або на небесних тілах, в угодах з міжнародного космічного права використовуються різні терміни: «космонавти», «екіпаж», «персонал», «представники», «особи на борту космічного об'єкта». Це, однак, не означає, що міжнародне космічне право встановлює відмінності у правовому режимі осіб, які здійснюють космічні польоти, в залежності від виконування ними функцій або будь-яких інших ознак. Незалежно від того, є такі особи військовими чи цивільними, управляють вони космічним кораблем, безпілотним літальним пристроєм у вигляді «дрона» або виконують науково-дослідницькі функції, а також незалежно від їх національної належності, усі вони, з точки зору міжнародного космічного права мають однаковий статус космонавтів. На відміну від положень морського і повітряного права, в яких визначається відмінність між екіпажем і пасажиром судна, в космічному праві такої відмінності на даний час не існує. Проте в майбутньому, за умов здійснення регулярних космічних подорожей прогнозовано, що може з'явитися необхідність у виробленні і встановленні особливого правового режиму пасажирів космічних кораблів.

Адже космічний пристрій, зокрема штучний супутник Землі, використання якого регулюється нормами національного права. лише за певних умов (запуску в космічний простір або спорудження відповідного об'єкта у ньому) стає об'єктом міжнародного космічного права. Саме з моменту запуску космічного об'єкта або створення такого об'єкта в космічному просторі. включаючи небесні тіла, виникають пов'язані з ним

міжнародно-правові відносини, які тривають до приземлення космічного об'єкта на території держави, яка його запустила, або згорання при входженні в щільні шари атмосфери [168, с. 201].

Згідно Конвенції 1975 року про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір, держави направляють на ім'я Генерального секретаря ООН інформацію не лише про запуснені космічні об'єкти, а й про об'єкти, які, будучи виведеними на орбіти навколо Землі, більше не перебувають на цих орбітах. Надання такої інформації означає підтвердження факту припинення міжнародних правовідносин, пов'язаних з польотом конкретного космічного об'єкта.

Для застосування норм міжнародного космічного права важливе практичне значення має питання про те, чи відносяться до космічних об'єктів і тим самим чи підпадають під сферу дії Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір 1975 року, а також інших міжнародних угод по космосу літальні технічні пристрої (апарати), які, будучи виведені на навколоземну орбіту і не здійснили повного витка (так званий частково орбітальний політ), повертаються на Землю. На думку окремих фахівців у галузі космічного права положення міжнародних угод по космосу поширюються лише на такі літальні технічні пристрої (апарати), які здійснили повний виток по навколоземній орбіті. Саме так цими фахівцями сприймається, зокрема, норма п. 1 ст. II Конвенції 1975 року, в якій міститься зобов'язання реєстрації космічного об'єкта, що запускається на орбіту «навколо Землі або далі в космічний простір». У цьому відношенні частково орбітальний політ порівнюється з суборбітальними польотами міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), на які не поширюється дія положень Конвенції 1975 року про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір, а також інші міжнародні угоди по космосу.

У свою чергу, для такого порівняння, на наш погляд, як в юридичному, так і в технічному відношеннях немає достатніх правових підстав, оскільки стосовно часткового орбітального польоту космічного об'єкта наявність на

його борту ядерної зброї стало б порушенням положень Договору 1967 року про заборону розміщувати в космосі ядерну зброю.

Кіберубезпечення як нерозповсюдження зброї масового знищення космічним об'єктом

З огляду кіберубезпечення як нерозповсюдження зброї масового знищення фрактальність космічного об'єкта дозволяє здійснювати орбітальний політ згідно міжнародних угод по космосу. Це сьогодні викликає нагальну потребу в її актуалізації, оскільки в такому різновиді космічного об'єкту як міжконтинентальна балістична ракета основним видом зброї масового знищення є ядерна зброя. Така зброя основана на використанні енергії, що фрактально виділяється (розщеплюється) при ланцюгових реакціях ділення важких ядер відповідних ізотопів урану і плутонію або при термоядерних реакціях синтезу легких ядер ізотопів водороду (дейтерію тритію) в більш важкі, наприклад ядра ізотопів гелію.

В цьому контексті правове рішення України остаточно позбутися ядерної зброї пов'язувалось із принциповістю положень про без'ядерний статус та миролюбивне спрямування зовнішньої політики держави в галузі космосу було зафіксовано на той час у таких основоположних документах, як Декларація про державний суверенітет, Акт про незалежність України, «Основні напрями зовнішньої політики».

Крім того, варто зосередити увагу, що у конвенції 1975 року про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір слідом за Договором 1967 року про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (ст. VII і VIII) та Конвенцією 1972 року про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами (ст. 1). міститься положення про космічні об'єкти та їх «конструктивні елементи».

У розумінні «конструктивні елементи» космічного об'єкта в міжнародно-правових угодах по космосу необхідно зазначити телеметричну апаратуру як аерокосмічний зв'язок, енергетичне живлення, а також інше електронне обладнання для ефективного функціонування означеного об'єкта. Разом із тим, у Конвенції 1975 року, так само як і в Конвенції 1972 року, до

змісту поняття космічного об'єкта включено «засіб його доставки і його частини».

За умов створення Міжнародної космічної станції перед державами-учасниками постала дилема: вважати міжнародну космічну станцію космічним об'єктом, а її складові «конструктивними елементами» цього об'єкта або розглядати її як сукупність різних космічних об'єктів, що підлягають окремій реєстрації. Питання було розв'язане в Угоді про міжнародну космічну станцію. Підписаній у Вашингтоні 29 січня 1998 року урядом Канади, урядами 11 держав – членів Європейського космічного агентства, урядами Японії, Росії та США [57, с. 23]. Згідно зі ст. 5 цієї Угоди кожен партнер «реєструє в якості космічних об'єктів належні їм орбітальні елементи... ».

Фрактально виражені питання гуманності про «конструктивні елементи» космічних об'єктів або частини засобів їх доставки безпосередньо пов'язане з проблемою визначення юридичної природи так званого космічного сміття. Сьогодні в спеціальній літературі існує два підходи в цьому питанні, оскільки одні автори вважають, що таке сміття повинно класифікуватись як космічний об'єкт або його частина. Адже космічний об'єкт, який вийшов із ладу або з-під контролю, а також розпався в результаті вибуху на уламки, не повинен розглядатися в якості космічного об'єкта або його частин. Тому будь-які збитки, завдані таким космічним сміттям, виявляться поза сферою дії Конвенції 1972 року про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічним об'єктом.

При цьому, на думку значної кількості правознавців (С. Горов. Б. Ченг, Е. Жукова) космічне сміття повинно охоплюватися поняттям космічних об'єктів та їх частин.

Визначення правових режимів фрактальної діяльності космічних об'єктів

В системі міжнародного космічного права питання щодо визначення змісту поняття «космічне право» є дискусійним за змістом. Тому необхідно підкреслити, що у ході обговорення цього питання в науково-технічному підрозділі Комітету ООН по космосу в 1997 році було запропоновано

визначення поняття космічне сміття. У цьому зв'язку основна увага акцентувалась на не функціонуючі штучні космічні об'єкти, включаючи їх фрагменти і частини, нездатні відновити свою діяльність. А також про те, що можливість здійснити ідентифікацію його власника не має бути принциповою [70, с.74].

Також викликало дискусію про правову природу щодо появи транспортних космічних апаратів багаторазового використання типу «Спейс Шатл», оскільки квінтесенцією результатів цієї дискусії стала узгоджена позиція з означених питань. Однак, на погляд окремих правових дослідників, при входженні в щільні шари атмосфери космічні човники повинні розглядатися в якості повітряних літальних апаратів, оскільки на цьому етапі польоту використовується реакція повітря. З метою недопущення розбіжностей у даному питанні, керівництво Національного аерокосмічного агентства США (NASA) виступило з офіційним роз'ясненням, що спуск з космічної орбіти на Землю «Спейс Шаттл» суттєво нічим не відрізняється від спуску звичайного космічного корабля і в цьому відношенні «Спейс Шатл» на всіх етапах польоту повинен розглядатися в якості космічного об'єкта. Відповідно, правовий режим даного об'єкта під час спуску і посадки визначається нормами міжнародного космічного права.

Класифікація космічних об'єктів

За означених обставин космічні об'єкти можна класифікувати за різними критеріальними напрямками. Це залежить від наявності чи відсутності екіпажу, що поділяють космічні об'єкти на дві основні групи: автоматичні і пілотовані. За територіальним виміром як місцем діяльності такі космічні об'єкти поділяються на навколоземні орбітальні та міжпланетні. У чинному міжнародному космічному праві, на відміну від міжнародного повітряного або морського права, космічні об'єкти військового призначення не виокремлюються в особливу правову категорію. У цьому виявляється специфічна особливість міжнародного космічного права порівняно з міжнародним морським і повітряним правом. У якому, відповідно, військові кораблі і військові літаки користуються особливим правовим режимом, відмінним від торгових судів і цивільної авіації.

У цьому відношенні не викликає сумнівів, що найбільш прозоро розмежування автоматичних («дронів») і пілотованих космічних об'єктів, на наш погляд, проведено в Угоді 1968 року про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір. Особливістю пілотованих космічних об'єктів є ментальна специфіка їх міжнародно-правового статусу залежно від цільового призначення і місця діяльності. Тому уявляється можливим розрізняти три різновиди таких об'єктів: космічні кораблі, заселені орбітальні станції, заселені станції на небесних тілах.

Правове становлення жінки у космічній галузі як фрактальне забезпечення кібербезпеки

Сучасний розвиток космонавтики спонукає до рішучих дій гендерно-правові аспекти, оскільки сучасна жінка не може стояти осторонь глобальних проблем людства та світового розвитку правової думки. Тому сьогодні не виникає жодних зайвих питань чи емоцій, коли зустрічається жінка-підприємець, жінка-науковець чи жінка-космонавт.

В історії розвитку дослідження космічного простору можна умовно виділити чотири етапи вирішення фрактально правових проблем виходу в космічний простір, здійснення польоту людини в Космос, надання правової можливості довготривалого космічного польоту, вихід людини у відкритий Космос. Проте сьогодні можна виділити ще один етап – правове становлення жінки у космічній галузі як фрактальне забезпечення кібербезпеки. Цей етап можна характеризувати тривалістю та неоднорідністю. На перших порах «жінка як концепція для космічних досліджень не існувала» [69, с. 33]. Проте з часом прийнято правове рішення щодо проведення психологічного експерименту зі змішаним екіпажем «Замкнутий простір».

В ході експерименту було встановлено підвищення конфліктності, в результаті чого екіпажі змішаного типу були визнані не перспективними. Першим правовим проривом можна вважати політ першої жінки-космонавта, яка пройшла повний курс підготовки для польотів на кораблях типу «Восток», Валентини Володимирівни Терешкової. 16-19 червня 1963 року на космічному кораблі «Восток-6» з тривалістю польоту 2 доби 22 години та 50 хвилин [69,

с. 37]. Оскільки вона перенесла політ досить важко, і це, мабуть, стало однією з причин того, що наступний політ жінки в Космос відбувся лише через 19 років.

За таких умов багаторазово наголошувалося на неспроможності та ірраціональній обтяжувальності жінки на тлі складних екстремальних умов космічного польоту, на що заперечували жінки-космонавти. Аналізуючи причини провалу експерименту «Замкнутий простір» було виявлено, що конфліктність на борту імітованого космічного судна виникла в силу належної кваліфікації жінки, що певною мірою «зачіпала чоловічу гідність командира екіпажу» [69, с. 48].

Таким чином, сьогодні в космічній галузі були відкриті нові можливості, технології, горизонти, зокрема в США вже 25 відсотків астронавтів становлять жінки. Саме на сучасному етапі розвитку космонавтики можна озвучувати три фрактально виражені види космічних об'єктів: пілотовані кораблі, заселені орбітальні станції, заселені станції на небесних тілах. До конструктивних елементів космічних об'єктів варто віднести такі важливі пристрої як: медично-телеметричні, що дозволяють якісно контролювати стан серцево-судинної системи космонавтів у процесі довготривалих космічних польотів. При цьому необхідно вважати космічними об'єктами поруч із неземними об'єктами інфраструктури також і об'єкти наземної інфраструктури як одне ціле в теорії фрактальності. Саме така фрактальність космічного об'єкта, виходячи із гуманних намірів природознавства, є кіберубезпеченням у системі міжнародного права.

РОЗДІЛ 5. АНТИКОРУПЦІЙНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ ШАХІВНИЦІ

5.1. Історичні аспекти щодо прояву корупції серед країн світу шахового поля

В античній Греції корупцією стали називати деякі прояви у судовій практиці, занепад моралі, розбещеність молоді, порушення громадського порядку. У Древньому Римі корупція означала підкуп судді, а з XV-XVI ст. – підкупність і продажність чиновників і громадсько-політичних діячів, що набуло тоді неабиякого поширення [77, с. 28].

У період Середньовіччя поняття корупції набуває значення, що притаманне лише церковним, канонічним відносинам, – спокуси диявола. Корупція в католицизмі означала гріховність Отримана в спадщину гріховна «порча» розглядалась як природа всіх гріхів (Блаженний Августин, Фома Аквінський). Історик У. Манчестер охарактеризував період середньовіччя як сумі нескінченних війн, корупції, беззаконня. Інший геніальний європейський учений Т. Гоббс писав: «...люди, які пишаються своїм багатством, сміливо скоюють злочини, сподіваючись, що їм удасться уникнути покарання шляхом корумпування державної юстиції або отримати пробачення за гроші чи інші форми винагороди». З точки зору Гоббса, корупція «...є корінь, із якого витікає в усі часи та за всіляких спокус зневага до всіх законів». Ці вислови є безперечним доказом поширення корупції й на органи правопорядку того часу [78].

В італійських містах доби Відродження боротьба з корупцією вже стає справою суспільного контролю. Н. Макіавелі стверджував, що корупція є свідченням загального захворювання держави, що руйнує громадську чесноту, а Ш.-Л. Монтеск'є характеризував це явище, як дисфункціональний процес, у результаті якого гарний політичний порядок або система перетворюються в негідні, а монархія вироджується в деспотизм [13, с. 8]. При цьому

хабарництво відображалось не лише у наукових трактатах або історичних документах, а й у багатьох художніх творах таких майстрів, як Чосер («Кентерберійські оповідання»), Шекспір («Веніціанський купець», «Око за око»), Дайте («Пекло» і «Чистилище»). Так, ще сім століть тому Дайте помістив корупціонерів у найтемніші та найглибші кола пекла. Історія пояснює його неприязнь до корупції політичними міркуваннями автора, тому що Дайте вважав хабарництво причиною падіння Італійських республік і успішністю своїх політичних супротивників [115, с. 204].

На території сучасної України (так само як і у більшості європейських країн) феодальний уклад нормалізовував та певним чином легітимізував пряму корупцію, не кажучи вже про патронатно-непотичні відносини, унаслідок чого віднесення хабарництва до злочинних діянь відбулося лише наприкінці XV – на початку XVI ст. Першим напівлегальним виявом хабарництва було «кормління» – інститут, при якому чиновництво «кормилось» (утримувалось) за рахунок населення відповідної території. Згодом такий стан речей почав зазнавати певних змін з централізацією держави та реформуванням управлінської системи у світлі її професіоналізації та переходу від тимчасової служби до постійної, коли утримання службовців відбувалось за рахунок центру з державної казни. Склалася своєрідна ситуація, коли поряд з державним утриманням чиновників продовжує існувати (але вже як додаткові доходи) і приватна винагорода – «посул». Проте така винагорода продовжувала вважатися соціально прийнятною і виправдовувалася столітніми традиціями утримання чиновників за рахунок поборів від населення [115, с. 277].

Як зазначають автори монографічного дослідження «Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження» [77, с. 112], за часів Польщі хабарництво мало «середньоевропейський» характер, і прояви його були незначними. Тоді від «справедливого» королівського суду (який завжди ставав на бік багатшої сторони) постраждав сам Б. Хмельницький. Після його перемоги над Річчю Посполитою в Гетьманській державі почало процвітати

хабарництво. Однак воно було значно меншим, аніж в Росії, де панували бояри, а згодом узаконеним хабарництвом став «інститут годівлі», тобто спосіб утримання «державницьких осіб», використовуючи населення. З XIV ст. застосовується поняття «лихварство» – від слова «лихва», що означає надлишок.

У російському суспільстві мало не на генетичному рівні закріпилась норма, що служба в органах влади – це спосіб «прогодуватись». Імператриця Катерина Велика в Указі від 18 червня 1762 року писала про зловживання владою державної бюрократії. Україна, яка в той період входила до імперії, теж не була винятком [77, с. 29].

Незважаючи на позицію значної кількості цитованих статей та монографій українських дослідників, які схильні розпочинати постановку проблеми із дослідження витоків корупції в Київській Русі та Російській Імперії, переважно екстраполюючи ці історичні зв'язки до сучасності, ми більше приєднуємося до ряду західних дослідників, у тому числі Ф. Фукуями, які схильні вважати корупцію відносно сучасним явищем, що як умисне, протиправне діяння починає виникати, і тим більше, осмислюватись в контексті становлення держав сучасного типу та розділення понять публічного та приватного. Вчений зауважує, що корупція є сучасним феноменом, адже самі терміни «громадський» і «приватний» існували не завжди. У середньовічній Європі практично всі режими були тим, що М. Вебер означає як «патримоніальний», тобто політична влада вважалась різновидом приватної власності, яку можна було передавати у спадок нащадкам як частину їхнього родового маєтку. В XVI і XVII століттях поступово виникла концепція, за якою правителі не просто володіли своїми доменами, але були хранителями ширшого суспільного інтересу. Такі теоретики, як Г. Гроцій, Ж. Боден, Т. Гоббс і С. фон Пуфендорф, почали доводити, що правитель міг бути законним сувереном не за правом власності, а завдяки певного роду соціальному контрактові, за яким він захищав публічні інтереси – насамперед загальний інтерес щодо миру та безпеки. Саме розуміння існування

потенційного конфлікту між публічними і приватними інтересами виникло з появою сучасних європейських держав [153].

Незважаючи на інтенсивну модернізацію, політичний розвиток та розширення громадянських прав та практик участі, у XX ст. спостерігається подальше поглиблення корупції. Цьому сприяють бурхливі історичні події. Поділ світу на два табори з різним соціально-економічним та політичним устроєм не розв'язав проблеми корупції, а, навпаки, підкреслив універсальність цього соціального феномену. З'явилися теорії, що ґрунтувалися на ідеологічних засадах й оцінювали корупцію як явище, властиве лише окремим суспільно-економічним формаціям [78]. При цьому в соціалістичних країнах вважалося, що корупція як явище притаманне лише західним буржуазним державам, в той час, коли народна державницька економіка забезпечувала суспільства від неї. У СРСР хабарництво вважалося контрреволюційною діяльністю, так і КК 1922 р. передбачав за цей злочин розстріл. Установка на стеження таємними інформаторами, прагнення показати результативність своєї роботи неминуче мали породити наклепницькі доноси про хабарництво. Дрібні службовці стали доносити на своїх відвідувачів чи найближчих керівників, прагнучі просунутись по службі. У цей період досить часто до радянських службовців середньої ланки стала застосовуватись найвища міра покарань за хабарі, але переважно міра покарання коливалася від трьох до дев'яти років ув'язнення і позбавлення права обіймати посади на два-три роки [106, с. 196]. В. Мандибура також зазначає, що в колишньому Радянському Союзі на хабарі витрачались мільярди карбованців на рік, що підтверджувалось офіційною статистикою. Так, Держкомстат СРСР після уточнення за 1990 р. обсягу грошових доходів тіньової економіки (відповідно до цін, які склалися на кінець року, та експертних оцінок, що спиралися на дані масової статистики, соціологічні дослідження і бюджетну сімейну статистику) констатував, що того року хабарі службових осіб, які були отримані лише від кооперативів, становили 3 млрд. карбованців [101, с. 24].

Після останньої хвилі демократизації, «параду суверенітетів» наприкінці XX сторіччя, рівень корупції у світі не став меншим.

5.2. Лексико-семантичне визначення корупції у сучасних міжнародних документах світової шахівниці

Дійсно, ми можемо побачити, що сучасного визначення термін «корупція» набув у міжнародних документах, у 70-90-х рр. минулого століття, зокрема у резолюції «Практичні методи боротьби з корупцією», підготовленій секретаріатом VIII Конгресу ООН в 1990 р., на якому розглядались питання попередження злочинності і ставлення до правопорушників. У розділі «Корупція в державному управлінні» зазначається, що проблеми корупції у державній адміністрації мають загальний характер, і їх згубний вплив відчувається у всьому світі [99, с. 57].

У Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1979 р., поняття корупції запропоновано визначати відповідно до національного права, але в загальному контексті під корупцією слід розуміти: «вчинення або не вчинення дії при виконанні обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли наявна така діяльність або бездіяльність». Доцільно відзначити, що в цьому міжнародно-правовому акті поняття корупції включає в себе не тільки отримання незаконної винагороди, а й неналежну поведінку посадової особи внаслідок отримання таких «подарунків», тобто вказують на ще одну форму корупції – зловживання владою, перевищення посадових повноважень. Крім того, це визначення дає змогу включити до складу корупції і законну правомірну поведінку посадової особи, якщо вона була зумовлена отриманням якихось переваг або вигод.

У антикорупційних міжнародних договорах (Конвенції ООН проти

корупції 2003 р. [71] і Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію 1999 р. [83] містяться дефінітивні норми, які після ратифікації цих документів нашою країною у 2006 р. стали обов'язковими для української правової системи. У преамбулі Конвенції ООН вказується на необхідність реагування на загрози, які складає корупція, результатом якої є брак стабільності і безпеки суспільства, а тим самим вона приносить шкоду демократичним інституціям, етичним цінностям і справедливості, а також загрожує повноцінному розвитку правової науки. Зокрема зазначено, що держави-учасниці цієї Конвенції, стурбовані серйозністю породжуваних корупцією проблем і загроз для стабільності й безпеки суспільств, що підриває демократичні інститути й цінності, етичні цінності й справедливість та завдає шкоди сталому розвитку й принципу верховенства права; зв'язками між корупцією та іншими формами злочинності, зокрема організованою злочинністю й економічною злочинністю, у тому числі відмиванням коштів; випадками корупції, пов'язаними з великими обсягами активів, які можуть складати значну частку ресурсів держави та які ставлять під загрозу політичну стабільність і сталий розвиток цих держав.

Конвенція ООН проти корупції містить норми, де визначено основні засади політики держав-учасниць у сфері запобігання й протидії корупції, а саме: створення органу або органів із запобігання та протидії корупції (ст. 6); оптимізація функціонування публічного й приватного секторів (ст. 7 та 12); запровадження кодексів поведінки державних посадових осіб (ст. 8); забезпечення доступу громадськості до процесів протидії корупції (ст. 13) тощо. Крім того підкреслено, що корупція вже не є локальною проблемою, а перетворилася на транснаціональне явище, яке впливає на суспільства й економіки всіх країн, що зумовлює винятково важливе значення міжнародного співробітництва в галузі запобігання корупції та контролю за нею [71]. Існує переконання, що всеосяжний і комплексний підхід є необхідним для ефективного запобігання корупції та боротьби, а наявність технічної допомоги

може відігравати важливу роль у розширенні можливостей держав, у тому числі через посилення потенціалу та шляхом інституційної розбудови, у галузі ефективного запобігання корупції та боротьби з нею.

За визначенням Ради Європи, корупція являє собою хабарництво і будь-яку іншу поведінку осіб, яким доручено виконання обов'язків у державному чи приватному секторі, що веде до порушення обов'язків, покладених на них за статусом державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента, і має метою одержання будь-яких незаконних вигод для себе та інших [83]. У рекомендаціях К (2001) 10 Комітету Міністрів державам-членам з Європейського кодексу політичної етики термін «корупція» у владі охоплює різноманітні дії, такі як: підкуп, підробка чи знищення доказів, фаворитизм і, навіть, кумівство. Загальним для всіх цих дій визнається те, що вони в обов'язковому порядку містять у своїй основі зловживання повноваженнями, пов'язаними з владними функціями. Крім того, визнається, що корупція повинна розглядатися як постійна загроза для чесності посадовців та її нормального функціонування у законних межах у всіх державах-членах [41, с. 121].

Цивілізаційна небезпечність корупції полягає в тому, що вона підриває авторитет держави, завдає шкоди утвердженню демократичних основ управління суспільством, побудові та функціонуванню державного апарату; суттєво обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина, особливо пересічних громадян, які найбільше потерпають від корупції і не в змозі уникнути корупційного тягаря, втрачають при цьому віру в демократичні засади суспільства і держави; порушує принцип верховенства права; призводить до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ, перешкоджає розвитку ринкових відносин, передусім середнього і малого підприємництва, а також надходження іноземних інвестицій; грубо порушує встановлений порядок здійснення повноважень посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, управлінських структур правового сектора; надає незаконні привілеї корумпованим угрупованням і кланам, підпорядковує державну владу

їхнім інтересам; сприяє криміналізації та тінізації економічних відносин, легалізації доходів, одержаних незаконним шляхом; живить організовану злочинність, насамперед економічну, стає неодмінною умовою її існування; порушує принцип соціальної справедливості, невідворотності покарання; нищить духовні, моральні та суспільні цінності; ускладнює відносини з іншими державами і всією міжнародною спільнотою, унеможлиблює надання іноземної допомоги [76, с. 15-16].

Останні роки як окремі науковці, так і міжнародні актори – аналітичні центри, організації, групи держав – зазначають, що корупція не лише не подолана у зв'язку із поширенням процесів демократизації, інформатизації, а навпаки, набуває нових форм та розмахів, стаючи транснаціональною. Стосовно поширення транснаціональної корупції зазначимо, що, наприклад, за словами Д Кауфмана, Директора Інституту з питань управління, 1 трлн. дол. на рік – це приблизна цифра, що дає лише загальне уявлення про те, скільки хабарів виплачується в усьому світі – як у розвинених країнах, так і в тих, що розвиваються. Найчисленніші показники хабарництва у Камеруні – 79 %, Камбоджі – 72 %, Албанії – 71 %, Косово – 67 % опитаних громадян. В Україні та Молдові – 30 %, Росії – 17 %. Натомість в Австрії, Канаді, Франції, Ісландії, Японії, Південній Кореї – до 1 %. Результати багатьох незалежних досліджень, включно з даними Transparency International, засвідчують, що країни, які сприймаються як найбільш корумповані, є тими самими країнами, що найбільше страждають від довготривалих конфліктів, спрямованих на знищення державної інфраструктури [130]. За оцінками Світового банку, корупція обходиться світовому співтовариству у 80 млрд. дол. на рік. фінансову допомогу іншим Багато іноземних компаній, що здійснюють фінансову допомогу іншим країнам, занепокоєні тим, що їхні гроші можуть бути викрадені й не надійдуть до конкретних адресатів.

Окрім локального бізнесу, громадян, та чиновників як традиційних суб'єктів корупції, з'являються транснаціональні корпорації в якості нових суб'єктів корупційних махінацій. За окремими даними, які наводить

Д. Заброда у цей час у світі діють понад 65 тис. ТНК, що мають близько 700 тис. закордонних філій у більш ніж 150 країнах. І між цими ТНК, які репрезентують насамперед США, країни Західної Європи і Японію природно, існує жорстка конкуренція за ресурси планети. Розглядати проблеми сучасної глобальної конкуренції за ресурси (природи матеріальні, людські, фінансові, інформаційні, технологічні) неможливо без участі в ній ТНК, оскільки на сьогоднішній день вони являють собою потужні господарські комплекси, у рамках яких поєднуються численні підприємства, розташовані в різних регіонах світу [48, с. 6]. Підраховано, наприклад, що за період 1975-1984 рр. американські корпорації вклали в економіку країн, що розвиваються, 77,5 млрд дол., а отримали прибутків за цей самий період 84,4 млрд дол., з яких 31,6 млрд дол. реінвестовано в економіку молодих держав, а 52,8 млрд дол. (чистий прибуток) переведено в США. Проте діяльність ТНК, особливо в молодих державах, веде до величезних фінансових збитків, поглиблює диспропорції в розвитку їх економіки, руйнує її, погіршує становище населення і є причиною інших негативних явищ [48, с. 7].

З 1990-х років ХХ сторіччя і до сьогодні держави-форварди світового співтовариства зробили цілу низку кроків не лише у визначенні та привернення уваги до проблеми корупції, а й створили нормативну базу щодо уникнення її окремих аспектів – як на рівні націй, так і в якості запобігання транснаціональному хабарництву та відмиванню грошей. Щодо боротьби та протидії корупції ми можемо відзначити також Міжамериканську конвенцію про боротьбу з корупцією, прийняту Організацією американських держав 29 березня 1996 р., Конвенцію про боротьбу з корупцією, яка зачіпає посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав – членів Європейського Союзу, прийняту Радою Європейського Союзу 26 травня 1997 р., Конвенцією про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних комерційних угодах, прийняту Організацією економічного співробітництва та розвитку 21 листопада 1997 р., Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією, прийняту Комітетом міністрів Ради Європи 27 січня

1999 р., Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією, прийняту Комітетом міністрів Ради Європи 4 листопада 1999 р. Комюніке Європейської комісії від 28 травня 2003 р. щодо комплексної політики Європейського Союзу з протидії корупції, Рамкове рішення Ради Європейського Союзу № 568 від 22 липня 2003 р. «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі», Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією Ради Європи, Конвенцію про цивільно-правову відповідальність за корупцію Ради Європи, Конвенцію Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом», Страсбурзьку Конвенцію про корупцію у контексті кримінального права від 27 січня 1999 р., Рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO), Декларацію активів для державних службовців для попередження корупції ОЕСР (2011 р.). тощо.

Задля втілення декларацій та конвенцій (останні стають частиною законодавства країн-підписантів), реалізації та підвищення боротьби із корупцією та її окремими проявами й чинниками, у світі діють численні міжурядові та неурядові організації, що досліджують та борються із корупцією. Окрім вказаних Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної поліції (Інтерпол), до першого типу відносяться Світовий Банк, Європейська агенція по боротьбі із шахрайством (The European Anti-Fraud Office), Організація економічного співробітництва та розвитку, і (що важливо для України) такі підрозділи Ради Європи як Група держав проти корупції (GRECO), Європейський суд з прав людини, Комісія за демократію через право тощо. До другої групи потужних неурядових організацій можемо віднести Transparency International, яка досліджує рівень сприйняття корупції по всьому світові, Freedom House, що здійснює моніторинг стану свобод, успіху переходу в державах, Amnesty International, переважно задіяну в моніторингу прав людини, «Репортери без кордонів» які сприяють прозорості органів влади, а також численні організації-донори, що виділяють кошти, підтримують громадський моніторинг та державно-суспільне партнерство, неформальну освіту у питаннях боротьби з корупцією.

Через означені вище обставини, як в актах міжнародного права, так і у законодавстві більшості країн світу на сьогодні можна відзначити тенденцію до розширення поняття корупції, яке виходить за межі хабарництва і охоплює такі корупційні прояви, як непотизм (кумівство) патронаж, численні форми незаконного привласнення публічних коштів. Для вітчизняної правової системи поняття «корупція» відносно нове, порівняно із сталими демократіями, де боротьба з корупцією нараховує півтора сторіччя, і не цілком визначене. Але як вказує О. Макухін, навряд чи відсутність нормативного закріплення поняття «корупції» створює перешкоди у правозастосовчій діяльності і наявність нормативного визначення корупції зовсім не необхідна для кваліфікації діянь як корупційних. Важливо визначення складів корупційних правопорушень [99, с. 59]. Саме ця теза актуалізує аналіз основних виявів корупції в українському суспільстві.

5.3. Класифікаційна кодифікація корупції у суспільних відносинах на арені світової шахівниці

Класифікації видів та проявів корупції як у теорії так і на практиці існує багато – за ознаками масштабу, ситуативності або постійності, складу правопорушень, впливу на суспільство тощо. Найчастіше корупцію аналізують за сферами суспільного життя, в яких вона виникає (політична, економічна, військова, корупція в сфері освіти, медицини). Також плідним є аналіз корупції в державному апараті *за гілками влади: 1) корупція у сфері законодавчої влади; 2) виконавчої влади; 3) судової влади.* Сюди ж достатньо часто відносять й *корупцію з боку посадових осіб правоохоронних і контрольно-наглядових органів,* хоча ряд авторів (особливо О. Бусол, Є. Невмережицький, Б. Романюк) вивчають останню як окремий феномен, адже на відміну від корумповування суддів, вона пов'язана із чіткою ієрархією

звань, можливістю застосування прямого фізичного насилля, тісною взаємодією із злочинним світом тощо.

Світовий Банк разом із іншими міжнародними організаціями (зокрема, ООН та Радою Європи) визначають такі види корупції за змістом протиправних або неналежних діянь: хабарництво; купівля контрактів-замовлень та інших урядових переваг, концесій або судових рішень; ухилення від сплати митних, податкових чи інших зборів, передбачених законом; крадіжка; свідомі, неузгоджені із законом розпорядження бюджетними засобами та власністю, які є публічними; фаворитизм, протекція; непотизм (кумівство); фінансування виборів або політичних партій за отримання впливу [125, с. 18] із корумпуванням бізнесом політиків, однак може відбуватись і у формі маніпулювання законодавством задля впливу на результати виборів, отримання посад, створення більш сприятливих умов для потрапляння у владу певних соціальних або регіональних груп, маніпуляції виборчою системою, політичними партіями, вплив держави та окремих політиків на громадянське суспільство та медіа.

Можемо вважати, що визначення кожного із видів корупції фактично описує випадки, які супроводжують політичні практики та буденне життя в нашій державі протягом останніх десятиріч. Для об'єктивності порівняємо рейтинги, державні статистичні матеріали, а також громадську думку щодо проявів корупції в нашій державі. У всесвітньому рейтингу Transparency International, що було презентовано взимку 2016 р., за результатами року що минув, Україна посідає 130 місце зі 168 держав світу. У 2014 році наша країна була на 142-му місці зі 175 позицій. Власне Індекс сприйняття корупції CPI України складає 27 балів зі 100 можливих, що лише на 1 бал більше, ніж торік. Найближчими «сусідами» України за ганебним антикорупційним індексом 27 балів є Іран, Камерун, Непал, Нікарагуа і Парагвай, у той час, коли найкорупційнішими країнами світу були визначені Північна Корея та Сомалі із 8 балами [62]. Динаміку України у світових рейтингах сприйняття корупції відображено в табл. 5.1.

Згідно з висновком команди Transparency International-Ukraine найгірше на індексі CPI нашої держави позначилася взаємодія влади та бізнесу. За останній рік рівень корупції виріс у частині надання комунальних послуг підприємцям, щорічних податкових відрахувань. За цим показником Україна отримала – 3 бали за шкалою World Economic Forum Executive Opinion Survey.

Водночас відбулося несуттєве покращення щодо винесення судових рішень на користь підприємців і етичних норм поведінки державних чиновників при спілкуванні з представниками бізнесу [125]. Як підкреслюють фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, вдаючись до аналізу взаємодії держави та ринку крізь призму корупції, головна особливість України полягає в тому, що притаманність встановленим правилам зовсім не є критерієм участі в «законній» економіці, у той час як невиконання або відхилення від встановлених правил є критерієм участі в неформальній, підпільній економіці.

Таблиця 5.1

Рейтинги сприйняття корупції в Україні (у 1998-2015 рр.)

РІК	Рейтинг	Загальна КІЛЬКІСТЬ країн у	Динаміка рейтингу до попереднього	Індекс сприйняття корупції (ІСК)
1998	69	85	-	
1999	75	99	-6	2,6
2000	87	90	-18	1,5
2001	83	91	+ 4	2,1
2002	85	102	+ 2	2,4
2003	106	133	-21	2,3
2004	122	145	-37	2,2
2005	107	158	+15	2,6
2006	99	163	+ 23	2,8
2007	118	179	-19	2,7
2008	134	180	-35	2,5
2009	146	180	-12	2,2
2010	134	178	+ 12	2,4
2011	152	182	-18	2,3
2012	144	176	+ 8	26*
2013	144	177	0	25
2014	142	175	+ 2	26
2015	130	168	+1	27

*За новою методологією ІСК

Корупція в Україні не протистоїть формальній економіці, вона існує в

ній, виступаючи природним і закономірним наслідком легальних статусів господарюючих та керуючих суб'єктів. Це означає, що держава не просто обслуговує економіку, вона бере в ній участь, маючи «свою» економіку. Саме функціонування державно-політичної машини економізоване, тобто підкорене по суті економічній свідомості. Отже, в основі корупційних відносин в Україні лежить можливість приватизувати будь-яке суспільне благо, або навіть закон, і використати його для тіньового обороту у власних інтересах [45]. Через такий міцний зв'язок тіньової псевдо-конкурентної економіки і усіх сфер державного управління корупція «зповзає» донизу, зачіпаючи практично усі сфери, де навіть опосередковано присутня держава.

Згідно з аналізом Національного інституту стратегічних досліджень, здійсненого на основі даних Головного управління державної служби, основними формами корупції у системі державної, муніципальної та недержавної служби в Україні протягом минулого десятиріччя були наступні:

- надання незаконних переваг фізичним або юридичним особам під час підготовки і прийняття нормативно-правових актів чи рішень – 32 %;

- відмову фізичним та юридичним особам в інформації, надання якої передбачено правовими актами, умисне затримування її, надання недостовірної чи неповної інформації, сприяння, використовуючи своє службове становище, фізичним і юридичним особам – учасникам процедур закупівель, у досягненні перемоги всупереч вимогам Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» – 28,3 %;

- незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг – 15,9 % від загальної кількості складених протоколів;

- сприяння, використовуючи службове становище, фізичним і юридичним особам у здійсненні ними підприємницької діяльності, а так само в отриманні субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг з метою незаконного одержання за це матеріальних благ, послуг, пільг, інших переваг – 14,4 % [45]. Разом із тим, як відзначає Д. Михайленко, значна

корумпованість українських інституцій не відображається у даних офіційної статистики щодо характеристик злочинності в Україні, розміщених на сайтах Генеральної прокуратури України (gr.gov.ua) та Міністерства внутрішніх справ України (mvs.gov.ua), за якими службові злочини традиційно складають невелику питому вагу в структурі злочинності. Так, для прикладу він вказує, що за 2014 р. обліковано 305 656 злочинів, а із них ті, які кваліфікуються за статтями розділу XVII КК України «Злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» лише 11 044 (питома вага 3,6 %); у 2013 р. ці цифри були відповідно 563 560 і 16 586 (2,9 %); у 2012 р. – 483 998 і 15 124 (3,1 %); у 2011 р. – 515 833 і 15 969 (3,1 %); у 2010 р. – 500 902 і 17 980 (3,6 %); у 2009 р. – 434 678 і 17 648 (4,1 %); у 2008 р. – 384 424 і 15 495 (4 %); у 2007 р. – 401 293 і 15 555 (3,9 %); у 2006 р. – 420 900 і 16 396 (3,9 %); у 2005 р. – 485 725 і 17 922 (3,7 %) тощо [107].

Як зазначають науковці та громадські діячі, офіційна статистика значно відрізняється від даних щодо характеристик реальних корупції, які одержуються іншими способами, і показує скоріше можливості й бажання правоохоронних органів фіксувати корупційні злочини, а стабільність основних показників корупції взятих як із офіційних, так і із неофіційних джерел свідчить, що масштаб корупції набагато більший [107]. Цікавим, і не менш інформативним, ніж міжнародні рейтинги або державна статистика, на нашу думку, є лонгітюдне соціологічне дослідження, що проводилось Київським міжнародним інститутом соціології протягом 2007-2015 років [143], яке дозволяє не лише оцінити масштаби корупції в очах самого суспільства, а й динаміку ефективності боротьби з нею. Згідно з соціологічними даними останнього раунду дослідження (2015 р.), 94 % українців вбачають у корупцію одну з найголовніших проблем розвитку країни, а більш, ніж 85 % громадян України визнають, що корупція у нашій державі поширена або дуже поширена.

При цьому, біля 65 % українців стикаються із проявами цього ганебного явища принаймні щороку, а третина опитаних – декілька разів на

рік (на нашу думку, в середньому приблизно саме такою буде кількість контактів пересічного громадянина в стабільний період життя із державними установами), а біля 9 % відчують корупцію щотижня або, навіть, щодня [143].

Перехресне запитання у цьому ж опитані щодо структури випадків корупції показує – дві третини населення дійсно мають певний корупційний досвід, і значна кількість українців не лише були поставлені в умови, де хабар вимагався посадовою особою або працівником державної установи, а й були готові добровільно віддячити за певну послугу чи поступку.

Однак лише 2 % громадян намагались захистити свої права перед чиновником. Основною причиною не оскарження дій посадовця залишається впевненість, що така спроба все одно буде марною, хоча порівняно з попередніми роками частка тих, хто вважає оскарження корупційних дій марними зусиллями, скоротилась майже на 20 відсоткових пунктів, натомість побільшало людей, які самі не змогли пояснити, чому вони не подали скаргу [143].

До найбільш корумпованих організацій або сфер громадяни відносять Державтоінспекцію та судову систему – обидві названі дуже корумпованими двома третинами опитаних (66,0 %). До найбільш корумпованих також входять міліція (без ДАІ)л – 63 %, прокуратура (62,4 %) та медична система (58 %). Високий рівень корупції відзначається при оформленні митних документів (53 %), в податковій службі (47,2 %), в сфері вищої освіти (47 %), в сфері приватизації або земельних відносин (45,7 %), отримання дозвіл» них документів (42,2 %) та реєстрації нерухомості (38,7 %).

Найчастіше із проханнями про неофіційну плату стикають люди під час звернення до державних медичних закладів (69 % хто звертався), у загальноосвітніх школах (63,6 %), під час контактів з міліцією (50,7 %), у вищих навчальних закладах (48,7 %) в процесі отримання дозволів в органах влади (44,1 %), під час контактів з ДАІ (42,7 %). Рівень поширеності використання особи тих зв'язків як «м'якої» форми корупції традиційно стоїть

між вимаганням і добровільним хабарництвом. Найчастіше люди вдаються до використання особистих зв'язків для влаштування на роботу до державної установи (32,7 %), у сфері регламентації підприємницької діяльності (26,1 %), для отримання різних дозволів в органах влади (23,1 %), під час звернень щодо реєстрації або приватизації об'єктів нерухомості (21,3%), в аспектах приватизації, володіння та користування землею (20,2 %), а також у разі звернення щодо отримання державного житла (20,1 %) [143].

Незважаючи на те, що в громадській думці найбільшим чином рефлексується побутова або низова корупція (*petty corruption* в термінології Transparency International), зіставивши ці соціологічні заміри із даними, що наведені вище, ми можемо зробити попередні висновки, що корупція найбільш роз'їдає державний апарат в сферах, які стосуються економічної та правоохоронної діяльності, а також у сферах реалізації базових прав людини (освіта, медицина). Таке злиття силових відомств та економічних процесів актуалізує питання дотичності понять корупції та організованої злочинності, яке у ряді як вітчизняних, так і закордонних досліджень досі є дискутованим.

На думку М. Корнієнка, організована злочинність – це «структурована система злочинних формувань, що характеризується міжрегіональною, у ряді випадків – міжнародною злої чинною діяльністю, спрямованою на заняття злочинним бізнесом (наркобізнес, секс-бізнес, нелегальна міграція, торгівля людьми, кіднепінг тощо), яка здійснюється шляхом застосування насильства або без такого для отримання прибутків і надприбутків, використовуючи у своїх інтересах як державні структури, так і інститути громадянського суспільства» [73, с. 114]. При такому підході організовані злочинні угруповання можуть представлятися опонентами держави та її правоохоронної системи і не обов'язково вдаватись до корупційних діянь. Однак, у Рамковій конвенції Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 р. також закріплено, що корупція є одним із трьох основних засобів (два інші – насильство і залякування), які дають можливість ватажкам організованої злочинності отримувати прибуток,

контролювати території, зовнішні та внутрішні ринки, продовжувати свою злочинну діяльність і проникати в легальну економіку [126].

Українські вчені у своїх монографічних та дисертаційних дослідженнях доволі тісно пов'язують поняття організованої злочинності та корупції, розглядаючи останню як елемент (ознаку) або різновид організованої злочинності. Так, Л. Аркуша вважає корупцію елементом організованої злочинної діяльності та додержується думки, що використання корумпованих зв'язків є обов'язковим елементом у діяльності формувань, які спеціалізуються на вчиненні злочинів у сфері економіки [11, с. 120]. Під організованою економічною злочинністю вчені розуміють високоорганізовану та впорядковану конспіративну протиправну господарську діяльність у межах і під прикриттям законної діяльності, яка завдає істотної шкоди національній економіці і вчиняється злочинними організаціями з ієрархічною структурою, стійкою взаємодією і розподілом функцій та сформованою статусно-рольовою системою всередині організацій, що спрямована на отримання надприбутків, використовуючи корумповані зв'язки з державними чиновниками як для посилення своєї діяльності, так і для організації ефективного захисту від соціального контролю [16, с. 176].

Корупція та організована злочинність розглядаються як органічно пов'язані, але водночас самостійні соціальні та правові явища, які здійснюють вплив на розвиток один одного. Наявність корумпованих зв'язків для організованих злочинних формувань і зв'язок корумпованого чиновника з такими формуваннями – це оптимальна з точки зору досягнення злочинного результату і безпеки функціонування схема існування двох зазначених явищ. Корупція щодо організованої злочинності виконує три основні функції:

- 1) формує захисний механізм організованої злочинності;
- 2) виступає одним із головних засобів досягнення основних цілей злочинної діяльності організованих злочинних угруповань;
- 3) є формою легалізації організованої злочинності (дозволяє представникам організованих злочинних угруповань набути легального

соціального статусу, легалізувати доходи, здобуті злочинним шляхом). У співвідношенні вказаних явищ корупція виступає засобом зрощення кримінальних структур із владою, криміналізації влади і політизації злочинності [106, с. 69].

Якщо ж характеризувати проникнення представників організованих злочинних груп до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, то М. Марич констатує, що вони мають конкретні цілі – ухилення керівників та членів організованих злочинних угруповань від кримінальної відповідальності, у тому числі за допомогою депутатської недоторканності; нейтралізацію слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, що здійснюються правоохоронними органами щодо організованих злочинних угруповань чи окремих їх членів; забезпечення «даху» для подальшої злочинної діяльності; створення можливостей для нарощування свого капіталу, отримання інших незаконних переваг тощо [102, с. 341].

Згідно з позицією П. Карпінського та І. Карпінського, головною причиною існування корупції, є наявність у державних управлінських структурах різноманітних клік. Кліка – це мала група, що існує в межах великої, виникає стихійно і тому належить до системи нелегальних зв'язків, типових і будь-яких легальних структур суспільства. Такі групи намагаються за допомогою закулісних дій так сформувати та організувати управлінську структуру, щоб посісти в ній чільне місце й отримати найбільшу матеріальну користь. Мета кліки – повне панування над структурою без її змін [66, с. 134]. Кліка має більш чи менш жорстку ієрархічну структуру, як правило, приховану або принаймні не дуже помітну, яка тісно переплітається з цілями і принципами цієї управлінської структури.

Проте ці автори проводять певне розмежування між клікою та організованим злочинним угрупованням мафіозного типу. Мафія – це група осіб, які на відміну від клік, намагаються досягти корисних і владолюбних цілей не лише в межах певної організації, але й в суспільстві в цілому, удаючись при цьому як до законних, так і незаконних методів та засобів.

Мафія пов'язує людей, що належать до різних організаційних структур суспільства, діє конспіративно і цим відрізняється від клік. Члени кліки зазвичай не мають схильності до конспірації і не афішують свої зв'язки, вплив і можливості. Тим самим кліка постійно турбується про залучення можливих прихильників і нейтралізацію можливих супротивників [66, с. 134].

Однак, незважаючи на відмінність між абстрактним корупціонером та представником організованої злочинності, різницю в оцінюванні цих діянь кримінальним законодавством значної кількості країн, наявність корумпованих зв'язків для організованих злочинних формувань і зв'язок корумпованого чиновника з такими формуваннями є важливим, та на практиці часто реалізованим. Організована злочинність зацікавлена створити відповідні позиції у владних структурах для відстоювання в них своїх інтересів, забезпечення сприятливих умов для протиправної діяльності й уникнення відповідальності, а корупція натомість зацікавлена в розширенні можливостей організованих злочинних угруповань (фінансових, організаційних тощо). Тому широке поширення корупції неодмінно призводить до зростання організованої злочинності, а якісний і кількісний розвиток останньої неодмінно призводить до збільшення кількості корупційних проявів і підвищення небезпечності їх характеру [46, с. 328].

При багатоманітності визначень і розумінь організованої злочинності, спільним і головним завжди було і є те, що метою діяльності організованих угруповань є системне отримання незаконних високих матеріальних і фінансових доходів. Останнє суттєво відрізняє її від звичайної групової кримінальної діяльності, яка також у ряді випадків дозволяє отримувати незаконні блага, але у значно менших розмірах і не розглядається ж діяльність системного збагачення у значних розмірах й на перспективу (відмивання цих незаслужених благ та вкладення в офіційну економіку тощо), що негативно впливає на стан економічного розвитку держави. Але, як зазначає Б. Романюк тут ми маємо певну непослідовність вітчизняного законодавця і штучний розрив на законодавчому рівні у боротьбі з організованою злочинністю. Саме

наявність значної фінансової бази й характеризує організовану злочинність, яка використовує її, захоплює владні інститути для свого захисту, нав'язування вигідної їй економічної політики, і тіньового обігу капіталів тощо [131, с. 95]. За позицією дослідника, в нашій країні спецпідрозділи правоохоронних органів щорічно виявляють чотириста і більше таких груп, чого не має за кількістю навіть у великих державах світу з високим рівнем мафіозних об'єднань, які із-за недосконалості нинішнього кримінального законодавства лише формально відносяться до організованих груп і у середньому складаються із двох-трьох осіб [131, с. 98].

Задля наукового та практичного вирішення такої проблеми О. Бусол пропонує використовувати термін «організована корупційна злочинність», яка є різновидом економічної злочинності та відбувається з використанням корупційних зв'язків в органах влади, правоохоронних органах і органах контролю за ознаками, характерними для організованої злочинної групи, згідно з кримінальним законодавством [18, с. 195].

Крім того, боротьба із організованою злочинністю вимагає не лише уточнення науково-кримінологічного інструментарію, а й подолання корупції у сфері правосуддя та правоохоронних органів, розірвання зв'язків між політикою та бізнесом на державному та регіональному рівнях. На нашу думку, відмова від висвітлення корупції та організованої злочинності, державної неефективності як випадкових та непов'язаних проблем девіантного характеру в сучасному політичному (а іноді і науковому) дискурсі призводить до безсистемності заходів, що впроваджуються, заміну комплексних антикорупційних реформ, поодинокими випадками притягнення до відповідальності показового характеру. Саме тому постає потреба впровадження системних заходів протидії корупції – реалізації цілого комплексу заходів, які би включали не лише уточнення визначень або посилення відповідальності, а й унеможливлювали її з точки зору діяльності чиновників, народних обранців, представників монополій тощо.

Можемо зазначити, що комплексність боротьби із корупцією

відображено, зазвичай, як у правовій системі певної держави, так і практичних політичних діях, освітній політиці, діяльності експертів та громадянського суспільства, а також міжнародних взаємодіях. Правову основу боротьби із корупцією, зазвичай складають нормативні акти декількох типів – це власно антикорупційні норми, зафіксовані у спеціальному рамковому законі або конституції; по-друге, норми кодексів, що кваліфікують конкретні корупційні діяння та встановлюють за них відповідальність, по-третє, це акти, що встановлюють органи, відповідальні за боротьбу із корупцією, їхні повноваження, відповідальність, сферу дій. Крім того, можна вказати про спеціальні норми та заходи, які не спрямовані на боротьбу із корупцією напряду, але сприяють зменшенню корупціогенності певних сфер або суспільство в цілому – такими можуть бути закони про публічну інформацію, закупівлі, регулятивні правила, про освіту, охорону здоров'я, нотаріальні послуги тощо.

Вітчизняну політику у боротьбі із корупцією розпочато в 1995 р., коли Верховна Рада ухвалила перший спеціальний Закон «Про боротьбу з корупцією» (раніше діяли окремі норми кримінального й адміністративного кодексів, норм радянського законодавства по боротьбі із хабарництвом). Цей закон вводив у вітчизняну правову систему дефініцію корупції, процедуру виявлення та покарання за вчинення цієї протиправної діяльності тощо, а корупція визначалась як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг» [49]. Таке визначення поняття «корупція», як зауважували деякі правознавці та аналітики-практики, мало багато недоліків, оскільки воно відображало розуміння корупції у вузькому значенні і могло бути застосоване лише в контексті зазначеного закону. Проте на законодавчому визначенні поняття «корупція» особливо наполягали керівники правоохоронних органів, які вбачали у відсутності такого визначення основну правову перешкоду ефективній протидії корупції [49, с. 270].

Однак із самого початку під час створення антикорупційного законодавства була дещо порушена логіка його формування, яка мала здійснюватися за такою схемою: «концепція – стратегія – закон – державна програма – підзаконні акти, що забезпечують виконання». Як стверджує А. Тіньков, перша антикорупційна стратегія (Концепція боротьби з корупцією на 1998-2005 рр.), яка мала окреслити основні принципи та механізми протидії корупції, тобто бути ідейним натхненником відповідного закону, з'явилася пізніше – лише в 1998 р. [146, с. 343]. Базовими досягненням цього етапу було визнання суспільної небезпечності корупції та її криміналізація, хоча можна відзначити, що в законодавстві та концептуальних документах йшлося переважно про репресивні, а не профілактичні заходи – тобто вітчизняне законодавство було націлено на боротьбу із постаттю умовного корупціонера, а не виправлення системи, яка надавала такі можливості.

Зі зміною влади в 2004-2005 рр. після «Помаранчевої революції» за підтримки Майдану політичним керівництвом було декларовано курс боротьби з корупцією та організованою злочинністю. 3 листопада 2005 року Верховна Рада України прийняла постанову «Про стан боротьби з організованою злочинністю у 2004-2005 рр.», а Президент України видав Указ «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18 листопада 2005 р., в яких перед Кабінетом Міністрів України були поставлені завдання щодо вжиття заходів, спрямованих на вдосконалення нормативного комплексу у сфері протидії корупції та організованих злочинності, методик розслідування злочинів з ознаками корупції, що вчинюються організованими злочинними групами у різних галузях економіки; вивчення теоретичних та прикладних проблем попередження злочинів у сфері службової діяльності; соціального та правового аналізу практики країн Ради Європи з попередження корупції тощо.

У 2006 р. Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції, яка, інтегруючись у державне право, потенційно розширювала її визначення, а також передбачала спільні дії влади та громадськості. У лютому 2007 р. був

підписаний Меморандум про створення Антикорупційного фронту керівниками Комітету по боротьбі з корупцією, Комітету протидії корупції та організований злочинності, Антикорупційного комітету та деяких інших організацій із вирішення дискретних проблем корупціогенних сфер. В структурі Міністерства юстиції України було утворено інститут Урядового уповноваженого по боротьбі з корупцією та відповідальний секретаріат, що забезпечував його діяльність. А у серпні 2007 р. були оприлюднені 10 антикорупційних ініціатив Президента України, прийнятий План заходів щодо реалізації Концепції протидії корупції в Україні «На шляху до доброчесності» до 2010 р.

Наступним кроком стало голосування 11 червня 2009 р. Верховною Радою України «антикорупційного пакету», який включав три закони: «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11.06.2009 давав більш детальне та повне визначення самого поняття «корупція». Так, згідно зі ст. 1 цього Закону «корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень та пов’язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов’язаних з цим можливостей». При цьому неправомірною вигодою могли бути грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги матеріального або нематеріального характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, без законних на те підстав. Крім того новий закон стосувався осіб, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування,

але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, експерти, оцінювачі, арбітражні керуючі, незалежні посередники чи члени трудового арбітражу під час розгляду колективних трудових спорів, третейські судці, а також у встановлених законом випадках інші особи), а щодо чиновників встановлювалась обов'язковість службової перевірки та декларування майна.

Однак, на думку деяких експертів, доля цього антикорупційного пакету є хрестоматійним прикладом несистемності та політичної кон'юнктурності вітчизняної нормотворчої діяльності в цій сфері, адже прийняті Закони так і набули чинності. Спочатку набуття ними чинності було відкладено до 1 січня 2011 р., а потім весь пакет було скасовано. Водночас одразу було запропоновано до розгляду законопроект нового президента № 7487, який було ухвалено у квітні 2011 р. як Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» [146, с. 344]. Слід також зазначити, що з прийняттям Закону України «Про визначення такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції» (2010 р.) фактично на півроку було відсутнє правове регулювання протидії корупції.

У Законі України «Про засади запобігання та протидії корупції» (2011 р.) [51] визначені поняття: «неправомірна вигода», «конфлікт інтересів», «безпосереднє підпорядкування», «близькі особи», «члени сім'ї», проголошувались принципи запобігання і протидії корупції; розширено коло відповідальних осіб за вчинення корупційних дій; наведено перелік суб'єктів, відповідальних за боротьбу із корупцією, хоча він був багато в чому схожий на проголосований у 2009 р. законопроект. У ст. 1 цього Закону України вказується, що «корупція – використання особою, зазначеною в частині першій ст. 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній в частині першій ст. 4 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного

використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей» [51].

У цьому контексті потрібно зауважити, що в 2000-х роках порівняно з 90-ми роками визначення корупції стало більш деталізованим: додається телеологічний аспект (мета одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб); робиться акцент на використанні службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей, а не суто діяльність, спрямована на протиправне використання наданих повноважень; на перший план виносяться поняття неправомірної вигоди як основної кваліфікуючої характеристики корупційних діянь. Крім того, норми Закону передбачали положення щодо антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, участь громадськості у запобіганні корупції, встановлювали обов'язок передачі майна, що належить особам, які займають політичні посади, та членам їхніх сімей в управління, а також обов'язок декларування доходів та видатків посадових осіб. Законами також встановлено заборону одержання особами, уповноваженими на виконання функцій держави, подарунків [51].

21 жовтня 2011 року Указом Президента України було затверджено Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки [150], Урядом прийнято Державну програму щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 рр. (постанова Кабінету Міністрів України від 28.11.2011 № 1240), а також Положення про Національний антикорупційний комітет (Указ Президента України від 01.09.2011 № 890/2011). Стратегію було розроблено Національним антикорупційним комітетом (до його складу входять найвищі посадові особи держави, зокрема Прем'єр-міністр України, Голова Верховної Ради України, Міністр юстиції, Генеральний прокурор, Голова Верховного Суду України, Голова Служби безпеки України та інші керівники центральних органів виконавчої влади. До складу Комітету увійшло декілька представників наукових установ і навчальних закладів і лише один представник від неурядових організацій).

З 2011 р. закони, що регулюють питання і доброчесності публічних інституцій (законодавчого органу, виконавчої та судової гілок влади, публічного сектору тощо) дещо покращилися, головним чином завдяки

ухваленню законів «Про доступ до публічної інформації», «Про засади запобігання і протидії корупції». Незважаючи на це, закони, що регулюють діяльність окремих інституцій (омбудсмен, вищий орган фінансового контролю, політичні партії), вони не містять норму, що визначала би, яка інформація про діяльність цих органів обов'язкова для оприлюднення, окрім тієї, що зазначена в Законі «Про доступ до публічної інформації». Крім того, на думку Д. Ковриженка та інших фахівців Transparency Int., Закон «Про засади запобігання і протидії корупції» не впровадив ефективний механізм регулювання конфлікту інтересів, захисту інформаторів та незалежного аналізу декларацій про доходи чиновників [111, с. 16].

На думку деяких правників, зокрема М. Михайленка, у цей період модель протидії корупції засобами кримінального права за порівняно короткий період часу (з 11.09.2009 р. по 14.10.2014 р.) багаторазово зазнавала, кардинальних, на перший погляд, змін, що не сприяє виробленню єдиного підходу до інтерпретації та застосування КК України. За означений період в Україні було прийнято 29 законів, які коригували масив антикорупційних норм, із яких 16 законів вносили зміни у КК України. Це наводить на висновок про те, що КК України більшою мірою був в цей період спрямований до правозастосовця (прокуратури, суддів), а не до осіб, поведінка яких регулюється. За такого стану Кримінальний закон не може значною мірою виконувати завдання із запобігання злочинам (ч. I ст. 1 КК України) і є переважно каральним інструментом, що прямо справляє негативний вплив на процес протидії корупції в Україні [107].

Експертами ІПЦ «Наше право» було проаналізовано більше 8 тисяч рішень судів загальної юрисдикції за період від 1 липня 2011 р. (дата набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення») по 15 грудня 2014 р. у справах, про притягнення до кримінальної відповідальності осіб за зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи

приватного права (ст. 364-1 КК України), особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України), одержання хабаря (ст. 368 КК України), комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права (ст. 368-3 КК України), підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України), зловживання впливом (369-2 КК України), винесення суддею неправосудного вироку, постанови, ухвали, рішення (ст. 371 КК України), зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423 КК України). За результатами аналізу встановлено, найбільш корумпованим в Україні є державне управління та правоохоронна діяльність. Дещо відстають сфери місцевого самоврядування, освіти та медицини. Відтак, найпоширенішими корупційними злочинами були зловживання владою та службовим становищем, а також одержання хабаря.

Цікаву закономірність виділено аналітиками щодо осіб, які понесли відповідальність за ці злочини. Серед найбільших злочинців – зазвичай дрібні службовці або особи, які обіймають посади спеціалістів найнижчої категорії. Наприклад, аналізуючи практику притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування, виявлено, що суб'єктами практично всіх учинених злочинів є сільські голови, інколи – міські, а голів районних чи обласних рад узагалі не притягують до кримінальної відповідальності. Великою мірою суди призначають покарання дуже формально – у найменшому розмірі, що передбачено в статті за корупційний злочин. Але значна частина корупціонерів не несуть навіть найменшого покарання, оскільки зазвичай звільняються з іспитовим строком, і зауважимо, також мінімальним [125, с. 147].

Після втечі В. Януковича із країни наприкінці лютого 2014 р. парламент з урядом стали значно активніші в питаннях подолання корупції. Зокрема, Верховна Рада прийняла низку важливих законів, покликаних сприяти ефективнішій боротьбі з корупцією, наприклад, «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», «Про запобігання корупції», «Про Національне

антикорупційне бюро України» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодо одержувачів юридичних осіб та публічних діячів». Усі вони були прийняті в один і той самий день 14 жовтня 2014 р. і набрали чинності в 2015 р. В цьому процесі відіграють важливу роль як громадські, так і міжнародні донорські організації, і чимало проектів законів, що були схвалені Верховною Радою в жовтні 2014 року, підготовлені у співпраці з громадськими організаціями, які одержують фінансування від донорів [111, с. 12].

У діючому Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [50] корупція визначається майже так само як і в попередньому антикорупційному законодавстві 2011 р. – як використання особою із переліку, встановлених ст. 3 Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. У свою чергу, корупційне правопорушення – діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [50]. Проте новий закон в антикорупційній сфері передбачає спектр змін, зокрема в сфері:

- *криміналізації корупції:*

- підвищено санкції для фізичних та юридичних осіб за кримінальні корупційні правопорушення шляхом уведення як альтернативного виду покарання – позбавлення волі, що гарантуватиме для України можливість

співпраці в рамках надання міжнародної правової допомоги, як це передбачено Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією;

- встановлено юрисдикцію щодо злочинів, пов'язаних із

хабарництвом, які вчиняються за кордоном нашими громадянами в співучасті з іноземцями;

- встановлено відповідальність за підкуп осіб, які працюють у приватних компаніях в будь-якій якості вигоди, що безумовно поліпшить діяльність вітчизняних правозастосовних органів і підвищить якість їх роботи;

- поширено правила спеціальної конфіскації на всі корупційні злочини, зокрема в приватному секторі;

- *фінансового контролю стосовно майнового стану публічних осіб:*

- запроваджено зовнішній контроль щодо декларацій про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, який здійснюватиметься податковими та спеціальними органами;

- встановлено адміністративну та дисциплінарну відповідальність за подання недостовірних відомостей у зазначених деклараціях;

- *посилення гарантій захисту викривачів фактів корупції:*

- перекладено обов'язок доказування в справах про застосування до інформаторів (викривачів) репресивних заходів на відповідача;

- закріплено можливість інформувати про факти корупції анонімно, зокрема через спеціальні лінії для відповідних повідомлень;

- передбачено обов'язок державних органів створити механізми для отримання та перевірки повідомлень про факти корупції (у тому числі анонімних);

- *мінімізації проявів корупції юридичних осіб:*

- передбачено обов'язок компаній розробляти й упроваджувати правила та процедури щодо виявлення та запобігання корупції;

- встановлено відповідальність юридичних осіб за незабезпечення здійснення антикорупційних заходів, якщо це призвело до вчинення корупційного правопорушення [50].

Наразі сучасне законодавство також усуває певний дуалізм державних органів, відповідальних за антикорупційну політику, який існував у 2014 р. [50]. Серед іншого, ліквідується посада Урядового уповноваженого з питань

антикорупційної політики та започатковується діяльність двох незалежних антикорупційних інституцій, відповідальних за різні аспекти формування та реалізації державної антикорупційної політики:

Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) – центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики;

Національного антикорупційне бюро України (НАБУ) – державного правоохоронного органу, на який покладається протидія кримінальним корупційним правопорушенням, що вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

А також започатковується діяльність консультативно-дорадчого органу при Президенті України Національної ради з питань антикорупційної політики (Національна рада) – що здійснює системний моніторинг стану запобігання і протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів, що вживаються для запобігання і протидії корупції та подання Президентові пропозицій. Склад Ради, як рекомендовано GRECO, має бути сформовано на паритетних засадах між владою та неурядовими організаціями [50].

Крім того, значним кроком вперед стало прийняття Закону України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України». У жовтні 2015 Верховна Рада прийняла закон про фінансування політичних партій, яким передбачено фінансування партій з держбюджету та встановлена вимога про обов'язкове подання фінансових звітів про всі доходи і витрати політичних партій. Також було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних». У вересні 2015 було прийнято новий Закон «Про здійснення державних закупівель», в грудні – Закон «Про

державну службу», який передбачає комплексне реформування державного управління відповідно до демократичних стандартів, зокрема розмежування політичних та адміністративних посад, врегулювання статусу державного службовця, обов'язкове запровадження конкурсних процедур добору на державну службу та утвердження справедливих підходів до оплати праці державних службовців.

Антикорупційна стратегія також передбачає створення відкритого реєстру підприємств, у яких частка держави перевищує 50 %, а також оприлюднення інформації про державні закупівлі до червня 2016 року. 29 квітня 2015 р. Кабінет Міністрів затвердив Державну програму щодо реалізації засад антикорупційної стратегії на 2015-2017 роки. Програма передбачає прийняття низки законопроектів з таких питань, як лобіювання, захист інформаторів, відкриття реєстрів деяких держпідприємств. Для усунення корупціогенної складової в діяльності виборних посадових осіб стратегія також вимагає перегляду виборчого законодавства та створення ефективних механізмів для усунення конфліктів інтересів [8].

Однак, на думку фахівців міжнародних та вітчизняних організацій, незважаючи на суттєвий прогрес у реформуванні антикорупційного законодавства, влада поки що не повною мірою справилася із його впровадженням. Імплементация оновленого антикорупційного законодавства проходить без про активної позиції основних носіїв політичної волі (Кабінету Міністрів України, Президента України, Верховної Ради України), під величезним тиском з боку громадськості й міжнародних організацій. Впровадження антикорупційної реформи супроводжується публічними звинуваченнями Кабінету Міністрів України, Президента України із зволіканням, відсутності прозорості процесу формування нових антикорупційних інституцій (Національного антикорупційного бюро, Національного агентства з питань запобігання корупції) та відсутності початку роботи Національної ради з антикорупційної політики. Про вади впровадження антикорупційного законодавства свідчать як данні досліджень, проведених з ініціативи

громадських організацій, так і оцінка Європейської комісії. З ініціативи Уряду протягом 2014 – (червня) 2015 років не було проведено жодного дослідження щодо антикорупційної політики [8]. Крім того, юристи – у тому числі О. Погребняк – відзначають, що стаття 368-2 Кримінального кодексу «Незаконне збагачення», новою редакцією якої так довго залякували корупціонерів, не зможе бути застосованою аж до 2017 р. (у примітці до цієї статті вказано: значним перевищенням є сума, що в два або більше рази перевищує розмір доходу, зазначеного в декларації за відповідний період, поданий особою у порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції»). Тобто фактично можна отримувати «подарунки» і «пожертви» від підлеглих та інших осіб, тобто підтримувати «корупційні піраміди» в тій самій формі [118]. Порівнюючи означені на перший погляд прогресивні нормативно-правові зміни у боротьбі та профілактиці корупції із реальними досягненнями в цій сфері, що відображаються у статистиці та громадській думці, наведених вище, можемо означити, що у вирішенні цього питання має застосовуватись комплексний підхід, наріжним каменем якого має стати мета профілактики корупції. Непрямі заходи, що обмежують корупцію (особливо економічної та політичної), можуть полягати у наступному:

- звуження меж державного регулювання, економічних і соціальних процесів;

- розробка та запровадження механізмів залучення трудових колективів до контролю за додержанням антикорупційного законодавства, здійсненням заходів щодо запобігання корупційним діям та їх громадського обговорення;

- удосконалення системи оподаткування, зменшення податкового тиску на підприємців та інших фізичних осіб, спрощення порядку стягнення податків, розширення сфери застосування фіксованих платежів;

- виявлення та заборона будь-яких монопольних проявів, сприяння природній конкуренції тощо [51, с. 67].

Почасти, як в політичному, так і публіцистичному полі можна зустріти

тези щодо підвищення рівня життя населення як автоматичної умови до її зникнення. Крім того, бідність населення, а тим більше, низькі зарплати службовців, правоохоронців, медиків, виставляються в якості базової причини розповсюдження корупції. Тут ми можемо побачити класичний прийом підміни тези, адже не бідність як така спричиняє корупцію, а система корупції не дає побудувати заможне суспільство, про що свідчать порівняльні аналітичні доробки Світового банку, економічні моделі корупції, про які йшлося на початку нашого дослідження. До того ж не варто залишати поза увагою й теоретичні здобутки з цієї проблеми західних кримінологів. Так, відомий німецький дослідник Г. фон Майр (1841-1925) довів, що злидні майже не сприяють зростанню крадіжок. Англійський учений У. Моррісон установив, що Англія в кінці XIX ст. була у шість разів багатшою за Італію, але, незважаючи на це, у період з 1880 по 1884 рр. крадіжки в ній були більш поширеними. Аналогічне співвідношення було, за У. Моррісоном, між Францією та Ірландією. Американські кримінологи К. Шоу та Г. Маккей висловили припущення, що важкі економічні умови самі по собі автоматично не породжують жодних соціальних проблем. Аргументами для такого висновку послуговували факти, згідно з якими рівень правопорушень за період великої депресії (1929-1934) був відносно стабільним: і це тоді, як кількість сімей, що жили на дотації за програмою соціальної допомоги, наприклад, у Чикаго, зросла у 10 разів [22, с. 18]. Суттєве підвищення зарплат державним службовцям і іншим особам, які потенційно можуть вчиняти корупційні правопорушення, на нашу думку, варто розглядати як засіб долучення до державного сектору нових, освічених кадрів із іншим світобаченням, ніж як інструмент виправлення корумпованості існуючого кадрового ресурсу. До того ж варто пам'ятати, наскільки високою не була би офіційна плата за належне виконання закону, незаконне збагачення буде більшим.

На нашу думку, дуже важливим є не лише криміналізація корупції та покарання корупціонерів, а й зміна повсякденних практик населення – у тому числі виховання нової генерації в дусі доброчесності. Рівень терпимості до

корупції в українському суспільстві серйозно зменшився з 2010 р., але практично третина українських громадян досі вважає, що корупція може бути виправдана, а хабар є шляхом найменшого спротиву для розв'язання проблеми у відносинах з різними держустановами [111, с. 13]. У порівняльному дослідженні КМІС 2007-2011-2015 рр., на дані якого ми спирались вище, звичка населення вирішувати проблеми корупційним шляхом входить до трійки причин поширення в Україні, а частка тих, хто схильний звинувачувати власних співгромадян у «розбещенні» чиновників, правоохоронців освітян, медиків, навіть, дещо виросла за останні роки.

Частка населення, яка покладає відповідальність за боротьбу з корупцією на простих громадян, поступово і невпинно зростає (від 15,8 % у 2007 році до 18,0 % у 2011 році та до 24,0 % у 2015 році). Вищий рівень громадянської свідомості притаманний молодшим категоріям населення (до 45 років), причому для жінок більш свідомо позиція притаманна й у найстаршій віковій групі, тоді як чоловіки з віком більше схильні покладати відповідальність на когось іншого, однак не на самих громадян. Половина (49,8 %) дорослого населення України допускає власну залученість до корупційних дій у тому разі, коли це їм вигідно, а 37,4 % опитаних декларують цілковиту неприйнятність для себе корупційної практики.

Частка громадян, які декларують свою готовність протистояти корупціонерам, становить близько третини населення: 33 % в 2007 р., 36 % у 2009 р., 34 % у 2011 р. та 37 % у 2015 р. З іншого боку, частка респондентів, які впевнено відповідають про свою неготовність захищати власні права, скоротилася з 33-34 % у 2007-2011 до 22,8 % у 2015 р. Тобто певні зрушення у свідомості громадян відбуваються, хоч і доволі поступово. Найактивніша група, як і раніше, переважно представлена чоловіками, молоддю, громадянами з вищим рівнем освіти й добробуту [143]. Не менш важливими в контексті просвітництва як засобу профілактики корупції є проблеми про інформованості громадян про власні права, обов'язки та функції державних органів, розуміння алгоритму дій при зіткненні із корупційними вимогами.

Логічно впливає гіпотеза, що освіта може стати важливим елементом в ланцюгу вибудовування цілісної антикорупційної політики (безумовно, поряд із належним законодавством, виконавчою владою правоохоронною та судовою діяльністю). Саме освіта як система надання знань та виховання цінностей здатна сформувати такий людський капітал – як у галузі реальних секторів економіки, так і в державному, муніципальному управлінні, що буде відрізнятися високою правовою інформованістю, про активною політичною культурою та громадянською компетентністю. Однак, мусимо визнати, що наразі сама освіта – як середня, так і вища, сприймаються суспільством як корупціогенні сфери, а у засоби масової інформації неодноразово потрапляють приклади затримання як адміністрації, так і науково-педагогічних працівників вишів.

Дані щодо видів та розповсюдженості корупції в середній школі доволі неутішні – більш ніж 50 % громадян визнають, що їх примушували платити за ремонт класів, здавати кошти у фонд школи, більш ніж 40 % із власного бажання дарували подарунки вчителям та керівництву, а 35 % примушувались до подібних дій, 12 % давали хабаря за влаштування дитини до школи, а 10 та 5 % відповідно платили за примусове репетиторство або банальне покращення оцінок [143].

Що ж до вищої освіти напрочуд ілюстративним видається опитування студентів, що провів у березні 2015 р. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною фірмою «Ukrainian Sociology Service» (було опитано 1001 студент за національною вибіркою вишів України, максимальна похибка становила 3,2 %) [75]. Згідно з ним 60 % сучасних студентів стикались із корупцією у вишах особисто. Характерно, що протягом останніх чотирьох років пропорції практично не змінилися: у 2011 р. 33 % стикались з корупцією особисто, 29 % чули про неї від інших і 38 % ніколи не стикались, що вказує на системність та укоріненість певних корупційних практик в системі освіти. 29 % дарували подарунки викладачам, 22 % надавали різноманітні послуги, зокрема купували пропоновані викладачами

навчальні матеріали та книжки, 19 % купували реферат, курсову чи дипломну роботу, 18 % платили гроші за складання заліків та іспитів, 6 % платили за поселення в гуртожиток. При цьому 45 % відповіли, що ніколи не робили нічого з переліченого. Такий показник можна вважати позитивним зрушенням, адже п'ять років тому лише 32 % студентів обрали цю відповідь [75].

Достатньо тривожний, на нашу думку, той факт, що думки студентів з приводу феномену корупції у вишах помітно розділилися. 42 % дали їй виразно негативну оцінку, пов'язавши її з випуском некваліфікованих фахівців. Однак аж 41 % оцінив корупцію зовсім під іншим кутом – як спосіб швидкого і відносно простого вирішення наявних проблем у навчанні (у 2011 р. таких, щоправда, було навіть більше – 47 %). При цьому 28 % опитаних переклали відповідальність за корупцію на викладачів, назвавши її проявом їхньої аморальності [75].

Нас також насторожують причини корупції, які були виділені студентами, серед яких окрім тиску самих корумпованих викладачів та групи або старости, ми можемо побачити пошук самими студентами шляху найменшого супротиву у вигляді корумпування працівників деканатів та кафедр.

Бабенко К. разом із співавторами пропонує поділити корупцію у вищих навчальних закладах на 3 умовні послідовні етапи:

1) *вступ* (ця проблема була вирішена частково шляхом уведення системи ЗНО). Однак підґрунтям для корупційних дій може бути нарахування додаткових балів майбутнім абітурієнтам за республіканські олімпіади й учнівські роботи, виконані в конкурсі, що проводиться Малою Академією наук (МАН) України;

2) *період навчального процесу* (найпоширеніший і найбільш неконтрольований етап поширення й процвітання корупції та корупційних схем). Основною проблемою поширення корупції на цьому етапі є байдужість і вигідність цього явища для студентства. На рівні навчального процесу

корупцію зумовлює неякісне викладання, суб'єктивне оцінювання й незацікавленість студентів у здобутті знань. Громадська протидія корупції у ВНЗ, у свою чергу, залишається неефективною внаслідок відсутності якісного моніторингу вступу до ВНЗ і складання екзаменаційних сесій, а також незацікавленості студентів і викладачів у боротьбі з корупційними практиками;

3) період завершення навчального процесу, післядипломна підготовка, здобуття наукових ступенів і вчених звань (нині в Україні є навіть «прайслисти» на отримання кандидатських і докторських наукових ступенів) [125, с. 65].

Ми можемо погодитись, що перший етап – етап вступу до освітньої установи було значною мірою декорумповано, проте найдовші та найзначніші етапи з точки зору формування майбутнього країни та освіти зокрема все ще містять поле для корупції, яка може проявлятися не лише у комунікації «викладач-студент», а й по схемам «студент-деканат», «деканат-викладач», «викладач-керівник». Завідувачі кафедр можуть брати гроші за різні послуги: від працевлаштування співробітників, розподілення навантаження між ними, до приймання в аспірантуру й успішного складання кандидатських іспитів, декани та їхні заступники – заробляти на іспитах та дипломах.

Щоб досягти певних показників наявності серед викладацького складу кандидатів наук, доцентів, докторів наук, професорів, роблять усе для збільшення їхньої кількості. Не рівень кваліфікації та професійна майстерність, а наявність наукового ступеня й ученого звання визначають ставлення до викладача та його статус у виші. Його не звільняють навіть за наявності суттєвих недоліків у роботі, пробачають корупційні дії, оскільки без нього неможливо пройти акредитацію. Інший приклад, коли студенти звертаються до посередників серед персоналу, щоб скласти сесію, не з'являючись на контрольні заходи, заліки й іспити. За певні комісійні посередник через свої особисті канали домовляється з кожним викладачем [125, с. 68].

Самі студенти не мають єдиної думки з приводу того, заходи якого характеру – превентивного чи карального – повинні відігравати ключову роль у боротьбі з корупцією у вишах. Зокрема, найбільш популярним серед опитаних студентів виявився варіант створення «телефону довіри» для студентів (38 %). Серед інших превентивних механізмів певну популярність здобули такі, як підвищення зарплатні викладачам (18 %) і розробка правил перескладання іспитів (14 %). Водночас доволі багато студентів підтримали каральні методи: гарантування невідворотності покарання за корупційні дії (33 % у 2015 р., у 2011 р. таку опцію підтримали всього 19 %), широке оприлюднення випадків корупції (27 %) і посилення співпраці вишів із правоохоронними органами (26 %). Імовірно, що обидва підходи можуть мати сприятливий вплив на звуження сфери застосування корупції у вишах, хоча варто зауважити, що каральні методи можуть дати кращі результати у короткостроковій перспективі, тоді як превентивні – в довгостроковій [75].

І хоча майже 56 % учасників навчального процесу погоджуються із доцільністю боротьби з корупцією в сфері вищої освіти, 32 % проявляють відчутний песимізм щодо успішності процесу подолання корупції у вишах, а майже 4 % вважають її настільки нормалізованою, що не вартує навіть спеціальних заходів.

Резюмуючи, мусимо визначити, що населення, власне як і законодавець, поки що дотримуються позиції вирішення проблеми корупції переважно криміналізуючи це діяння і розглядаючи корупціонера як девіанта, який має бути жорстоко покараний.

На нашу думку, включення інших детермінант гіперкорупції в Україні до політики боротьби з цим явищем є відносно новою практикою, яка лише починає застосовуватись. Вважаємо, що антикорупційні дії мають бути більш системними, спиратись на міжнародні рекомендації та досвід, наукові та технічні розробки. Зокрема це може бути застосування практик електронного врядування, максимальна алгоритмізація та регламентація надання адміністративних послуг, дерегуляція економіки та взаємодія із

громадянським суспільством та науковою громадськістю як в галузі антикорупційної експертизи, так і в процесі моніторингу публічного сектору, якості послуг, у тому числі освіти.

5.4 Бідність та олігархат в Україні як фігуральні показники соціальної нерівності у світовій шахівниці

Українські олігархи неприродньо швидко з'явилися на економічній і політичній арені України після здобуття нею незалежності в 1991 році. Ця група найбагатших власників контролює економічне та політичне життя країни, владу в цілому або її гілки, має надмірний вплив на всі сфери життя суспільства. Здобувши свої багатства в основному за рахунок непрозорого процесу приватизації державних підприємств за допомогою корумпованості правлячої тогочасної політичної еліти (криміналітету), вони прийняли до себе на контроль політичні партії, ставши їхніми спонсорами, або створили нові, отримали місця і вплив (лобі) в Верховній Раді, увійшли до складу Уряду та президентської адміністрації, захопили мас-медійні компанії, вийшли на міжнародний рівень й утвердились як «повноправні господарі життя». На жаль, індивідуальні інтереси цієї групи домінують над суспільними. Їх діяльність часто характеризується безвідповідальністю, злочинним вичерпуванням природних ресурсів, тенденційним спотворенням інформації, нерідко має деструктивний для держави і суспільства характер.

На думку директора Національного інституту стратегічних досліджень професора В. Горбуліна, власність зобов'язує: економічна влада, як і будь-яка інша, — це не тільки, і навіть не стільки вигідні привілеї, як висока відповідальність. Сьогодні прийшов час довести, що бізнесмени гідні свого капіталу, тобто здатні сформулювати порядок денний для політиків і змусити їх реалізовувати суспільно важливі завдання. Інакше історія ще раз доведе, що

той, хто не може впоратися зі своєю суспільною функцією, швидко втрачає і роль, і статус.

За висновками аналітиків, олігархи становлять загрозу для стабільності та успіху України. Спосіб життя цього прошарку відомий – «все підгребти під себе» – виробництво, політику, культуру, засоби масової інформації, освіту, спорт. Можливо, саме завдяки такій установці вони й стали олігархами. Ця ж установка сформувала до них стійке негативне ставлення з боку простих українців. Саме з олігархами, їх небажанням відмовитись від надприбутків (60,2 %) більшість респондентів пов'язують неможливість реалізувати реформи; далі йде корупція (58,6 %) та небажанням політичних еліт змінювати систему влади (46,9 %). Олігархи як фактор стримування розвитку, як бачимо, стоїть на першому місці [147, с. 282].

Згадується байка знаменитого німецького філософа і драматурга Лесінга «Хом'як і комаха»: « – Ей ви, горемики-комахи! – сказав хом'як. – Ну для чого ви працюєте все літо, а збираєте так мало? От як би ви подивились на мої запаси! – Знаєш що, – відповіла йому комаха, якщо у тебе запаси більші за те, що тобі потрібно, то правильно чинять люди, розриваючи твої нори, забираючи твоє добро й заставляючи тебе платити життям за твою хижацьку жадібність!» [89, с. 13]. Ця когорта «нових українців» потребує такого ж окремого вивчення, як колись американські радянологи вивчали «життя еліти в СРСР». У даному випадку підкреслю тільки одне: олігархи, як і найбідніші верстви населення, насолоди від життя не мають. Здавалося би, парадокс: в одних – все є, в інших – практично нічого немає, а потерпають разом! Пояснення цій ситуації дає практична філософія від античного мислителя Платона і до найбільш яскравих інтелектуалів наших днів. Ось як характеризує подібне А. Шопенгауер: «великі статки мало сприяють нашому щастю, й тому багато заможних почувають себе нещасними: у них немає духовного розвитку, немає знань і, відповідно, немає ніяких, об'єктивних інтересів, які могли би втягнути їх у розумову діяльність. Адже те, що багатство може дати помимо задоволення реальних і природних потреб, мало має значення для нашого

дійсного благополуччя – навпаки, йому шкодять ті дрібні й невідворотні турботи, які пов'язані зі збереженням великого майна... Для щастя в людському житті найбільш суттєвим є те, що людина має в самому собі» [12, с. 267].

На противагу олігархам, кількість яких вимірюється декількома десятками громадян України, помітна група людей об'єднується у так званий середній клас. Дехто з дослідників (А. Биченко) вважає, що середнього класу в Україні просто немає, визначення їх кількості носить умовний характер. Між тим, до середнього класу себе зараховують близько половини українців - про це свідчить багато соціологічних опитувань. І все ж, експерти вважають, що за двома головними ознаками – рівнем життя та освітою – до середнього класу в Україні можна віднести близько 10 % населення. Якщо ж додати до цього ще один визначальний чинник – політичні вподобання і політичну активність, – то частка українського середнього класу вийде не більшою, ніж 5 %.

Співробітник Національного інституту стратегічних досліджень Т. Черненко вважає, що до середнього класу можна віднести кожного четвертого українця. Пояснюючи різницю між тим, скільки українців самі себе вважають середнім класом та значно нижчими оцінками експертів, науковець пропонує до суто матеріальних ознак – доходів, освіти, можливості купити житло та авто, дати освіту своїм дітям, мати доступ до якісної медицини, відпочивати – додати ще й соціально-психологічний фактор – відповідальність за майбутнє: «Є певний прошарок населення, десь від 32 до 47 років, які почали виборювати своє місце під сонцем вже за часів незалежності. Вони вже мали можливість побувати за кордоном, подивитися на той середній клас, якого 60 % у суспільстві, на його цінності, на його умови життя. Водночас, завдяки тим негараздам, які Україна пережила у XX столітті, українці у своїй генетичній пам'яті мають хист пристосовуватися до будь-яких складних умов. Тому якісним показником приналежності до середнього класу у нас може бути почуття відповідальності перед собою, перед своєю родиною за майбутнє, і те, що людина не живе один днем» [40].

Переважну частку населення України складають бідні. Дослідження засвідчують, що рівень бідності за відносним критерієм у 2010 році склав 24,1 % (у 2009 році за межею бідності було 26,4 % населення України). Національною межею бідності визначено 75 %-ий поріг медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат у розрахунку на умовного дорослого, що визначається за даними обстеження умов життя домогосподарств України. Протягом останніх десяти років за цим критерієм рівень бідності залишився відносно стабільним (на рівні 26-27 %), хоча національна межа бідності зросла за цей час майже в п'ять разів (з 175 гривень у 2001 році до 944 гривень у 2010 році). За оцінками ООН, 60 % населення України опинилося за межею бідності. *Цей невтішний показник підтвердив* постійний представник програми розвитку ООН в Україні Ніл Вокер під час презентації звіту ПРООН щодо людського розвитку [43].

Адже бідність – це демонічна сила історії. Дивовижно точно про це говорить давньоіндійська мудрість: «Бідність породжує сором. Той, хто соромиться, втрачає мужність. Боягуз страждає від принижень. Принижених всі зневажають. Зневажений впадає у відчай. Зневірений втрачає розум. Божевільний гине. Так, бідність – джерело всіх бід».

Роль «бідних» в історії цивілізації досліджена напрочуд мало. За правило, все зводиться до аналізу їх рабської праці, політичного безправ'я, вкрай низьких можливостей в отриманні медичної допомоги та освіти, злиденного (або близько до нього) способу життя. Про вибухову активність як вияв незадоволення існуючим станом справ говориться похапцем й здебільшого з акцентом на його керованість з боку тих чи інших політичних суб'єктів. Між тим, вихід на політичну арену «бідних» завжди здійснюється карколомно, руйнаційно. Енергетичний вибух бідних, подібно вулканічній лаві, змітає все, що стоїть на його шляху. Згадаймо руйнацію Бастилії, селянські війни в Росії XVII-XVIII ст., повстання під проводом Степана Разіна, розграбування та спалення панських маєтків в період після жовтневого перевороту в Росії 1917 року... Цю енергію приборкати неможливо, її можна

лише спрямувати й використати для досягнення власних цілей більш організованим і консолідованим політичним суб'єктом.

Безробіття, голод і безправ'я, злиденне, не захищене життя, висока смертність та ін. – всі ці чинники, що спонукають до вибуху, давно відомі в історії. Реакція Західних країн Європи ХХ ст. на Жовтневий переворот в Росії 1917 р. відома: багаті «поділились» з бідними. А ще раніше США, а вслід за ними низка країн Латинської Америки пішли на ліквідацію рабства. Енергію обездоленого люду Китаю – основного суб'єкта Китайської революції 1911-1946 рр. – унормували (й, осмисливши її уроки, продовжують утримувати в режимі порядку) створенням КНР та владою КПК. Українська і російська політична думка належних висновків з подій, що слідують за цим вибухом, не здійснила. Бідність в Україні не тільки не ліквідована, але й, здається, зростає.

Для порівняння: в Африці поріг бідності 1,25 долара на день, в Україні – півтора долара. Прожитковий мінімум в Україні наближається до порогу бідності африканських держав, констатують експерти. За даними Організації Об'єднаних Націй, за межею бідності проживає більше 80 % українців. Таке становище призводить до того, що незаможні люди погано харчуються і зрештою погіршується їх здоров'я. Фахівці радять у цьому зв'язку реформувати податкову систему щодо ввезення і реалізації продуктів, а також компенсувати вартість ліків для населення. За стандартами ООН, якщо людина витрачає на проживання та продукти харчування менше 5 доларів на день, а на місяць менше 150 доларів, то вона живе за порогом бідності, розповідає народний депутат Андрій Шипко. Тобто в Україні, за курсом Нацбанку, мінімальна зарплата мала би становити приблизно 3 750 гривень, зауважує нардеп. Якщо в африканських країнах поріг бідності 1,25 долара на день, то в Україні прожитковий мінімум на день становить півтора долара [38].

Бідність – це своєрідна соціальна хвороба, яка вражає суспільство і особистість, здебільшого у переломний період його життєдіяльності. Головними ознаками цієї хвороби є: низький рівень життя населення в цілому; психологічне неприйняття економічної нерівності; у край висока питома вага

людей, котрі вважають себе бідними; поширеність бідності серед працюючого населення. До цього треба додати й такі показники, як низька якість раціону харчування, постійний відтік громадян за межі країни, низька народжуваність, висока захворюваність і смертність, незадоволеність широких верств суспільства загальноекономічною ситуацією та своїм матеріальним становищем. До бідних верств суспільства належать ті, хто не з власної волі позбавлений необхідного: нормального житла, їжі, одягу, здоров'я, можливості здобувати освіту. Крім того, бідність – це ще й страх перед майбутнім, обумовлений непевністю людини у своїх можливостях уберегти себе та близьких від нестатків.

Бідність не можна замовчувати, а тим більше – консервувати. З бідністю треба боротись, насамперед, приведенням виробництва, розподілу і споживання у відповідність до стандартів життєдіяльності успішних, стабільних країн світу. Головним чинником подолання бідності є власна праця.

Праця – джерело багатства, відзначали древні мислителі. Праця і достойна заробітна плата є тим чарівним ключем, який відкриває двері у царину добробуту, забезпеченості, порядку і свободи. Не працююча людина (безробітний) законним шляхом добробуту не досягне. Він може стати заможним і, навіть, багатим лише через розбій, скоєння злочину. Як писав О. Бальзак, за кожним великим багатством стоїть злочин. Легітимне життя людини ґрунтується на праці. Суспільство вважається цивілізованим, якщо воно створює (і постійно відтворює) необхідні умови для праці, для самореалізації людини як особистості. Між тим, число безробітних як у світі, так і в Україні, здається, не зменшується.

Незважаючи на зростання економіки у світі, рівень безробіття залишається рекордно високим. За даними Міжнародної організації праці у 2003 р. воно охопило до 185,9 млн осіб, що становило 6,2 % загальної кількості робочої сили, а в 2005 році у світі налічувалося вже 191,8 млн безробітних (при цьому 2,8 млрд осіб мали роботу). Останніми роками рівень зайнятості росте

в усіх регіонах світу, окрім арабських країн. Рекордний рівень безробіття охопив країни Близького Сходу та Північної Африки. Нині він тут досягає 12,2 %. Зростання безробіття помітне також у країнах Східної Азії. У цих країнах зафіксований і найвищий рівень безробіття – 13,2 % працездатного населення. На другому місці – Африка з 9,7 %. У розвинених країнах рівень безробіття в 2005 р. склав 6,7 %. Щодо США, то, незважаючи на економічний розвиток, тут рівень безробіття становить майже 6 %. Кількість чоловіків з-поміж безробітних становить 108,1 млн. осіб у світі, що на 600 тис. осіб більше порівняно з 2002 р. Безробітних жінок у світі 77,8 млн. осіб у 2003 р. Найбільше від безробіття потерпає молодь у віці від 15 до 24 років. Безробіттям охоплено 88,2 млн. юнаків і дівчат, або 14,4 % цієї вікової групи.

У зв'язку із погіршенням економічної ситуації як в Україні, так і у світі на початку 2009 р. рівень безробіття склав понад 3 млн. осіб.

У 2017 р. кількість безробітних у всьому світі збільшилася і перевищила 200 млн. осіб.; Про це повідомляє FinClub з посиланням на дослідження Міжнародної організації праці (МОП). «Основна причина тяжкого становища на ринку праці – стагнація малого і середнього, бізнесу, особливо в країнах, що розвиваються», – заявили в організації. Відзначається, що за рік армію безробітних поповнили 3,4 млн. осіб. Традиційно основними роботодавцями, особливо в бідних країнах і країнах із середнім рівнем доходу, є малі підприємства. У бідних африканських країнах на малий бізнес припадає майже половина робочих місць. В арабських державах середній бізнес працевлаштовує 70 % працюючих. Однак в останні роки, згідно з даними МОП, такого роду компанії стикаються з серйозними проблемами і навіть переживають стагнацію. Вони не тільки не створюють нових робочих місць, а й скорочують число своїх співробітників. Це призвело до того, що темпи зростання чисельності людей працездатного віку значно випереджають темпи створення нових робочих місць. Дані по 130 країнам світу показують, що до фінансової кризи, яка почалася в 2008 р., в сфері малого бізнесу з'являлося набагато більше робочих місць, ніж у великих компаніях. Однак зараз ситуація

змінилася. Невеликі приватні компанії вважають за краще обходитися малими силами [44].

Критичним є рівень безробіття і в Україні. Чисельність економічно активного населення віком 15-70 років становила 22,2 млн осіб, з них 20,4 млн. осіб, або 92,1 %, були зайняті економічною діяльністю, решта – не мали роботи, але активно її шукали та були готові приступити до неї, тобто відповідно до методології МОП класифікувалися як безробітні. Середньомісячна кількість безробітних працездатного віку (за методологією МОП) становила 1,7 млн. осіб, або 8,5 % чисельності економічно активного населення зазначеного віку (дані наведені в середньому за I квартал 2006 р., розраховані на базі матеріалів вибірових обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності). До цієї категорії безробітних відносяться особи, що самостійно шукали роботу, та ті, які перебували на обліку у державній службі зайнятості.

За II квартал 2017 р. показник рівня безробіття в Україні суттєво підвищився. Понад мільйон українців залишаються без працевлаштування. Про це повідомляє Politeka, посилаючись на дані Державної служби статистики. За даними дослідження лише 16,4 мільйону зайнятого населення у віці від 15 до 70 років мають місце роботи. У той же час кількість безробітних українців сягає цифри в майже 1,6 млн. [37].

Відсутність в Україні необхідної маси консолідованого середнього класу й наявність свавільно організованого, ніким не керованого олігархату, дозволяє зробити парадоксальний висновок: майбутнє України як незалежної держави визначають не олігархи чи бізнесмени і, навіть, не середній клас; воно залежить від най-біднішої частки населення, рівень якої в сьогоденній Україні за підрахунками різних дослідників складає 1,6 млн. осіб. Без подолання бідності про організоване суспільство, соціальну стабільність і перспективи розвитку можна говорити лише умовно. Понад те, консервація (а тим паче, посилення) рівня бідності може привести до вибуху, який здатен нищити все, що створювалось і за що боролись покоління національно свідомого населення

України.

Згадаймо історію. Французька революція XVIII ст. (1789–1799). Як зазначають історики, вона була наслідком кризи французького абсолютизму. Причинами революції стали глибокі суперечності між третім станом (торговці та промисловці, селянство, робітники мануфактур, міська біднота) і пануючими привілейованими станами – дворянством. Доведена до відчаю міська біднота Парижу, пізніше названі санкюлотами, почала грабувати визначні місця. Спочатку Будинок Інвалідів. Потім вони взяли в облогу королівську в'язницю Бастилію. Через три дні воїни фортеці здалися. Людовік вимушений був скликати Генеральні штати. Під час скликання штатів було вирішено збільшити податки. Однак це не привело до поліпшень. Франція була на межі голоду. Втративши будь-яку надію на порятунок країни, Людовік вирішив втекти за кордон. Революцію забезпечила масова участь найбідніших верств населення.

Для порівняння варто згадати революцію (переворот) в Росії 1917 р. Її рушійну силу складали найбідніші верстви населення – робітничий клас та перевдягнене в солдатські шинелі найбідніше селянство. Спочатку переворот, далі диктатура, громадянська війна, а ще далі репресії, голодомор, мільйонні жертви Другої світової й, нарешті, утвердження тоталітарного режиму, розпад якого, здається, зняв покривало страху з усього цивілізованого світу. Вітрила історії відтепер затріпотіли від подиху свободи. Та не надовго. Нову загрозу світові відлунює тривожний подих «демократично орієнтованої» путінської Росії.

Найбільш гостра і тривожна ситуація складається в Україні. Вирвавшись з лабет імперії, Україна, здається би, мала зробити висновки з історії. На жаль, як і в минулому столітті, вона виявилась заручником безпечності, поспішності, некомпетентності і непрофесіоналізму. «Біловіжські угоди», проголошення незалежності, начало реформ. А далі – крайній суб'єктивізм почергово змінюючи одне одного перших осіб держави та їх «вірних прибічників». Несправедливо і вкрай некомпетентно проведена

приватизація поділила українців на бідних і багатих, олігархів та простолюдинів, майновий розрив між якими щорічно збільшувався. Такого розриву Україна ще не знала. Навіть при царизмі. Прошарок середнього класу ставав все більш тонким і менш впливовим. На горизонті замайоріла загроза руйнації державності. Спроба її зупинення чи мінімізації засобами двох Майданів успіху не мала. Олігархи захопили владу, спрямували розвиток суспільства за параметрами власного збагачення. Бідність поглиблюється. Бідні стають все більш агресивними і нетерпимими. Ще крок... Загроза «повстання збіднілих мас», детонована гібридною війною, з боку Росії, може привести Україну до трагічної розв'язки. На горизонті розгорається цілком ймовірна загроза втрати державності. До того часу, доки суспільство незупинне збіднення мас, означена загроза не щезне.

Безробіття і бідність можна подолати лише продуктивною працею. Зрозуміло, мова йде про достойну працю, про працю, яка не порушує гідності людини як громадянина і особистості. В умовах відчуження, експлуатації людини людиною, подібного досягти неможливо.

Показово-правовими є приклади благодійної діяльності «першого й головного українського олігарха» Ріната Ахметова, статки якого сягають 4,6 млрд. доларів США. Гуманітарна допомога, надана його фондом жителям окупованого Донбасу, багатьом з них у буквальному розумінні врятувала життя. Те ж саме можна сказати й про підтримку демократичних процесів в Україні, Європі і в світі, надання грантів для розвитку науки і освіти та зростання талановитої молоді фондом Віктора Пінчука. За свідченням журналу «Новое время», загалом свою звітність для участі у рейтингу благодійників цього року подали 89 фондів: 24 великих (з витратами на благодійність більше 10 млн. грн.), 41 середній (витрати від 1 млн. до 10 млн. грн.) і 24 маленьких фонди (до 1 млн. грн.). Загалом благодійні організації стають потужним генератором змін у країні: вони взялися за просування реформ і розвиток громадянського суспільства. У 2016 р. вони витратили на благодійність у різних сферах 1,8 млрд. грн. [128].

Проте, благодійництво олігархів не можна переоцінювати. Як і все в їхньому житті, воно раціоналізоване і має дозований характер. «Відрізана доза», виділена на благодійництво, аж ніяк не впливає на їхні прибутки. Навпаки, завдяки їй вони здобувають авторитет, нові державні замовлення, які, в свою чергу, приносять нові статки.

Українські олігархи мають загальні (із західними) й деякі особливі (обумовлені національною специфікою) особливості. Першою з цих особливостей є те, що національні олігархи є олігархами молодими, сформованими в умовах кінця XX і початку XXI ст. Вони мають обмежену історію свого існування, значно менший досвід господарювання й перебування при владі. Для деякого з них цей досвід не перевершує 10-15 років. В той же час, історія та досвід олігархів Західного світу – кланів Гетті, Хантів, Рокфеллерів, Дюпонів – сягає столітнього (а може й більшого) часового виміру.

Щоправда, в наші дні в США та інших країнах Західного світу сформувались досить молоді компанії та їх керівники з мільярдними статками й вагомими претензіями на владу. Згідно з даними агентства Bloomberg, перше місце за величиною наразі займає американський нафтовиробник Exxon Mobil, у минулому році перші два місця зайняла китайська нафтова компанія PetroChina і Exxon Mobil, ринкова вартість яких становила відповідно 346,66 млрд. доларів і 327,94 млрд. доларів. У свою чергу, Apple зробила найсильніший ривок вгору, піднявшись за рік на друге місце з одинадцятого. На четвертій позиції в цьому році перебуває австралійсько-британська найбільша у світі гірничодобувна компанія BHP Billiton. На п'ятому місці – Microsoft, яка в 2009 році займала ще третю позицію, на шостому – Торгово-промисловий банк Китаю (Industrial and Commercial Bank of China, ICBC), який втратив четвертий рядок торішнього списку. Також до 20 лідерів входять такі компанії зі США, як Berkshire Hathaway (11-е місце, 197,68 млрд. доларів), General Electric (13-е місце, 195,19 млрд. доларів) і Chevron (16-е місце, 183,51 млрд. доларів), які наприкінці минулого року взагалі не входили до

даного списку. Крім того, у двадцятці присутні Google (14-е місце, 191,52 млрд. доларів), Wal-Mart Stores (15-е місце, 191,42 млрд. доларів), Procter&Gamble (18-е місце, 181,28 млрд. доларів) і IBM (19-е місце, 181,02 млрд. доларів), які погіршили свої позиції за минулий рік. AT & T залишилася на 20-му рядку з капіталізацією на рівні 172,75 млрд. доларів. Між тим, зі списку лідерів пішли американські компанії Johnson&Johnson і JPMorgan Chase&Co., котрі опустилися на 21-е місце з 15-го і на 22-е з 19-го відповідно. Також вийшла з двадцятки британська нафтогазова компанія BP, яка зараз посідає 34-й рядок з ринковою вартістю в 137,02 млрд. доларів у двадцятку найбільших компаній світу входять шість представників телекомунікаційної та комп'ютерної галузей (в порядку позицій списку: Apple, Microsoft, China Mobil, Google, IBM і AT&T), п'ять нафтовиробників (Еххон, PetroChina, Petrobras, Royal Dutch Shell, Chevron), чотири фінансові інститути (ICBC, China Construction Bank, Berkshire Hathaway, HSBC Holdings), три компанії, орієнтовані на споживачів (Nestle, Wal-Mart, Procter&Gamble), а також BHP Billiton і General Electric. БАТ «Газпром» перебуває на найвищій позиції' серед російських компаній. Зараз Газпром займає 27-й рядок у порівнянні з 32-им наприкінці 2009 р. Так, капіталізація збільшилася на 4,8 % – до 151,83 млрд. грн., причому показник російської компанії практично збігається з ринковою вартістю провідного світового виробника безалкогольних напоїв Coca-Cola – 151,77 млрд. доларів [110].

Не менш важливою особливістю українських олігархів є їх готовність (у разі поглиблення негараздів, виникнення переслідувань з боку фіскальних служб чи державної влади) терміново покинути країну й виїхати на постійне місце проживання до будь-якої іншої країни світу. Як засвідчує практика, в останнє десятиліття низка національних олігархів покинули Україну, виїхали, зокрема, до США, Ізраїлю, Італії, Іспанії чи Росії. Розміщені свого часу в офшорах серйозні кошти дозволяють зберегти, а може й ще більше розгорнути звичний для заможної людини спосіб життя, налагодити навчання дітей у найбільш престижних університетах світу, отримувати відповідне медичне

обслуговування. Західними олігархами подібна практика майже не застосовується. Принагідно згадується епізод, пов'язаний з переїздом знаменитого французького кіноактора-мільйонера Жерара Депардье до Росії (як нібито обумовлений втечею від податків). Та чи можна Жерара Депардье вважати олігархом?

Не важко помітити й ще одну особливість українського олігархату: свої статки вітчизняні товстосуми часто оформляють на підставних осіб, уникають сплати податків та відображення прибутків у своїх деклараціях. Для захисту власних статків й отримання статусу недоторканності українські олігархи обираються до парламенту, входять у верхні поверхи влади. При цьому, практикується масований підкуп виборців, оплата місця в партійному списку кандидатів, використання брудних технологій, маніпуляція законодавством, тиск на кандидатів та виборців, мобілізація владних ресурсів, агітація з порушенням закону, негативні кампанії та контрпропаганда. Учасі ж у засіданнях Верховної Ради такі депутати майже не беруть. В західному світі подібна практика має поодинокі вияви, жорстко контролюється і, у разі виявлення порушення, не менш жорстко карається.

У чому ж небезпека формування олігархату для України і які засоби обмеження впливу олігархів на державу і суспільство можна було б ввести уже в розрізі нашого часу?

Перша і головна загроза виходить з самої природи олігархів, які переслідують, насамперед, власні інтереси, в центрі яких стоять великі гроші і влада. Олігарх прагне до одноосібного домінування як у царині власності, так і в царині влади. Він утверджує порядок монополіста, диктує норми облаштування економіки і політики, культури і моралі, не терпить дискурсу щодо цінностей, вимагає від кожного, хто попадає в його химерне павутиння, безумовного дотримання правил, ним же установлених.

Позитивно оцінюючи їхню благодійність, все ж треба мати на увазі, що кошти, виділені олігархами на цю благородну справу, є мізерними у порівнянні з їх надприбутками, які вони отримують завдяки «гуманітарному

іміджу» за рахунок першочергового й нічим не обмеженого доступу до природних ресурсів, державних замовлень, підтримки держави в залученні іноземних інвестицій тощо. В кінцевому розумінні, олігархи майстерно користуються означеними привілеями, вичерпують їх, отримують надприбутки, що, як правило, вивозяться в офшори. Низька заробітна плата для людей, безгосподарське, екологічно небезпечне виробництво й безпосереднє розкрадання коштів в десятки, а може й в сотні разів перебивають кошти, які вони делегують благодійництву. В результаті цього життя простої людини аж ніяк не покращується. Навпаки, проблем стає все більше і більше.

Друга загроза утвердження олігархату в Україні обумовлена їх прагненням до «приватизації держави». Увійшовши у владу, олігархи формують навколо себе лобістські групи, ініціюють ті чи інші громадські сили, які організовують, пропагують, відстоюють в засобах масової інформації чи шляхом «вуличної демократії», а в кінцевому розумінні – забезпечують проведення своїх корисних інтересів через парламент, рішення уряду, а нерідко й через лобіювання того чи іншого рішення президента держави. Інтереси народу, держави і суспільства при цьому практично не враховуються. Як правило, на них лише спекулюють. У полі крикливої пропаганди олігарх постає таким собі «батьком сучасної демократії», «благородним провідником свободи». На справді ж, ні демократія, ні громадянське суспільство, ні реальна система виборів, а тим паче реальна свобода слова їм непотрібні. «При владі мають стояти «свої»; влада ж має обслуговувати їх власні інтереси» – від цього кредо олігархат не відступить ні на йоту ні в Україні, ні в будь-якій країні світу, де він домінує. В усякому, іншого прикладу історія не демонструє.

В контексті реалізації власних інтересів, українські олігархи і влада використовують: а) спеціально підготовлених молодиків, готових до насильницьких дій, які в народі отримали назву «тітушок»; б) підкуплених «активістів», які своїми протиправними діями дискредитують дійсних активістів, їхню благородну, подвижницьку діяльність в інтересах народу.

Як відомо, поняття «тітушки» є збірною назвою найманців, часто люмпенізованих кримінальних елементів, гопників, молодиків, у тому числі спортсменів, які використовувалися олігархами і владою для застосування фізичної сили і участі в масових сутичках. Якщо бути строгим, то це поняття з'явилося у травні 2013 р. і походить від прізвища спортсмена Вадима Тітушки, який проявив себе ж найманець, активіст-розбійник у вуличних сутичках дійсних активістів з опозицією. Тітушки залучались для перешкоджання діяльності активістів, використовувались як сила-протидія вуличним протестам. В їх арсеналі – різноманітні провокації, підпали машин, залякування, побиття та розгін демонстрацій, вплив на процес голосування на виборах тощо. Нерідко до складу тітушок залучаються кримінально-бандитські угруповання. Як інформують ЗМІ, з кінця січня 2014 р. вони використовуються як народні дружини та добровільні помічники міліції у захистах ОДА у різних областях, а також в МВС України. Міра причетності олігархів і влади до формування загонів тітушок є невизначеною. Однак те, що вони використовуються як сила для «продавлювання» інтересів як з одного, так і з іншого боку, не підлягає сумніву.

Практично доведеним є факт причетності олігархів і влади до формування груп активістів, які працюють за замовленням здебільшого в інформативній сфері. Це явище також далеке від однозначної оцінки й, швидше за все, потребує більш глибокого розгляду. За свідченням Василя Пекаря (Тернопіль) багато тернополян позиціонують себе громадськими активістами, беруть участь у різноманітних публічних акціях, політичних та економічних сутичках, вуличних дискусіях. Однак майже жоден з них ніде не працює. Тому запитання, звідки ж вони беруть гроші і на що живуть, є цілком слушним і актуальним. За версією автора статті, частина з них має журналістські посвідчення (лише у Тернополі кількість політичних сайтів вже переважила за 100), частина має «корочки» з різноманітних громадських організацій. Це дозволяє їм бути вільними протягом цілого тижня. Для активістів немає поняття робочий час. А «корочки» дозволяють вільно

заходити практично у всі державні та муніципальні установи. На запитання щодо того, на кого ж вони працюють, автор також дає практично доведену відповідь: на тих, хто їх годує [109].

Третя загроза, яку створює олігархат для українського суспільства та держави, пов'язана з війною – агресією Росії в південно-східних регіонах України та анексією Криму. Війна – це кров, поранення і смерть військових та мирного населення, руйнація матеріальних і духовних цінностей, біженці і переселенці, неймовірне напруження фізичних і моральних сил всіх тих, хто перебуває на передовій чи в тилу, на окупованій чи підконтрольній території України. Яким боком до цієї ситуації дотичні олігархи? Зазвичай вони не воюють, не посилають на війну своїх дітей та родичів. Вони забезпечують армію матеріально, торгують зброєю, продуктами харчування, військовою формою, предметами першої потреби для населення. Неупереджений дослідник може поставити запитання: що ж тут незвичного? Армію треба забезпечувати, населення треба підтримувати... Це справді так. І все ж таки незвичне (а може й злочинне) в цій справі є. Як засвідчують чисельні публікації в ЗМІ, олігархи здебільшого завищують ціни, практикують «відкати», купують продукцію та зброю не найкращої якості, а головне – нерідко ведуть торгівлю з країною агресором, з окупантами. Кошти, виручені від такої торгівлі, країна агресор вкладає у власний військово-промисловий комплекс, що виготовляє зброю, яка використовується проти українців. Як зазначає народний депутат Ігор Мосійчук, торгівля зброєю і військовою амуніцією завжди за прибутковістю випереджала торгівлю наркотиками і проституцією. «В Україні зараз війна. Народна війна з агресором. Є ворог зовнішній – це путінська Російська Федерація, а ворог внутрішній – це олігархи та їхні шістки. Я твердо переконаний, що зовнішнього ворога ми зможемо перемогти лише тоді, коли подолаємо внутрішнього. Зараз скажу річ, яку всі знають, але бояться сказати. Затягування АТО і, як результат, гибель десятків, а то й сотень українців – це в першу чергу справа рук олігархів, які перетворили війну на бізнес і які роблять свій підлий гешефт на крові, яку

проливають наші патріоти, захищаючи територіальну цілісність країни» [123].

Четверта загроза державі і суспільству виникає у зв'язку з захоплення олігархами засобів масової інформації, встановленням монополії на інформацію. Згідно з Конституцією України, кожен громадянин має право на доступ до об'єктивної, неупередженої, правдивої й повної інформації. Олігарх-монополіст це право порушує. Це і несправедливо, і незаконно. А відтак, Україна має позбавитись монополії, особливо в сфері масової інформації. «Монополія, особливо на ЗМІ, це надзвичайно потужна і небезпечна зброя. За її допомогою ведеться справжня інформаційна війна. Сьогодні, фактично, через російську пропаганду ми програли ситуацію в Криму і програли війну на частині Донбасу, – підкреслює народний депутат О. Ляшко. – Це вкрай небезпечно. Бо олігархи, троє олігархів-власників каналів, зійшлися і домовилися, будемо «мочити» сьогодні президента, завтра будемо «мочити» Ляшка, ще когось будемо «мочити». І це впливає на державну політику, тому олігархів треба усунути не лише від природних ресурсів, не лише від можливості вплинути на владу, а й від інформаційних можливостей. Треба обмежити для них володіння ЗМІ 5-10 % акцій», – наголосив народний депутат [94].

Право на доступ до інформації гарантоване ст. 34 Конституції України як право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене тільки законом: в інтересах національної безпеки; в інтересах територіальної цілісності; в інтересах громадського порядку; з метою запобігання заворушенням чи злочинам; для охорони здоров'я населення; для захисту репутації або прав інших людей; для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Закріплене Конституцією України право на інформацію передбачене законами України «Про інформацію»; «Про доступ до публічної інформації» та іншими нормативно- правовими актами.

Закон України «Про інформацію» встановлює, що кожен має право на вільне використання, вільне поширення, вільне зберігання, захист інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів.

Олігархи ці права та свободи не тільки обмежують, але й фактично нівелюють. Оволодівши ЗМІ, вони формують для них власну дорожню інформаційну картку. Як правило, визначені й підготовані олігархами журналісти маніпулюють інформацією, використовують її для звеличення авторитету самого олігарха, його ролі в суспільстві. Подаючи таку інформацію в естетично вишуканій, привабливій формі, маніпулятори завойовують чисельну аудиторію, яку з часом використовують як провідників волі олігархів у виборчому процесі [59, с. 127; 67, с. 64; 42, с. 407; 113, с. 43].

Далеко не всі олігархи є загрозою для українського соціуму. Справедливим є й інше судження: не всі громадські активісти чи політичні діячі в Україні «продаються» і «купаються». Більшість з них є істинними патріотами й активістами за покликом душі заради народу, держави і суспільства. Однак, те, що у разі розбіжності інтересів влади і олігархів останні можуть організувати (й неодноразово організовували в Україні) протидійні акції, ворожі народу і державі, як і те, що загроза використання олігархів та куплених ними тітушок чи псевдо-активістів як ресурсу для проведення в життя інтересів чужої держави існує як загроза реальна, не підлягає жодному сумніву. Звідси виникає питання: яку політику щодо олігархів має сповідувати держава? Відповідь на це запитання також є далеко не простим. Відповідні дослідження в Україні не проводились. Досвід розвинених країн європейського простору не вивчався. Проблема олігархії є для науковців, політиків і державотворців відкритою книгою з чистими, не написаними сторінками.

Констатуючи факт, що така проблема існує, спробую сформулювати декілька попередніх суджень, які підлягають додатковому опрацюванню.

Перше, олігархи є такими ж українцями, як і кожен з нас, а тому упереджене ставлення до них не може бути єдино правильним і

конструктивним. Людину оцінюють за її ділами. Такою й має бути перша і головна установка у взаємодії українського суспільства і держави з олігархами. Олігархи розвивають виробництво, створюють робочі місця, залучають іноземні інвестиції, підтримують людей з особливими потребами, розвивають культуру, науку і освіту, а в кінцевому розумінні – утверджують незалежну державу. Таку діяльність можна лише вітати.

Друге, проаналізовані вище загрози, які несе з собою олігархат, мають врегульовуватись і мінімізуватись законодавством. Емоційно-засуджене (упереджене) ставлення до них з боку пересічних громадян має поступитись раціонально-виваженому, сформованому на основі закону та правовій культурі. На жаль, відповідних законів в Україні ще не існує. Їх треба створювати на належній теоретичній базі й з використанням зарубіжного досвіду успішних країн світу.

Третє, прозорість, відкритість і зрозумілість (для суспільства) діяльності олігархату, їх відповідності чинному (і майбутньому) законодавству мають забезпечити держава і громадянське суспільство. Олігархат, як і будь яке явище чи процес в умовах демократії, має бути підконтрольним громадянському суспільству. Саме громадяни мають допомогти олігархату увійти в загальнонаціональний, європейський і світовий простір у якості успішних, виважених, авторитетних організаторів виробництва, провідників національної державності і культури.

Таким чином, Україна має стати єдиною. Кожен громадянин повинен знайти своє місце й утвердитись як справжній господар, відповідальний за стан справ не тільки і своїй галузі, але й в державі загалом. А це означає, що з олігархами не треба боротись. Навпаки, суспільство і держава мають налагоджувати з ними співпрацю, яка зрештою дасть бажаний результат – сильну, незалежну, конкурентоздатну Україну.

5.5 Світова шахівниця як фундаментальна матриця Часу, Простору та Розвитку Людини у протидії організованій злочинності та корупції в

Україні

Президент України після вступу на посаду протягом 6 місяців формує державну політику щодо протидії організованим злочинності та корупції шляхом розроблення відповідної Стратегії строком на 5 років та подає її на затвердження Верховною Радою України. Концептуальні засади стратегії протидії організованим злочинності та корупції повинні бути узгоджені із базовим документом стратегічного планування системи національної безпеки.

Верховна Рада України через профільний Комітет розглядає її та затверджує на своєму засіданні. Рішення ВРУ оформлюється у вигляді відповідної Постанови ВРУ або Закону.

На підставі схваленого рішення ВРУ, Кабінет Міністрів України, інші державні органи, які визначені суб'єктами боротьби з організованою злочинністю та корупцією подають протягом двох місяців схвалений План реалізації Стратегії з щорічними показниками його реалізації.

Схвалені ВРУ, КМУ та іншими державними органами Плани надаються Президенту України на затвердження та здійснення контролю за реалізацією Стратегії.

Питання реалізації Стратегії протидії організованим злочинності і корупції в системі національної безпеки України виносяться на обговорення РНБО України не рідше як двічі на рік (у першому та другому півріччі). Звіти про виконання Плану надаються ВРУ, КМУ та іншими державними органами після їх обговорення та ухвалення.

Президент раз на рік перед розглядом щорічного бюджету Звітує перед народом України у ВРУ щодо стану протидії організованим злочинності та корупції та виконанню Плану реалізації стратегії у новому році. У звіті Президент пропонує свою оцінку щодо діяльності гілок влади та органів державної влади у сфері протидії організованої злочинності і корупції, вносить

свої пропозиції, у т.ч. кадрові. ВРУ голосуванням приймає рішення щодо Звіту Президента.

Якщо двічі Звіт Президента України оцінюється ВРУ незадовільно, то протягом 7 діб ВРУ утворює Тимчасову Слідчу Комісію, яка надає оцінку діяльності Президента України, ПМУ, Голови ВРУ, керівників органів державної влади щодо їх персональної відповідальності за результати протидії організованій злочинності та корупції.

При проведенні загальнонаціонального Референдуму з будь яких питань обов'язково виносяться питання щодо протидії організованій злочинності та корупції.

За результатами аналізу практичного застосування законодавства щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів затверджено Методичні рекомендації щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29 вересня 2017 р. № 839). Обізнаність публічних службовців з механізмами запобігання та врегулювання конфлікту інтересів допоможе підвищити рівень їх доброчесності, що, у свою чергу, сприятиме мінімізації порушень законодавства про конфлікт інтересів.

Як свідчить звіт Кабміну України за підтримки Програми розвитку ООН в Україні проведено щорічну інформаційну кампанію з метою роз'яснення законодавства про конфлікт інтересів «Конфлікт інтересів: треба знати!».

Протягом 2017 року Національне агентство з питань запобігання корупції надало 1624 роз'яснень антикорупційного законодавства, з них стосовно конфлікту інтересів 1081.

Протягом 2017 року до Національного агентства з питань запобігання корупції надійшло 1577 повідомлень (заяв, скарг) від фізичних та юридичних осіб щодо можливого порушення вимог закону щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів та пов'язаних з цим обмежень, з них за 530

повідомленнями розпочато та триває збір фактичних даних, на основі яких у визначеному законодавством порядку буде встановлено наявність чи відсутність ознак адміністративного правопорушення, у 657 – відсутні ознаки правопорушення або воно не належить до компетенції Національного агентства з питань запобігання корупції, за 144 – зазначені у повідомленнях факти не підтвердилися, 246 – скеровано до Національної поліції України [56, с. 49].

Національне агентство з питань запобігання корупції проводить 1 545 заходів моніторингу і контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб, з яких 1 153 – за власною ініціативою, 392 – за повідомленнями про правопорушення [56, с. 104].

На підставі отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із засобів масової інформації та інших відкритих джерел інформації протягом 2017 року за фактами порушення вимог закону щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів та пов'язаних з цим обмежень Національне агентство з питань запобігання корупції склало 159 протоколів про адміністративні правопорушення.

Переважну більшість протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язаних з корупцією, складено за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, а саме: неповідомлення особою про наявність у неї реального конфлікту інтересів та вчинення дій/прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів. Такі рішення/дії приймалися/вчинялися, зокрема, стосовно себе та близьких осіб переважно щодо преміювання та розгляду питань про виділення земельних ділянок.

За наявною у Національному агентстві інформацією, у 2017 році із загальної кількості складених та скерованих до суду протоколів призначено адміністративні стягнення у вигляді штрафів на загальну суму 35 700 гривень.

Крім того, за 2017 рік керівникам органів, підприємств, установ,

організацій Національне агентство з питань запобігання корупції винесло 29 приписів про порушення вимог законодавства щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, з яких 12 виконано, а 17 перебуває на виконанні. Зазначені приписи винесено з підстав недотримання вимог щодо передачі належних особам, на яких поширюється дія Закону, підприємств та корпоративних прав в управління іншій особі та невжиття заходів щодо врегулювання конфлікту інтересів.

Забезпечення координації та комунікаційної підтримки антикорупційної реформи

З метою забезпечення узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади з реалізації антикорупційної реформи та її комунікаційної підтримки, підвищення ефективності діяльності новоутворених антикорупційних інституцій та реалізації окремих антикорупційних проектів у центральних органах виконавчої влади та державних компаніях утворено міжвідомчу робочу групу з питань координації антикорупційної реформи, затверджено положення про неї та її склад (постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 448). До складу робочої групи увійшли представники органів влади, громадських організацій з антикорупційних питань.

За результатами діяльності робочою групою розроблено проекти Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції та планів заходів з її виконання у 2017 та 2018 роках.

Кабінетом Міністрів України схвалено Стратегію комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції (розпорядження від 23 серпня 2017 р. №576), метою реалізації якої є створення та розбудова системи комплексних, послідовних та скоординованих антикорупційних комунікацій, в якій антикорупційна реформа є ефективним інструментом запобігання та протидії корупції на державному, інституційному та побутовому рівні, а в суспільстві формується довіра до антикорупційних ініціатив Уряду та зменшується толерантність до будь-яких проявів корупції.

Затверджено план заходів з реалізації Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на 2017 рік, яким визначені конкретні завдання, строки їх реалізації та відповідальні виконавці (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 765). У рамках виконання плану заходів забезпечено:

- розвиток стратегічного партнерства із підтримки урядових антикорупційних комунікацій з проектом USAID «Взаємодія»;

- співпрацю з урядово-громадською ініціативою «Разом проти корупції» в частині комунікації операційної діяльності та досягнутих результатів, а також оцінки ефективності міністерств у реалізації антикорупційних ініціатив;

- розроблення програми тренінгу з ефективних антикорупційних комунікацій для представників міністерств та Інших державних органів;

- розроблення проекту посібника з антикорупційних комунікацій для представників державних органів;

- розроблення концепції та початок виробництва відеороликів з висвітлення досягнень у сфері запобігання та протидії корупції окремих міністерств.

Забезпечення ефективної діяльності державного бюро розслідувань та національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів

Щодо Державного бюро розслідувань

Забезпечено роботу комісії з проведення конкурсу на зайняття посад у Державному бюро розслідувань, зокрема забезпечено проведення 42 її засідань. Затверджено Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, яким визначено основні принципи та організацію проведення такого дослідження з використанням технічного реєстратора психофізіологічних реакцій особи на певні подразники (постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 р.

№ 449).

Конкурсною комісією проведено всі етапи відбору кандидатів на зайняття посад Директора Державного бюро розслідувань і його заступників та за результатами 22 листопада 2017 р. Директором Державного бюро розслідувань призначено Трубу Р.М. (Указ Президента України № 386), наказами Директора Державного бюро розслідувань призначено першого заступника і заступника Директора Державного бюро розслідувань.

27 листопада 2017 р. Бюро зареєстровано як юридичну особу.

Кабінетом Міністрів погоджено затвердження організаційної структури Державного бюро розслідувань (розпорядження Кабінету Міністрів від 13 грудня 2017 р. № 938), затверджено Типовий порядок проведення відкритого конкурсу для призначення на посади у Державному бюро розслідувань (постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1069).

Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» передбачено Державному бюро розслідувань видатки в обсязі 651,6 млн. гривень, у тому числі 45,6 млн. гривень – видатки розвитку.

З метою забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю Державного бюро розслідувань затверджено Положення про Раду громадського контролю при Державному бюро розслідувань та Порядок формування складу Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань (постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1086). Основними завданнями Ради громадського контролю визначено: забезпечення прозорості та здійснення цивільного контролю за діяльністю Бюро; сприяння взаємодії Бюро з громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства з питань, пов'язаних з діяльністю Бюро, та сприяння врахуванню Бюро громадської думки під час реалізації покладених на нього завдань.

Щодо Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших

злочинів

У 2017 році забезпечено запуск Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, зокрема:

- повністю профінансовано «бюджет запуску» у 2017 році обсягом у 42 млн. гривень, що дозволило розпочати виконання основних функцій Національного агентства;

- забезпечено Національне агентство належним приміщенням та організаційною підтримкою на етапі становлення;

- прийнято нормативно-правові акти, необхідні для початку роботи Національного агентства;

- укомплектовано штат центрального апарату Національного агентства 72 особами (за результатами конкурсних відборів та за переведеннями), що становить 55,4 відсотка граничної чисельності працівників центрального апарату Національного агентства.

Забезпечено можливість доступу Національним агентством з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, до джерел інформації, які перебувають у розпорядженні установ з розшуку майна, що функціонують у державах – членах ЄС, а також спеціалізованих міжнародних організацій, які провадять діяльність у сфері виявлення, розшуку та управління активами. Національне агентство, зокрема:

- авторизовано як контактний орган від України у Камденській міжвідомчій мережі з повернення активів (CARIN) та Глобальній платформі контактних пунктів Інтерполу з розшуку активів (Global Focal Point Platform for Asset Recovery);

- стало партнером Ініціативи з повернення вкрадених активів (StAR);

- долучилося до роботи Платформи установ з повернення активів держав – членів ЄС та Підгрупи з питань управління активами зазначеної Платформи;

- нотифіковано створення, компетенцію та початок роботи таких

регіональних мереж: Міжвідомчу мережу з повернення активів Азійсько-Тихоокеанського регіону (Asset Recovery Interagency Network Asia Pacific – ARIN-AP), Міжвідомчу мережу з повернення активів Південно-Африканського регіону (Asset Recovery Inter-agency network for Southern Africa – ARINSA), Міжвідомчу мережу з повернення активів Східно-Африканського регіону (Asset Recovery Inter-Agency Network-East Africa – ARIN-EA), Міжвідомчу мережу з повернення активів Західно-Африканського регіону (Asset Recovery Inter-Agency Network-West Africa – ARIN-WA), Міжвідомчу мережу з повернення активів Карибського регіону (Asset Recovery Inter-Agency Network for the Carribbean region – ARIN-CARIB) [8, с. 158].

В частині забезпечення виконання функцій з виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні:

- отримано доступ до 13 державних реєстрів та інформаційних баз даних, зокрема реєстру речових прав на нерухоме майно; реєстру актів цивільного стану громадян; реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань; реєстру обтяжень рухомого майна; реєстру довіреностей; модуля аналітики тендерних закупівель; системи «Аркан»; системи «Поточна дислокація суден»; реєстрів на об'єкти прав інтелектуальної власності; адміністративних даних НКЦПФР та Нацкомфінпослуг; реєстру декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, повний доступ до облікового запису «Відкритий реєстр національних публічних діячів України»;

- досліджено можливість отримання інформації в режимі он-лайн із земельних реєстрів, реєстрів підприємств, реєстрів нерухомості та інших баз даних іноземних держав; проаналізовано наявні відкриті та закриті міжнародні реєстри та встановлено близько 500 іноземних джерел інформації;

- досліджено можливість отримання інформації з відкритих джерел за межами України, з реєстрів та баз даних з вільним доступом, зокрема з реєстрів компаній Великобританії, Естонії, Італії, Угорщини, Чехії, Литви,

Латвії, Швейцарії, Швеції, Словенії, Кіпру, Мальти, Росії, Польщі, Німеччини;

- налагоджено взаємодію з правоохоронними органами з розшуку активів (видано спільний наказ Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20 жовтня 2017 р. № 115/197-О/297/586/869/857 «Про затвердження Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 2 листопада 2017 р. за № 1342/31210) [8, с. 184];

- підписано ряд угод про співпрацю та взаємодію, зокрема з Національним антикорупційним бюро, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Державною службою фінансового моніторингу, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Державною фіскальною службою, Національним агентством з питань запобігання корупції, Державною казначейською службою, громадською організацією «Центр протидії корупції».

З метою забезпечення виконання функції з управління арештованими активами:

- затверджено порядок відбору на конкурсних засадах юридичних осіб, які здійснюють реалізацію арештованих активів (постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 558), порядок реалізації арештованих активів на електронних торгах (постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 719), примірний перелік майна, в тому числі у вигляді предметів чи великих партій товарів, зберігання якого через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів, або витрати на забезпечення спеціальних умов зберігання якого чи управління яким співмірні з його вартістю, або яке швидко втрачає свою вартість, а також майна

у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, що підлягає реалізації (постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 685);

- утворено міжвідомчу комісію з питань реалізації активів, затверджено положення та її персональний склад (постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2017 р. № 768). Зазначене забезпечить можливість реалізації активів вартістю понад 10 тисяч розмірів мінімальних заробітних плат;

- проведено закупівлю банківських послуг з відкриття та обслуговування депозитних та поточних рахунків у АТ «Ощадбанк» (на які вже спрямовуються кошти від реалізації арештованих активів), послуг оцінювача активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, послуг з організації та проведення електронних торгів;

- визначено перші одинадцять управителів, які можуть здійснювати управління активами, на які накладено арешту кримінальному провадженні.

Проведено конкурс на обрання членів Громадської ради шляхом рейтингового Інтернет-голосування, сформовано громадську раду, затверджено її склад та положення про неї, а також налагоджено діалог з профільними громадськими організаціями, що опікуються питаннями повернення в Україну активів, здобутих злочинним шляхом, зокрема Transparency International Україна, Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні (EU AntiCorruption Initiative) за підтримки Данської агенції з міжнародного розвитку (DANIDA) та інші.

З вересня 2017 року Національним агентством з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, вже забезпечується безпосереднє виконання функцій, покладених законом, зокрема:

- розглянуто понад 55 звернень від всіх правоохоронних органів в Україні (органів прокуратури, Національної поліції, СБУ, ДФС та Національного антикорупційного бюро України) сукупно стосовно більш як 600 фізичних та 274 юридичних осіб;

- укладено договори управління арештованим майном понад 70 об'єктами нерухомого майна вартістю понад 10 млн. доларів США;

- успішно реалізовано перші транспортні засоби, арештовані судовими рішеннями у кримінальному провадженні, в результаті чого на депозитний рахунок Національного агентства зараховано понад 2,5 млн. гривень [8, с. 204].

Створення національної телекомунікаційної мережі, забезпечення кіберзахисту

З метою створення на базі сучасних цифрових технологій єдиної багаторівневої міжвідомчої спеціальної інформаційно-телекомунікаційної системи з елементами централізованого управління для забезпечення захищеного інформаційного обміну проводяться роботи із створення Національної телекомунікаційної мережі, зокрема:

- підготовлено техніко-економічне обґрунтування «Будівництво Національної телекомунікаційної мережі» та проведено державну будівельну експертизу, за результатами якої отримано від державного підприємства «Укрдержекспертиза» позитивний висновок (техніко-економічне обґрунтування схвалено наказом Адміністрації Держспецзв'язку від 11 жовтня 2017 р. № 557);

- підготовлено, проведено державну будівельну експертизу та затверджено проектну документацію (стадія «П») Національної телекомунікаційної мережі (перша черга) (наказ Адміністрації Держспецзв'язку від 7 грудня 2017 р. № 668);

- укладено договір підряду на будівництво першої черги Національної телекомунікаційної мережі між Головним управлінням урядового зв'язку Держспецзв'язку та ПрАТ «Пріоком»;

- завершено виконання монтажних робіт з розгортання та підключення 21 транспортного вузла Національної телекомунікаційної мережі в облдержадміністраціях України, а також проведено пусконаладжувальні роботи на зазначених вузлах та введено їх в експлуатацію;

- підготовлено та затверджено проектну документацію ескізного проекту «Створення Центру обробки даних Національної телекомунікаційної мережі».

Також для забезпечення кіберзахисту:

- модернізовано існуючу Систему захищеного доступу державних органів до Інтернету, яка довела свою ефективність під час протидії кібератакам, що здійснювалися протягом 2017 року. Жоден державний електронний ресурс, який був захищений зазначеною Системою, не постраждав. Ця Система на сьогодні забезпечує захист інформації веб-ресурсів Адміністрації Президента України, Національного антикорупційного бюро, Служби зовнішньої розвідки, СБУ, МЗС, ДФС, Центральної виборчої комісії та Луганської облдержадміністрації. Проведена модернізація дасть змогу підключити до Системи більшу кількість абонентів;

- забезпечено функціонування Команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події України (CERT-UA), яка у взаємодії з правоохоронними органами та міжнародними командами реагування на кіберінциденти здійснила відповідні заходи щодо реагування та мінімізації наслідків кібератак (ШПЗ WannaCry, Petya.A). Протягом 2017 року вищезазначеною Командою забезпечено реагування на понад 200 комп'ютерних інцидентів, що могли призвести до порушення сталого режиму функціонування державних інформаційно-телекомунікаційних систем (поінформовано правоохоронні органи).

Разом з тим введено в дію (2 лютого 2018 р.) Центр реагування на кіберзагрози Держспецзв'язку. Центр реагування на кіберзагрози (Cyber Threat Response Centre, CRC) побудовано на базі найновітніших досягнень у сфері кіберзахисту як вітчизняних, так і провідних ІТ-компаній світу. Розроблені на рівні кращих світових аналогів сучасні технологічна та аналітична системи CRC закономірно претендують на звання найпотужніших в європейському співтоваристві. Завдяки втіленим у Центрі реагування на кіберзагрози унікальним технологічним рішенням Держспецзв'язку здатна з

високим ступенем точності здійснювати у режимі «24/7» раннє виявлення аномальних активностей та потенційно небезпечних подій у системах і мережах, підключених до Інтернету. Час реагування на кіберзагрози та сповіщення про них скоротився в десятки разів.

Таким чином, Центр реагування на кіберзагрози – це технічна платформа взаємодії основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки (Держспецзв'язку, СБУ, Національної поліції), що підвищує рівень ефективності і оперативності діяльності правоохоронних структур з протидії та розслідування кіберзлочинів, ефективний механізм координації зусиль усіх учасників кіберзахисту державного і приватного секторів, який є однією з ключових ланок прийняття оперативних рішень Національним центром кібербезпеки Ради національної безпеки і оборони України.

1. Президент України:

- внесення змін до ст. 106 Конституції України, щодо визначення повноважень Президента України у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією;

- Закон України «Про імпічмент Президента України»;

- Закон України «Про Тимчасові слідчі комісії ВРУ».

2. Голова ВРУ, Народні депутати України:

- Закон України «Про зняття недоторканості з депутатського корпусу ВРУ»;

- Закон України «Про відкликання Народного депутата України»;

- прийняття Виборчого Кодексу України.

3. Прем'єр-Міністр України (ПМУ) та Уряд України:

- внесення змін до закону України щодо «Закон про КМУ», щодо відставки Прем'єра-Міністра України та Уряду (або окремих Міністрів та керівників ЦОВВів) у разі признання незадовільним виконання Плану реалізації Стратегії протидії організованій злочинності та корупції протягом двох років органами виконавчої влади.

Внесення змін у профільні закони щодо дострокового звільнення керівників державних органів (НАБУ, СБУ, УДО, СЗР, ГПУ та ін.), які не входять до системи виконавчої влади якщо їх діяльність по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією якщо діяльність таких органів визнана Президентом або Верховною Радою незадовільною на протязі року.

4. Розробити Закон України «Про боротьбу з організованою злочинністю та корупційну злочинність в Україні»;

5. Внесення відповідних змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів щодо посилення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення та організацію злочинних організацій, організованих злочинних груп.

6. Розробити закон України, який забороняє підприємцям поєднувати ведення бізнесу з заняттям політичних посад та отримувати прибутки незалежно від форми управління бізнесом. При вступі на політичну посаду антикорупційними органами фіксується фінансовий стан політика, який на протязі його діяльності на посаді політичного діяча не може збільшуватися ні в нього, ні членів його родини. Увесь прибуток від бізнесу зараховується у Державний бюджет України поки бізнесмен займає політичну посаду.

7. Продовжити адаптування законодавства в сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією до норм Європейського права та вимог ООН.

8. Ініціювати у форматі здійснення конституційної реформи формування підгрупи із розробки окремого розділу Конституції – «Національна безпека України». Розглядати правоохоронну систему України як складову національної безпеки держави, яка забезпечує охорону та захист громадян, суспільства та інтересів держави від внутрішніх протиправних посягань, при цьому маючи право на обмеження окремих конституційних прав громадян.

9. Відповідно до вимог Конституції України, ст. 17 розробити базовий закон України «Про правоохоронну діяльність, правоохоронні органи та

правоохоронну службу в Україні», у якому передбачити визначення дефініцій: правоохоронні органи держави, спецслужби держави, правоохоронна діяльність, правоохоронна служба. У цьому законі визначити основні ознаки, функції та завдання правоохоронних органів, порядок їх утворення, їх класифікацію, порядок прийому та умови проходження правоохоронної служби, як різновиду державної служби, базові вимоги щодо обмежень прийому громадян на правоохоронну службу тощо.

10. На підставі Постанови КМУ № 171 від 04 червня 2014р. «Про утворення робочої групи з питань підготовки пропозицій щодо розроблення Концепції реформування правоохоронних органів» Кабінету Міністрів України із залученням представників всіх правоохоронних органів, незалежно від підпорядкування, провідних науковців та громадськості розробити концептуальну модель реформування правоохоронних органів (правоохоронної системи України) у стратегії протидії злочинності та корупції в системі національної безпеки і затвердити її в установленому порядку.

11. Утворити міжвідомчу робочу групу при Прем'єр-міністрі України з питань моніторингу реформування правоохоронних органів України з метою координації та оперативного впливу на стан реформування.

12. РНБО України із залученням Національного Інституту стратегічних досліджень провести аналіз розроблених Концепцій реформування кожного правоохоронного органу та з урахуванням сформованого системного бачення, яке повинно бути відображено у Стратегії реформування правоохоронних органів, розробленою КМУ; підготувати загальнодержавну Стратегію реформування правоохоронних органів у системі національної безпеки України. На підставі Концептуальних засад стратегії протидії організованим злочинності та корупції в системі національної безпеки України здійснити обговорення та затвердити її на засіданні РНБО України.

13. Основними шляхами формування основ сучасного нормативно-правового забезпечення реформування правоохоронної системи України є внесення відповідних змін до Конституції України та прийняття базового закону України «Про правоохоронну діяльність, правоохоронні органи та державну правоохоронну службу в Україні», який повинен бути розроблений на базі Концепції реформування правоохоронних органів та внесений до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України.

14. Кабінету Міністрів України ініціювати внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» у розділ 5 «Планування у системі національної безпеки та оборони», додавши до документів довгострокового стратегічного планування базисне реформування правоохоронної системи у протидії злочинності та корупції в Україні.

Таким чином, має бути створена збалансована діяльність Комітету при Кабінеті Міністрів України з питань координації та контролю боротьби з організованою злочинністю та корупцією в системі національної безпеки України як природно-суспільний тренд Мудрості з боку комплексного механізму міжвідомчо-силових структур та громадськості.

15. Здійснити належний кадровий відбір у правозахисту систему.

ВИСНОВКИ

Монографія присвячена проблемі наукового аналізу глибинних змін, що відбуваються в різних сферах суспільних відносин України та їх взаємозв'язках на регіональному і міжнародному рівнях. Негативні явища, такі як спалахи насильницьких конфліктів, корупція, зростання злочинності міжнародного характеру, перетворилися на реальну загрозу національній безпеці суспільств, оскільки підривають міжнародне співробітництво та цінності сучасних цивілізацій у контексті світової шахівниці. На підставі аналізу емпіричного матеріалу зроблено наступні висновки.

1. Розглянуто питання міжнародних зв'язків України від часів Київської Русі до сьогодення в контексті правового розвитку світової цивілізації. Зазначено, що географічне положення на перехресті важливих торгових шляхів Схід – Захід, Північ – Південь визначило особливу, ключову, стратегічну роль нашої прабатьківщини в торгово-економічному та культурному житті європейського континенту. Охарактеризовано основні етапи розвитку міжнародних зв'язків України зі світом. Європейський вибір розглянуто як базову основу подальшого правового розвитку нашої країни в світовій шахівниці.

2. Обґрунтовано об'єктивну необхідність входження України як правового суб'єктора у загальноєвропейський політично-складовий процес. Розроблено концепцію сучасної української геостратегії. Обґрунтовано необхідність розвитку двосторонніх зв'язків з західноєвропейськими країнами, державами Центральної та Східної Європи в контексті європейського вибору незалежної України.

Охарактеризовано процеси євроінтеграції України, що стосуються європейського вибору української держави на сучасному етапі розвитку. Висвітлено проблеми розвитку загальноєвропейського політичного процесу, формування європейського вектора української геополітики, інтеграції України як правового учасника в європейські структури. Обґрунтовано

необхідність проведення власного геополітичного курсу України як правового фігуранта у світовій шахівниці.

3. Автор зосереджує увагу на таких питаннях, як подальший розвиток багатосторонніх інституцій, спроможність неформальних угруповань і недержавних суб'єктів вирішувати нові завдання, управління етнічним страхом українства в нестабільному суспільстві, виклики біотехнологічної революції та ін. Найважливішим зовнішньополітичним завданням молодій українській державі є протистояння загрозам глобалістичних доктринальних установок великих держав, здатних нівелювати українські національні як матеріальні, так і духовні цінності. Актуальним також для нашої України як правової держави постає вироблення чіткої зовнішньополітичної позиції, формулювання нової зовнішньополітичної доктрини, яка відображала б цивілізованість, європейськість українського народу.

4. Розглянуто проблеми реформування України на шляху переходу від тоталітарної до демократичної, суверенної, правової держави. Проаналізовано стан перехідних процесів в Україні і світі, деякі аспекти економіки, особливості формування національної ідеї, сутність організаційної сили української реформації, перспективи розвитку людських ресурсів, ентропію, а також стан української освіти, науки та виховання у світовій шахівниці.

5. Запропоновано побудувати таку систему забезпечення безпеки України, яка базується на об'єктивній логіці розвитку суспільства та поєднує усвідомлення внутрішньої сутності безпеки особистості, суспільства та держави на рівні геополітичного усвідомлення національної безпеки в світовій шахівниці.

6. Побудовано матрицю геополітичних інтересів, виокремлено місце України як правового «гравця» в сучасному геополітичному середовищі. Показано шляхи відстоювання інтересів геополітичних «гравців» на тлі фінансової кризи.

7. Діяльність Служби безпеки України у галузі міжнародного співробітництва спрямована на максимальне сприяння реалізації основних завдань Служби через спільну з партнерами протидію загрозам національній та міжнародній безпеці - тероризму, міжнародній організованій злочинності, кіберзлочинності, розповсюдженню зброї масового знищення, а також на боротьбу з корупцією, контрабандою, незаконною міграцією тощо. Підтримка країн-партнерів має особливе значення в умовах військової агресії Російської Федерації проти України, активної розвідувально-підривної та диверсійної діяльності на території нашої держави, проведення масштабних інформаційно-пропагандистських акцій, спрямованих на підриив суверенітету та територіальної цілісності України.

8. Висвітлено проблеми квантової безпеки – однієї зі складових національної безпеки. Наведено напрямки військового будівництва, виявлено найважливіші воєнно-стратегічні (квантові, ентропійні, інформаційні) чинники, що визначають геополітику країни. Досліджено трансформації геополітичних знань у системі формування суспільної свідомості у контексті зміни парадигм цивілізації та міжнародних відносин і виявлено специфічні риси даного процесу у військовій сфері державної діяльності. Висвітлено роль і функцію цивілізаційної риторики в побудові сучасної геополітики. Увагу приділено загальнометодологічним основам формування ентропійного процесу в сфері української національної ідентичності.

9. Розроблено парадигму розвитку Людини у протидії організованій злочинності та корупції в Україні, стимулювання розвитку інтелектуального капіталу. Акцентовано увагу на науці, розвитку її інфраструктури, підготовці високопрофесійних науково-інженерних кадрів, державній підтримці фундаментальних досліджень.

10. Розглянуто наступні питання: загальнолюдські та національні цінності, які обумовлюють у правовому вимірі геополітичний вибір сучасної Української держави. У роботі проаналізовані наукові засади визначення предмету геополітики, його категоріально-понятійний апарат, здійснено

концептуальне осмислення геополітичної історії України та можливі моделі самоорганізації геополітичного вибору України в ХХІ сторіччі як правового суб'єктора світової шахівниці.

11. Визначено роль і місце глобальної проблематики кіберпростору. Розроблено пропозиції для органів державної влади щодо приведення у відповідність до національно-державних інтересів системи кібербезпеки України з урахуванням зовнішньополітичної й геополітичної сфер і актуальних питань вдосконалення механізмів реагування на кіберзагрози та кібервиклики з боку системи національної безпеки й оборони держави.

12. Науково обґрунтовано висновок про те, що збереження незалежності України, консолідацію суспільства і розбудову правової цивілізованої держави може забезпечити тільки проведення власного геополітичного курсу, який передбачає багатовекторність сучасної геостратегії та домінування її європейського вибору як пріоритету загальнолюдських цінностей, ідеалів свободи та демократії на арені світової шахівниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Gabbay Dov M. and Woods J. Logic and the Law : Crossing the Lines of Discipline / Approaches to Legal Rationality. Editors Gabbay Dov M., Canivez P., Rahman Sh., Thiercelin A. Logic, Epistemology and the Unity of Science. Vol. 20. Springer Dordrecht Heidelberg London New York, 2010. – P. 165–202.
2. Luhmann N. Funktion der Religion. – Frankfurt am Main, 1977.
3. Navarro-Castro, L., Nario-Galace, J. Peace Education. A Pathway to a Culture of Peace. – Quezon City : Center for Peace Education, Miriam College/ - 2008/ - P. 21.
4. Russell D. Justice in War-Time / D.Russell. – Chicago, London: The Open Court Co., 1916. – P.27.
5. Smart N. The Phenomenon of Religion [Text]. – MacmillanPress, 1973.
6. Smart N. The Philosophy of World views : The Philosophy of Religion Transformed // Smart N. Concept and Empathy. – London ; Basingstoke, 1986.
7. Абрамов, Е. А. Грязные деньги и закон: правовые основы борьбы с легализацией преступных доходов // Россия (Федеративная). Министерство внутренних дел ИНФРА-М, 1995. – 296 с.
8. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики: резюме дослідження / Р. Рябошапка, А. Кухарук, М. Хавронюк, М. Хмара ; Укл. : А. Волошина. К. : Transparency International Ukraine, 2015. – 268 с.
9. Андрущенко, В. Організоване суспільство : Проблеми суспільної самоорганізації та інституалізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : Досвід соціально-філософського аналізу : у 2 кн. / В. Андрущенко ; наук. ред. В. Савельєв. – 3-тє вид. , виправл. , доповн. – Київ : Знання України, 2018. – Кн. 1 – 647 с.
10. Андрущенко, В. Організоване суспільство : Проблеми суспільної самоорганізації та інституціоналізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : Досвід соціально-філософського аналізу : у 2 кн. / В. Андрущенко; наук. ред. В. Савельєв – 3-тє вид. виправл. , доповн. – Київ :

знання України. 2018. – Кн. 2 : Філософія новітнього державотворення. – 2018. – 630 с.

11. Аркуш . Корупция – элемент организованной преступной деятельности / Л. Аркуша // Юридический вестник. – 2000. – № 2. – С. 118–121.

12. Артур Шопенгауер. Свобода воли и нравственность. – М., 1992. – 448 с.

13. Б'янкомарія, Ф. Витоки давньої традиції / Ф. Б'янкомарія // Кур'єр ЮНЕСКО. – Корупція. – 1996. – С. 8–9.

14. Баскаков, А. Я. Методология научного исследования : учеб. пособие / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.

15. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Литвиненко В. І. та інш. Інформаційно-аналітичний оглд : «Тіньова економіка» в Україні як умова розвитку корупції та загроза національній безпеці. Шляхи її подолання / Т.І. Блистів, В.Т. Колесник, В.І. Литвиненко та інш. – К. : «МП Леся», 2014. – 68 с.

16. Бойко, А. Організована економічна злочинність у період переходу України до ринкової економіки / А. Бойко // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія «Юридична». – 2008. – № 46. – С. 174–177.

17. Боресков А. В., Харламов А. А, Основы работы с технологией CUDA. – М. : ДМК Пресс. – 2010. – 232 с.

18. Бусол, О. Корупційна злочинність та організована корупційна злочинність : поняття та проблеми співвідношення / О. Бусол // Юридичний вісник. – № 5. – 2014. – С. 190–195

19. Бэкон, Ф. Новая Атлантида / Фрэнсис Бэкон – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1954. – 240 с.

20. Валентин Торба. Витоки путінської окупації та... //День № 41-42, 7-8 березня 2018, – С. 19–20.

21. Василенко, В. Війна 2014 року : спроба системного аналізу / В. Василенко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf.

22. Вдовиченко, Є. Сутність корупції, її принципи і властивості (філософський контекст) Є. Вдовиченко // Актуальні проблеми філософії та соціолога. Науково-практичний журнал. – 2016. – Вип. 9. – С. 15–19.

23. Виттфогель, К. Геополитика, географический материализм и марксизм // «Под знаменем марксизма». – 1929, № 2–3; Гейден Г. Критика німецької геополітики. – М. – 1960 р. – 320 с.

24. Военная доктрина Российской Федерации от 30 декабря 2014 // Российская газета. – Федеральный выпуск № 6570. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>.

25. Волинець, О. Концепція миру а безпеки в магістеріумі католицької церкви / О. Волинець // Humanitarian vision. – 2015. – Vol. 1, Num. 2. – С. 7–12.

26. Гайдеггер, М. Буття в околі речей // Возняк Т. Тексти та переклади. – Х. : Фоліо. 1998. – С. 332–345.

27. Галуцько, В. Вітчизняна війна українського народу (2014-2015 рр.) : юридичні аспекти І.В. Галуцько // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. – 2015. – Вип. 218. – С. 13–14.

28. Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Випуск 69 (№ 2). – 822 с.

29. Горбань, Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / Ю. Горбань // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2015. – № 1. – С. 136–141.

30. Горбатенко, В. Особливості боротьби з сепаратизмом в Україні : роль громадянського суспільства / В. Горбатенко, С. Стосцький, Л. Матвійчук // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 306–313.

31. Грушевський, М. Ілюстрована історія України. – К. : Львів, 1993. – 524 с.
32. Губенко, В. К. Логистическая централизация материальных потоков : теория и методология логистических распределительных центров : Монография / В.К. Губенко. – Донецк. Институт экономики и промышленности. – 2007. – 495 с.
33. Давиденко, В. В. Соціальний діалог: проблема досягнення стандартів Євросоюзу // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2 (17). – С. 67–78.
34. Джеджуа, Ю. Таємна війна Богдана Хмельницького, історико-документальна оповідь. – К. : Молодь, 1995. – 224 с.
35. Довбенко, М. Чим приборкати агресора? / М. Довбенко // Віче. – 2014 – № 17. – С. 8–9.
36. Дорошевич, А. Гібридна війна в інформаційному суспільстві / А. Дорошевич // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – № 2 (25). – С. 21–28.
37. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://expres.ua/news/2017/09/24/263648-riven-bezrobittya-ukrayini-zyavylysyazhahayucha-statystyka>.
38. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrpress.info.Новості.
39. Левик, Б. Російсько-українська війна : поточний аналіз 2014-2015 рр. / Б. Левик // Схід. – 2015. – № 3. – С. 33–37.
40. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/06/130604_ukraine_middle_class_az.
41. Тютюгін, В. Поняття та ознаки корупційних злочинів / В. Тютюгін, К. Косінова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1(4). – С. 388–396.

42. Мак-Квейл, Д. Теорія масової комунікації // Деніс Мак-Квейл [перекл. з англ. О. Возьна, Г. Статків]. – Львів : Літопис, 2010. – 537 с.

43. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2017/03/30/623262/>

44. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2017/10/10/629951/>

45. Ефективність державної політики боротьби з корупцією: регіональний аспект [Аналітична доповідь] / І. Мазур, Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – К. : НІСД, 2008. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/desember08/17.htm>.

46. Жовнір, О. Взаємозв'язок організованої злочинності та корупції в сучасному суспільстві / О. Жовнір // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук, практ. журнал. – 2009. – № 21. – С. 328–329.

47. Журавський В. С., Згуровський М. З. Болонський процес : головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В.С. Журавський, М.З. Згуровський. – К. , 2003. – 353 с.

48. Заброда, Д. Глобалізація та її вплив на транснаціоналізацію корупції / Д. Заброда // Право і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 6–7.

49. Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80/stru2/sp:head>.

50. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII, редакція від 01.08.2016 // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page>.

51. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07 квітня 2011 р. № 3206 // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3206-17>.

52. Закон України «Про космічну діяльність» від 15.11.1996 р. № 502/96-ВР // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80>.

53. Запити філософських смислів / Кримський С.Б. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

54. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби / Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. – Івано-Франківськ : 2012. – 237 с.

55. Заяць, Н. В. Особливості формування народного представництва в Україні / Наталія Заяць // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Науковий журнал. – 2011. – № 2 (75). – С. 150–158.

56. Звіт про хід і результати виконання програми діяльності Кабінету Міністрів України у 2017 році, 192 с.

57. Зотова, О. В. Правовой режим космического пространства как важный элемент поддержки международного мира и безопасности / О.В. Зотова, Ю.М. Колосов // Московский журнал международного права. – 2011. – № 2.

58. Иншаков, С. М. Зарубежная криминология / С.М. Иншаков. – М. : Изд. группа ИНФРА.М-НОРМА, 1997. – 374 с.

59. Иванов, В. Ф. Соціологія масової комунікації : навч. посіб. / Валерій Феліксович Иванов. – Черкаси : Вид-во ЧДУ, 2003. – 210 с.

60. Иванов, Д. В. Виртуализация общества. – СПб : Петербургское Востоковедение, 2000. – 96 с.

61. Иванченко, Р. П. Історія без міфів : Бесіди з історії української державності : навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : МАУП, 2007. – 624 с.

62. Индекс сприйняття корупції-2015 / Transparency International-Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ti-ukraine.org/CPI-2015/press_ukraine_CPI-2015.

63. Кабінет Міністрів України, 2016. «Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» [online] Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>.

64. Кант, И К вечному миру. Философский проект / И. Кант // И. Кант Соч. в 8 т. Т. 7. – М. : Чоро, 1994. – С. 33–35.

65. Карпицкий, Н. Н. Виртуальность и темпоральность // Известия Томского политехн. Университета. – 2003. – Т. 306. – № 4. – С. 132–136.

66. Карпінський, І. Діалектика поняття «корупція» / І. Карпінський, П. Карпінська // Інтелект. Особистість. Цивілізація : [темат. зб. наук. пр. із соціал.-філос. Проблем] / МОН України, ДонНУЕТ імені М. Тугана-Барановського ; голов. рад. О. Шубін. – Донецьк : ДонНУЕТ. – 2010. – Вип. 8. – С. 131–135.

67. Квіт, С. Масові комунікації // Підручник. – Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с.

68. Киричок, А. Гібридна війна як стимулюючий чинник зміни парадигми освітньої підготовки фахівців сфери зв'язків із громадськістю / А. Киричок // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. – 2015. – №4. – С. 123–130.

69. Когденко, А. Р. Жінка у космосі. Актуальні проблеми експериментальної медицини. IV науково-практична конференція 27–28 травня 2002 року. – Київ. – 81 с.

70. Колосов, Ю. М. Международное космическое право / Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов : учебник «Международное право» (гл. XIII). – М. : 1998. – 364 с.

71. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : міжнародний документ від 31.10.2003 (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V) // Відомості Верховної Ради. – 2007. – № 49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/page.

72. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/995_126.

73. Корнієнко, М. Організована злочинність в Україні : сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії [монограф.] / М. Корнієнко. – К. : Фонд Юрнауки, 2004. – 299 с.

74. Коропатник, М. Україна у двох війнах – з гітлерівською Німеччиною та путінською Росією : історичні паралелі / М. Коропатник // Сіверянський літопис. – 2015. – № 1. – С. 49–60.

75. Корупція у вишах : Думки і погляди студентів / О. Сидорчук / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. [Електронний ресурс] // Громадська думка: аналітичне видання. – 2015. – № 4 (27). – Режим доступу : https://dif.org.ua/uploads/pdf/1435401343_3596.pdf.

76. Корупція як негативне соціальне явище : шляхи її подолання в Україні та міжнародний досвід / Д. Белов, Ю. Бисага, М. Палінчак, І. Різа, В. Чечерський. – Ужгород : Ліра, 2004. – С. 15–17.

77. Корупція : теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. Ревак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.

78. Костенко, В. Історико-правове дослідження розвитку корупційних дій у владі та суспільстві / В. Костенко [Електронний ресурс] // Віче. – 2012. – №10. – Режим доступу : <http://veche.kiev.ua/journal/3125/>.

79. Коцур, В. Концептуально-теоретичні засади дослідження етнополітичних конфліктів / В. Коцур // Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2011. – Вип. 5. – С. 21–30.

80. Кравчук, В. «Заморожені конфлікти» як інструмент реалізації геостратегії РФ / В. Кравчук // Гілея : науковий вісник. – 2014. – Вип. 90. – С. 424–427.

81. Кремень, В. Г. Синергетична модель розвитку освіти / В.Г. Кремень // Проблеми освіти : зб. наук. праць – Вінниця–Київ, 2015. – Вип. 82. – С. 7–15.

82. Кремль спробує представити все так, ніби він до цього не причетний (як Путін відступатиме з України) // Країна. – 2014. – № 30 (233). – С. 20.

83. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ЕТ5 173) : міжнародний документ від 27.01.1999 № ЕТ5173 // Відомості Верховної Ради. – 2007. – № 47–48. – Ст. 2028.

84. Кулеба, Д. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика / Д. Кулеба. – К. : Проміні, 2007. – 304 с.

85. Кулиджанишвили, А. Э. Человек : соотношение национального и общечеловеческого / Сб. материалов международного симпозиума (г. Згуриди. Грузия, 19–20 мая 2004 г.) / Под ред. В.В. Парувания / СПб : Санкт-Петербургское философское общество, 2004. – С. 142–154.

86. Культура мира. Диалог между цивилизациями и культура мира. ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/peace/culture/culture.html>.

87. Левик, Б. С. Геополітичне становище посткомуністичної Росії / Б.С. Левик // Аналітично-інформаційний журнал «Схід» (економіка, історія, філософія) / Донецьк : Український культурологічний центр, ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. – № 6 (132) – С. 72–77.

88. Лемах, В. Квазідержави на пострадянському просторі : порівняльно-правові аспекти / В. Лемах, Д. Пеца // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 151–153.

89. Лессинг, Г. Избранные произведения // М., – 1953. – 640 с.

90. Лисяк-Рудницький, І. Україна між Сходом та Заходом // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе : у 2 т. – К., 1994. – т. 1. – с. 1–9.

91. Литвиненко, В. І. Організаційно-правове забезпечення протидії організованим злочинності : міжнародний та вітчизняний досвід // Навчальний посібник. – К. : НАВСУ, 2003. – 97 с.

92. Лісін, В. Несправедливість війн / В. Лісін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Філософія. Філософські перипетії. – 2014. – № 1116, вип. 50. – С. 3–8.

93. Логвиненко, В. Філософські аспекти екологічної освіти / В. Логвиненко // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. / Гол. ред. В. Вашкевич. – К. : ВІРУАН, 2012. – Вип. 59 (№ 4). – С. 650-651.

94. Ляшко переконаний, що олігархів слід позбавляти монополії на ЗМІ [Електронний ресурс] // UAinfo. Правда з блогів. – Режим доступу до ресурсу : <https://uainfo.org/blognews/423459-lyashko-perekonaniy-scho-olgarhv-sld-pozbavlyati-monopolyi-na-zm.html>.

95. Магда, Є. Виклики гібридної війни : інформаційний вимір / Є. Магда // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 5. – С. 138–142.

96. Макаренко, Є. А. Міжнародна інформаційна політика : структура, тенденції, перспективи : Дис. д-ра політ. наук : 23.00.04 / Київ. націонал. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. , 2003. – 475 с.

97. Макаров, Ю. Сон Європи / Ю. Макаров // Український тиждень. – № 42 (362). – 2014. – С. 9.

98. Маклуен, Г. М. Понимание Медиа : Внешние расширения человека / Пер. с англ. В. Николаева ; Закл. ст. М. Вавилова. – М. ; Жуковский : «КАНОН-прессЦ», «Кучково поле», 2003. – 464 с.

99. Макухін, О. Поняття корупції в Україні та ЄС : порівняльний аналіз, адміністративно-правовий аспект / О. Макухін // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия : «Юридические науки». Том 26 (65). – 2013. – № 2–1. – Ч. 2. – С. 55–61.

100. Малиновський, О. Стратегія юридичного опору російській агресії / О. Малиновський, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/strategia-yuridichnogo-oporu-rusiyskiy-agresiyi.html>.

101. Мандибура, В. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / В. Мандибура – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 135 с.
102. Марич, М. Чинники корупції та організованої злочинності в сучасному суспільстві / М. Марич // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 340–344.
103. Марищенко, Р. Ошукані Мінськом / Р. Марищенко // Віче. – 2015. – № 5. – С. 10–11.
104. Марченко, Г. Незважаючи на обстріли та вибухи / Г. Марченко // Надзвичайна ситуація. – 2014. – № 10 (203). – С. 14–15.
105. Международное космическое прав / під ред. Пирадова О.С. – М. – 1997. – 200 с.
106. Мельник, М. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : [моногр.] / М. Мельник. – К. : Юрид. думка, 2004. – 250 с.
107. Михайленко, Д. Теоретичні аспекти трансформації інституту корупційних злочинів / Д. Михайленко [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 74. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_52.
108. Монтескье, Ш.Л. де. – Избранные произведения / Шарль Луи де Монтескье. – М. : Институт философии АН СССР, 1955. – 803 с. – (Государственное издательство политической литературы).
109. На які гроші живуть громадські активісти? [Електронний ресурс] / Часопис. – Режим доступу до ресурсу : <http://chasopys.te.ua/suspilstvo/7198-na-iaki-hroshi-zhyvut-hromadski-aktyvisty>.
110. Названа двадцятка найбільших компаній світу за капіталізацією [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://news.bigmir.net/business/364674>.

111. Національна система доброчесності. Україна. – 2015 / Д.О. Чебаненко, Е. Мак-Девітт. – К. : Transparency International Україна, 2015. – С. 10–16.
112. Нікітенко, В. Загальнолюдські цінності як геоцінності планетарного масштабу : антропологічні виміри / В. Нікітенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – Вип. 55. – С. 137–144.
113. Ноэль-Нойман, Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания : Пер. с нем. / Общ. ред. и предисл. Мансурова Н. С. / Элизабет Ноэль-Нойман – М. : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 219 с.
114. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. – К. : ВАІТЕ, 2017. – 88 с.
115. Павленко, С. Основні етапи боротьби з хабарництвом : історичний аспект / С. Павленко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 373–382.
116. Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій : силовий аспект (теоретико-методологічний аналіз) [Текст] : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Панфілов Олександр Юрійович ; Харк. Ун-т повітряних сил ім. І. Кожедуба. – Х. , 2008. – 448 арк.
117. Петрик, В. Методи гібридної війни Росії проти України. Напрями протидії / В. Петрик, Ю. Канарський // Information Technology and Security. – 2015. – Vol. 3, № 1. – С. 33–37.
118. Погребняк, О. Актуальні питання визначення поняття корупційних діянь та їх наслідків у кримінальному праві / О. Погребняк // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – № 8. – С. 207–213.
119. Подольська, Є. Освіта задля встановлення миру : методологічний потенціал соціальної науки як основа вирішення проблем глобальної інтеграції / Є. Подольська, Т. Подольська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – Вип. 20. – С. 295–299.

120. Політова, А. Поняття корупції: проблеми визначення / А. Політова // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2–3. – С. 270–275.

121. Пояркова, Т. Україно-російська війна як наслідок взаємодії кризових політичних систем / Т. Пояркова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2014. – Вип. 14. – С. 51–56.

122. Права и достоинства инвалидов. Организация Объединенных Наций. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://www.uun.org/russsian/disabiiliites>.

123. Про честь, олігархів та національну гідність [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – Режим доступу до ресурсу : <https://gazeta.ua/blog/44664/pro-cest-oligarhiv-ta-nacional-nu-gidnist>.

124. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>.

125. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія : навч.-мет. посіб. / К. Бабенко, Н. Діденко, М. Кондрашова та ін. – К. : Грамота, 2015. – 228 с.

126. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2jada.gov.ua/laws/show/995_786.

127. Расторгуев, С. Философия информационной войны / С. Расторгуев. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2003. – С. 455–456.

128. Рейтинг благодійників України. Які фонди до нього увійшли і на що вони витрачають гроші, а хто відмовився [Електронний ресурс] // Новое время. Журнал. – Режим доступу до ресурсу : <https://nv.ua/ukr/Ukraine/events/>

rejting-blagodijnikiv-ukrajini-jaki-fondi-v-nogo-uvijshli-i-na-shcho-voni-vitrachajut-groshi-a-hto-vidmovivsja-1931205.html.

129. Рекомендации ООН «Практические меры борьбы с организованной преступностью», выработанные Международным сименаром по борьбе с организованной преступностью в Суздале 21–25 октября 1991 года.

130. Розвиток механізмів залучення громадськості до заходів протидії корупції в Україні [Аналітична доповідь] / І. Валюшко; Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/April2010/3.htm>.

131. Романюк, Б. Посилення впливу на організовану злочинність через удосконалення законодавства / Б. Романюк // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Науковий журнал: в 2 ч. Ч. 2 : Серія: «Економічні науки» – К. : НТУ, 2014. – Вип. 14. – С. 91–99.

132. Рудик, П. До питання необхідності проведення конституційної реформи в Україні в контексті децентралізації влади / П. Рудик // Віче. – 2015. – № 22. – С. 26–31.

133. Рудич, Ф. Політична влада та опозиція в Україні : спроба політологічного аналізу / Ф. Рудая // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені. Е.Ф. Курага НАН України. – 2015. – Вип. 2. – С. 5–25.

134. Русова, О. Роль країн Веймарського трикутника у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі : російський чинник / О. Русова // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 55. – С. 42–43.

135. Рябека, О. Г. Дрейф планетарного світу: погляд у третє тисячоліття : монографія / О.Г. Рябека. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – 588 с.

136. Садова, У. Як збудувати сильну Європу. Стратегії для майбутнього : за підсумками участі у роботі XXV Економічного форуму / У. Садова // Регіональна економіка. – 2015. – № 3. – С. 146–147.

137. Саєнко, О. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни / О. Саєнко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія. – 2015. – Вип. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11.

138. Самер Абд Ельмонеїм Резек Абуржейла. Мінські домовленості як вимушений політичний компроміс / Абд Ельмонеїм Резек Абуржейла Самер // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2015. – Вип. 18. – С. 42–47.

139. Сенченко, О. Новітні війни з використанням інформаційно-психологічної зброї / О. Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 8. – С. 34–35.

140. Сервецький, І. В., Литвиненко В. І. Поняття організованої злочинності // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів, 2001. – № 3(16). – С. 263–281.

141. Сидорук, Т. Геополітичне суперництво Європейського союзу і Росії у східній Європі / Т. Сидорук // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2014. – Вип. 4. – С. 32–38.

142. Софій Н. З., Найда Ю. М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління : Навчально-методичний посібник / Колупаєва А.А., Найда Ю.М., Софій Н.З. та ін. За заг. ред. Даниленко Л.І. – К. :2007. – 128 с.

143. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень : 2007, 2009, 2011 та 2015. Аналітична доповідь / Київський міжнародний інститут соціології [Електронний ресурс]. – К. : КМІС, 2016. – Режим доступу : http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf.

144. Столярчук П., Краснопольська О. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2007. – № 574 : Автоматика. Вимірювання та керування. – С. 86–87.

145. Планування сил для виконання бойових завдань у гібридній війні / В.М. Телелим, Д.П. Музиченко, Ю.В. Пунда // Наука і оборона. – 2014. – № 3. – С. 30–35.

146. Тіньков, А. Правові засади запобігання політичній корупції в органах державної влади України / А. Тіньков // Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – № 1 (41). – С. 341–348.

147. Толстих Н. Які реформи потрібні економіці України : думка населення //Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2016. Вип. 3 (17). – С. 282.

148. Требин, М. Войны XXI века / М. Требин. – Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. – 602 с. ;

149. Требін, М. Сучасний світ і його війни / М. Требін // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2016. – № 2 (29). – С. 5–27.

150. Указ Президента України «Питання Національного антикорупційного комітету» від 01.09.2011 № 890/2011 // Офіційний вісник України. – 2011 р. – № 69. – С. 9. – Ст. 2622.

151. Українська полоністика. Наукове періодичне видання. Випуск 14. Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2017 р. – 199 с.

152. Фісун, О. А. Демократія і неопатримоніалізм у сучасних теоріях політичного розвитку. Автореф. дис... доктора політичних наук. Спеціальність : 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Олександр Фісун. – К, 2009. – 37 с.

153. Фукуяма, Ф. Що таке корупція? / Ф. Фукуяма ; [пер. з англ М. Мишкала] // Against Corruption : a collection of essays (12.05.2016) [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/52257>.

154. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
155. Хантингтон, С. Будущее демократического процесса : от экспансии до консолидации / С. Хантингтон // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 6. – С. 87–88.
156. Хартия Земли [Текст] // Безопасность Евразии. – 2001. – № 2. – 456 с.
157. Хилько М. Екологічна безпека України : навчальний посібник / М. Хилько. – К, 2017. – 266 с.
158. Циба, В. Т. Математичні основи соціологічних досліджень : кваліметричний підхід. – К. : МАУП, 2002. – 248 с.
159. Чекаленко, Л. Організація безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) : Навчально-методичне видання / Л. Чекаленко. – К. : Дипломатична академія України при МЗС України, 2012. – 75 с.
160. Червонописський С.В., Костыря А.А., Сироштан В.Г. Афганская арена. Военно-политическая спецоперация СССР 1979-1989 гг. : Справочник. – К. : Межрегиональный издательский центр «Мединформ», 2014. – 452 с.
161. Чмихов, М. Давня культура. – К. , 1994. – 284 с.
162. Шаров, О. Економіка ЄС : санкції проти Росії та їх зворотний вплив / О. Шаров // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14 (№ 2). – С. 166–182.
163. Швейцер, А. Культура и этика [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://RoyalLib.ru>.
164. Шевчук, П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України : як їй протидіяти / П. Шевчук // Демократичне врядування. – 2014. – Вип. 13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lvivacademy.com/visnik13/zmist.html>. – Назва з екрана.

165. Шергін, С. Україна, США і ЄС : криза дипломатії доби глобалізації / С. Шергін // Зовнішні справи. – 2015. – № 1. – С. 22–27.

166. Шкарупа, Е. Региональные аспекты реализации экологических инноваций / Е. Шкарупа // Актуальные проблемы развития социально-экономических систем: теория и практика: сборник статей II Международной научно-практической конференции 30 мая 2010 г. / ред. кол. : И. Минакова (отв. ред.) ; – Орел : АПЛИТ, 2010. – С. 266–269.

167. Шльогель, Карл. Український виклик. Відкриття європейської держави. – К. , 2016. – 3456 с.

168. Щорічник Комісії міжнародного права ООН. – 1973. – Т. 2. – 144 с.

[illegible]

[illegible]

Наукове видання

Ю.П. ЛІСОВСЬКА

УКРАЇНА

ЯК ПРАВОВИЙ СУБ'ЄКТОР

СВІТОВОЇ ШАХІВНИЦІ

Монографія

Керівник видавничих проектів: Ястребов А.О.

Друкується в авторській редакції

Дизайн обкладинки: Тишківська Н.М.

Комп'ютерна верстка: Тишківська Н.М.

Підписано до друку 07.09.2020 р.

Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman.

Умовн. друк. аркушів — 15,11.

Обл.-вид. аркушів — 11,87.

Тираж 100 прим.

ТОВ «Видавничий дім «КОНДОР»

Свідоцтво серія ДК № 5352 від 23.05.2017 р.

03067, м. Київ, вул. Гарматна, 29/31

тел./факс (044) 408-76-17, 408-76-25

www.condor-books.com.ua